

Ondergang

In de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog bleef de vrij-socialistische beweging in Vlissingen bijzonder sterk. Aan het eind van de twintiger jaren was nog slechts een kleine groep getrouwen over. Die snelle terugval is te verklaren uit een complex van oorzaken. De Vlissingse ontwikkelingen geven een nieuwe blik op de teruggang van de hele revolutionaire (vak)beweging in ons land. Immers deze, de syndicalistische vooral, viel sterk terug tussen 1921 en 1930. Vaak is hiervoor de ontwikkeling van de kapitalistische industrie naar een grootschalige, gerationaliseerde massaproductie als oorzaak aangewezen. Dit hoofdstuk laat zien dat wat het syndicalisme betreft andere oorzaken een groter rol lijken te hebben gespeeld. Het houdt zich vooral bezig met de teruggang van het Vlissingse syndicalisme. De snelle opkomst van de sociaal-democratische en moderne beweging komt aan de orde, maar de aandacht gaat daar niet in de eerste plaats naar uit. Ook de overigens geenszins onbelangrijke staking bij 'de Schelde' wordt amper besproken: die had met de teruggang van het syndicalisme weinig te maken.

a. revolutie en reactie

Over de Russische Revolutie liet men zich in Vlissingen weinig uit. Het ontbrak aan betrouwbare gegevens. De Februarirevolutie, die de macht van de tsaar beëindigde, werd (in niet-confessionele kring) gunstiger ontvangen dan de Oktoberrevolutie. De *Vlissingse Courant* veroordeelde deze laatste. Lindeijer noemde het bolsjewistisch regiem zelfs de anarchie in de praktijk. De Vlissingse vrije socialisten deelden ten aanzien van de Oktoberrevolutie waarschijnlijk de mening van Domela Nieuwenhuis, die over Lenins regering schreef: *'Het is alweer lood om oud ijzer. Als het erop aankomt zijn alle regeeringen toch hetzelfde. De fout zit in het regeeren.'*¹⁰

Wij kunnen de revolutie niet maken, meende Bram Hooze, *'doch de omstandigheden van heden zullen het tijdstip verhaasten. Dat ook onze mannen dan de noodige vastberadenheid zullen bezitten en afdoende maatregelen zullen nemen, die zullen leiden tot een betere samenleving en die gegrondvest zal zijn op: vrijheid, gelijkheid en broederschap'*. En toch leek anderhalf jaar later, toen ook in Duitsland de revolutie was uitgebroken, iedereen overvallen. In Nederland werd een 'revolutie' tussen 10 en 17 november door Troelstra even onverwacht afgekondigd als afgelast. Ook in Vlissingen waren vrije socialist en sociaal-democraten door de gebeurtenissen overvallen. *'Door gebrek aan geldmiddelen'*, had Piet Praag op 5 oktober 1918 aan het partijbestuur laten weten, *'in het begin des jaars is er misschien wat te veel aan de kas gedacht en zijn er weinig of geen openbare vergaderingen gehouden [...]. Verspreid werd er buiten den verkiezingstijd niet, brochures verkocht evenmin.'* Cursusvergaderingen waren ook niet gehouden, kortom afgezien van de distributiebeslommeringen deed de SDAP-afdeling het kalm aan. In de herfst kwamen, net als elders in het land, ook hier de soldaten

in beweging vanwege het intrekken der verloven. Op 22 oktober liepen 60 à 70 soldaten door de stad onder het zingen van socialistische liederen en het roepen van 'Honger'. Een kleine week later deed een grotere groep hetzelfde. Meer dan 400 mensen liepen naar de boulevard waar ze de ruiten van sociëteit 'Unitas' (waar nogal wat officieren kwamen) ingooiden. Rond het Betje Wolffplein werden ze door politie en een groep toevallig voorbijkomende artilleristen te paard uiteengejaagd. Terzelfdertijd gingen sjouwers van 'de Schelde' uit de werkverschaffing aan het Fort Middenreduit in staking. Hun lonen waren aanmerkelijk lager dan die van de arbeiders die daar gewoon bij een aannemer werkten. De staking werd door CMB en ANMB streng veroordeeld, maar Jan Smit willigde de eisen vrij snel in. *'Een directe actie-staking met een mooi resultaat'*, meenden de syndicalisten. *'De opstandige geest, welke die week te Vlissingen heerschte en de eenswillendheid der arbeiders leert ons ook in deze actie, dat de heeren voor de daad nog wel respect hebben'*.⁸¹¹

Commissaris van politie Gasinjet vond het tijd te handelen. *'Zoo voortgaande zal anders een periode kunnen ontstaan, welke aan het Bolsjewiki-bewind in Rusland nabij kan komen.'* De socialisten bleven erg rustig. De vrije socialisten hielden tijdens Troelstra's 'revolutie' slechts een (zeer druk bezochte) vergadering ten voordele van Tom Mooney, de Amerikaanse vakbondsleider tegen wie de doodstraf was geëist. De SDAP-ers belegden op 19 november slechts een spoedvergadering om naar aanleiding van het een paar dagen eerder gehouden congres van SDAP en NVV te bespreken wat gedaan moest worden in deze *'zeer belangrijke tijd, waarin misschien de grootste daden van de arbeidersklasse gevraagd zullen worden'*. In afwachting daarvan hield de afdeling een openbare vergadering om nieuwe eisen bekend te maken en de *'misselijke rol'* van de christelijke vakbeweging tijdens de afgelopen beroering te bekritisseren. Volgens een oude SDAP-er veroorzaakte Troelstra's 'revolutie' weinig herrie in de afdeling, desondanks traden in Vlissingen drie bestuursleden af.⁸¹²

De reactie in het anti-socialistische kamp was buiten proporties. *'Als je toen die kretten en bladen las'*, vertelde dezelfde oude SDAP-er, *'zou de moed je in de schoenen zinken'*. Dit was het moment om de socialisten flink te raken. Voordat ze ook maar iets revolutie-achtigs hadden beraamd was de reactie al in volle gang. Nog tijdens de revolutieweek, op 15 november, verschenen de eerste advertenties in de kranten en werden de contra-revolutionaire krachten gemobiliseerd. De vrijwillige landstorm kwam samen. De afdeling van de (protestantse) militaire vereniging 'Pro Rege' vergaderde en zong staande het 'Wilhelmus'. Schietverenigingen werd nieuw leven ingeblazen. De CBB belegde een massale vergadering in het Concertgebouw, waar ds Netelenbos, kapelaan Van der Sman, K. Kruit-hof, voorzitter van het CNV en een Rotterdamse spreker spraken. Hun boodschap: als de christenen niet pal stonden voor de democratie kon net als Lenin in Rusland Wijnkoop (door Van der Sman genoemd *'de man zonder genade, de volksmannelen en anarchist'*) in Nederland de macht grijpen.⁸¹³

Vooral de katholieken raakten in heftige staat. Op zondagmiddag 17 november luisterden ze, gesierd met oranje, in een opnieuw uitpuilend Concertgebouw naar *'waardige, maar forsche taal'*. Het enthousiasme steeg ten top toen een exemplaar van *De Telegraaf* (de krant was bereid geweest de revolutie te steunen) op het podium werd verscheurd. Inderhaast werd door de confessionelen een co-

mité van actie hield. De gr katholieke ra de Walstraat gangmakers heid', was he het Concerty bond' een re R.K. militair Vriendschap aankwam ble ningen te sein eigen land za ging met on moesten het naar Vlissing cist' waren.⁸¹⁴

Ook de o stelde een co scommandan gen'. De cent vember wer (CID). Op 2 inlichtingend en Vlissingen ondergebracht van burgerw beste waarbo letjes in een Burgerwacht heid demons lijk duister b van de burge

De organi van Vlissing op voor een reikt! Vervol 22 januari ha een maand l zaak in een Beke Callenf gandist van organisaties talrijk en zo rust en orde den en de m belang bij on

mité van actie opgericht, dat op zaterdag 23 november een grote oranjebetoging hield. De grote inspirator van alles, R.G. van Nieuwkuijk, was voorzitter, het katholieke raadslid T. Manse secretaris en P.G. Laernoës jr, de 'kousenkoning' uit de Walstraat en voorman der ARP-ers, penningmeester. De katholieken waren de gangmakers van de Oranjeactie. *'Leve het gezag, het recht, de orde en de vrijheid'*, was het motto waaronder Van Nieuwkuijk en de zijnen te werk gingen. In het Concertgebouw hielden Van Nieuwkuijk en iemand van het *'R.K. Vakverbond'* een rede, terzelfdertijd sprak Van der Sman in het verenigingslokaal van de R.K. militairen in de Hellebardierstraat, terwijl onbekende sprekers in 'De Oude Vriendschap' optraden. Toen de grote demonstratie vervolgens bij het Stadhuis aankwam bleken b&w bereid om onmiddellijk een motie van trouw naar de koningin te seinen. Voortdurende politieke onrust in Duitsland en sociale onrust in eigen land zagen de mannen van de reactie als een vrijbrief hun mobilisatiebeweging met onverminderde kracht voort te zetten. Alle dubieuze buitenlanders moesten het land uit, riep de *Vlissingsche Courant*. Duitse metaalbewerker die naar Vlissingen kwamen werd door Jan Smit persoonlijk gevraagd of ze *'Spartacist'* waren.⁸¹⁴

Ook de overheid nam maatregelen. Op verzoek van leger en burgemeester stelde een commissie, bestaande uit de commissaris van politie en de garnizoenscommandant, een plan op hoe te handelen *'bij eventuele revolutionaire woelingen'*. De centrale overheid mengde zich in de revolutiebestrijding. Vanaf eind november werd gewerkt aan de oprichting van een 'Centrale Inlichtingendienst' (CID). Op 21 januari 1919 sprak kapitein C.A. van Woelderen, van de militaire inlichtingendienst GS III, daarover met de burgemeesters van Goes, Middelburg en Vlissingen. In Vlissingen werd een bureau van de CID opgericht. Het werd ondergebracht bij de politie. De centrale overheid drong ook aan op oprichting van burgerwachten. Het idee was, zoals Van Woelderen later eens schreef, dat *'de beste waarborg voor een afdoenden afweer tegen revolutionaire woelingen of relletjes in een zeer geheime en steeds parate afweer van het bestaande gezag ligt'*. Burgerwachten moesten bij revoluties een *'zichtbare tegenactie'* van de meerderheid demonstreren. De rol van de overheid moest bij de oprichting zoveel mogelijk duister blijven, maar de burgemeesters moesten goed opletten dat de wapens van de burgerwacht niet *'in verkeerde handen'* kwamen.⁸¹⁵

De organiserende autoriteiten troffen het niet dat Van Doorn burgemeester van Vlissingen was. Een week na zijn Souburgse collega riep hij pas vrijwilligers op voor een burgerwacht. Van verschillende kanten hadden hem verzoeken bereikt! Vervolgens ging hij zitten wachten, als Laarmans in Elsschots *'Kaas'*. Op 22 januari had de wacht opgericht moeten worden, maar er gebeurde niets. Eerst een maand later, toen 'Motor'/Van Nieuwkuijk zich eraan had gezet, kwam de zaak in een stroomversnelling. Samen met de gemeente-ambtenaar M. van der Beke Callenfels (voorzitter van een schietvereniging) en P.G. Laernoës jr (propagandist van een andere) belegde deze als comité van actie met de confessionele organisaties op 27 februari een besloten vergadering. De burgerwacht moest *'zoo talrijk en zoo sterk [worden], dat in onze gemeente, onder alle omstandigheden, rust en orde verzekerd zij'*. Van Nieuwkuijk richtte zich met name tot de gegoeiden en de middenstanders. *'Wie door spiegelruiten de straat op ziet, heeft meer belang bij orde, rust en veiligheid dan hij, die tuurt naar de grauwe lucht door*

verweerd vensterglas'. Ook *'ordelievende arbeiders, die hogere idealen hebben dan omverwerping, die liever geen Russische toestanden verlangen'*, waren welkom, meende een ander.⁸¹⁶

Op 27 maart werd op een drukbezochte vergadering de burgerwacht opgericht. Bij de reeds opgegeven 160 leden voegden zich die avond nog eens 40. Het streefgetal was 300, maar dat is nooit gehaald. Dat de katholieken zich nogal inzetten voor de burgerwacht was volgens Lindeijer de oorzaak daarvan. De mensen van de burgerwacht zelf dachten eerder dat het kwam doordat geen arbeiders en te weinig middenstanders in het bestuur waren opgenomen. Eind april werd dat rechtgezet. Het ledental bleef evenwel gelijk: 190 à 200, waarvan zo'n 30 tot de actieve leden gerekend konden worden. De activiteiten van de burgerwacht bestonden in schietoefeningen en schietwedstrijden en op den duur vrijwel alleen in schietwedstrijden. Vanaf augustus 1919 kreeg zij hiervoor jaarlijks 600 gulden subsidie van de gemeente, zeer tegen de zin van de SDAP, dr Staverman en de CHU-er F.L. Hensel. Al met al ontstond in Vlissingen echter een klimaat waarin sommigen tot erg merkwaardige uitingen van socialistenhaat kwamen. Het SDAP-kamerlid J.E.W. Duys kreeg een briefje uit Vlissingen: *'A.s. Dinsdag zijn wij onder uw gehoor, waarna uwe gangen -welke ons zeer nauwkeurig bekend zijn- zullen worden nagegaan tot het geschikte moment, waarop de daad volbracht wordt.'*⁸¹⁷

De reactie beïnvloedde de confessionele arbeidersbeweging. De 'Patrimonium'-afdeling wilde dat de landelijke protestantse werkliedenorganisaties fuseerden tegenover *'den geest die uit den afgrond opkomt'*. Een grote schrik was over de broeders gekomen. Het jaarverslag van de christelijke bouwvakarbeidersbond in Vlissingen was voor het eerst zeer devoot gesteld met lange uitweidingen over de *'Sathanische geest der Revolutie'*: *'We moeten rekenen op zware strijd de geest des afgronds is nog niet geweken ook in ons land is hij ontwaakt gezien de November Crisus zij zal voortgaan op allerlei wijze ons trachten te verleiden en tot zich te trekken. Alles wat dan ook niet vaststaat in het Christelijk geloof ziet toe dat zij niet worde meegesleurt laat ons steeds afvragen waarom zijn wij Chr georganiseerd. Daarom vrienden laat ons nauw aaneensluiten, steeds ook onze organisatie trachten te leiden in Christelijke banen Gods woord als richtsnoer ook voor ons sociale leven. Dan zal wat ook gebeure onze God zijn zegen ons niet onthouden en zullen wij met vrucht arbeiden aan het welzijn onzer organisatie.'* Organisatie was van middel doel geworden. De christelijke arbeiders probeerden hun onzekerheid te overwinnen door sterker vast te houden aan hun geloof en aan diegenen die dat geloof vertaalden in maatschappelijke voorschriften. De verzuiling werd door de revolutie bevorderd. In juli 1919 kwamen confessionele vakverenigingen en middenstandsorganisaties samen in een eigen 'Comité van Actie ter bestrijding van het revolutiegevaar', dat in september nog maar eens een grote vergadering wijdde aan de leer van de klassenstrijd en de dwalingen der socialisten, van welke schakering ook.⁸¹⁸

Al dit werken mobiliseerde echter slechts hen die positief niet-socialistisch waren. De groei van de socialistische arbeidersbeweging werd niet gestopt. Waren op 1 oktober 1918 69 mannen en 19 vrouwen lid van de SDAP, een jaar later respectievelijk 91 en 49. Deze groei hangt samen met de verkiezingsstrijd van 1919. Onder die 140 leden bevonden zich 7 spoorwegmensen (3 ambtenaren

en 4 beambten), 10 marinemensen (4 onderofficieren, 6 korporaals en matrozen), 2 onderwijzers en verder voornamelijk arbeiders van 'de Schelde'. Groei kenden ook de bij het NVV en het NAS aangesloten vakbonden. De belangrijkste factor was de aanhoudende sociale onrust. De revolutionaire escapade van Troelstra leidde onder andere tot de achturige werkdag, welke gepaard ging met looneisen, die op zich weer een bron van onrust vormden.⁸¹⁹

Marten Laernoës voerde de achturedag reeds vanaf 25 november 1918 in op de 'Electro-Tinfabriek'. De gasfabriek kortte de werktijd in en op 20 december 1918 besloot ook de gemeenteraad tot de achturedag voor het gemeentepersoneel. Net als na eerdere maatschappelijke schokken van enige omvang woei een sociale wind door de raad. Het aantal mensen dat subsidie op de prijs van petroolie kon krijgen werd uitgebreid van de 4e naar de 8e klasse in de hoofdelijke omslag. 50.000 Gulden werd voor de werkverschaffing opzij gezet en Tichelman van de ARP vroeg zoveel mogelijk werklozen in de werkverschaffing te nemen. De ambtenaren kregen een premievrij pensioen. Een schoolarts werd aangesteld: dr A.P. Smitt. Daarmee was de grens voor de gemeenteraad in zijn toenmalige samenstelling bereikt. In februari 1919 werd een voorstel van De Meij om de subsidiemogelijkheden op de prijs van petroolie nog verder uit te breiden verworpen. De antirevolutionaire dr Merckens vond, dat de lonen opgetrokken moesten worden en dat men langzaam maar zeker de subsidies moest afschaffen.⁸²⁰

b. bloei van de vakbeweging, 1918-1921

In diverse bedrijven werden de lonen inderdaad verhoogd, maar lang niet altijd in een vreedzame sfeer. Ook de christelijke bonden ontkwamen soms niet aan harde loonstrijd. In mei 1919 staakten 35 christelijk georganiseerde kleermakers, omdat hun confectie-ateliers landelijke regelingen niet nakwamen. Twee jaar later staakte dezelfde bond een maand voor loonsverhoging bij het magazijn 'Au Bon Marché' van A. de Marcas. Soms staakten ook ongeorganiseerden, zoals de pantoffelmakers van de firma Klijberg (februari 1919) of slepers bij de diverse slepersbedrijven (januari 1920).⁸²¹

Landelijke disputen deden zich gelden. In 1920 werd de stad geconfronteerd met de grote havenarbeidersstaking die in Rotterdam en Amsterdam was uitgebroken. In Vlissingen waren alle havenarbeiders inmiddels georganiseerd in twee bonden: een minderheid bij de Centrale Bond (NVV) en de rest bij de syndicalistische Federatie. Beide bonden hadden besloten ieder schip afzonderlijk te bekijken en zo nodig besmet te verklaren. De Federatie ging niet in op een loonbod van de SMZ, die daarmee een staking in Vlissingen wilde voorkomen. Hangende het landelijke conflict vond de federatie het onjuist plaatselijk een verbetering aan te nemen. Het kwam tot een krachtmeting toen in april het Amerikaanse schip 'Cacique' dat voor een van de stakende havens bestemd was op de rede verscheen. Tot uit IJzendijke werden werklieden door de havendirectie opgetrommeld om het schip te lossen, zodat de bonden in dit opzicht machteloos waren. Maar de onderkruipers werden 's avonds als ze van het schip terugkeerden door een grote menigte opgewacht. Sommige werden mishandeld. De volgende avond ging het evenzo. Een christelijke bond, ijlings opgericht om gebruik te maken van mogelijke ontevredenheid van de stakers nu onderkruipers het werk voor hen wegkaapten, bleef in de oprichting steken. De macht van beide

socialistische bonden over de havenarbeiders werd niet gebroken.⁸²²

Nadere beschouwing van de ontwikkelingen op de werf en in de bouwvakken geeft een indruk van de moeilijkheden en nieuwe omstandigheden waarmee veel andere vakbonden geconfronteerd werden. De metaalindustrie was tijdens de oorlog beter en meer centraal georganiseerd. De drijvende figuur was de directeur van 'Werkspoor' in Amsterdam, de vroegere marxist M. Triebels. Hij voorzag na de oorlog zware strijd tussen arbeid en kapitaal. Om voorbereid te zijn, wilde hij de bedrijfstak beter organiseren. Niet alleen de samenhang tussen de ondernemingen wilde hij vergroten, maar ook de overzichtelijkheid in de bedrijven. Hij stelde voor de grote verscheidenheid in de metaalbewerksvakken (de inhoud daarvan verschilde bovendien van bedrijf tot bedrijf) op te heffen en slechts drie grote categorieën (geschoold, geoefend, ongeschoold) aan te nemen. Dan werden de bedrijven vergelijkbaar. Voor de herindeling van de vakken en voor de bepaling van de lonen welke in de nieuwe looncategorieën betaald zouden worden riep hij samen met enkele andere *captains of industry* het 'Normalisatiebureau voor Arbeidszaken in de Metaalnijverheid' (NAM) in het leven. Van dit bureau werd gebruik gemaakt voor een eerste, zo mogelijk landelijke, cao. Ook die moest de verwachte arbeidsonrust tegengaan. Mede daarvoor was betere organisatie van de werkgevers in de metaal welkom. Tevens wilde hij door een nieuwe vereniging de samenhang tussen werkgevers in de metaal (tot dan toe verenigd in afzonderlijke verenigingen) vergroten. In december 1918 werd besloten 'De Metaalbond' in het leven te roepen, 'een werkegeversvakbond', zoals Triebels hem noemde. Van deze bond ging een belangrijke impuls uit om vanuit een centraal punt in het land de lokale arbeidsmarkten te organiseren. Er werd aan een cao gewerkt die moest gelden voor alle leden van 'De Metaalbond'. Al deze vernieuwingen voorkwamen onrust niet. Daarvoor waren de werkgevers te zuinig. De discussie over de landelijke cao leidde in maart 1919 tot een heftige staking in Amsterdam.⁸²³

'De Schelde' werd zowel van het NAM als van de 'Metaalbond' lid. Ook voor de werf brak een minder kalme periode aan. Het bedrijf had nu zijn eigen 'vakcentrale' en moest zich richten naar het beleid van de 'Metaalbond'. Daardoor werd de tendens van loonsverhoging, welke voor Troelstra's revolutiepoging had ingezet, en van arbeidsduurverkorting, welke erna aanving, versterkt. 'De Schelde' had reeds op 4 november 1918 de lonen verhoogd. Na de novemberdagen leidde voortgaande arbeidsduurverkorting tot verdere loonsverhogingen. Ook andere hervormingen verhoogden de onrust, de aanstelling van dertig voorlieden bijvoorbeeld. De syndicalisten noemden ze 'duvelstoejagers'. Ze kregen vanwege hun verantwoordelijkheden twee cent per uur meer dan het maximale loon dat in hun vakgroep werd uitbetaald. Allerlei werklieden voelden zich in hun eer aangetast. De draaiers aan de grote draaibanken vonden dat ze ook een grote verantwoordelijkheid droegen (hun draaibanken en werkstukken waren zeer kostbaar). In de scheepsbouw klaagden zij die het binnenwerk van de schepen deden, dat de voorlieden alleen uit de 'buitenplaters' waren gekozen. Waren die soms bekwaamer? Tenslotte voelden al diegenen zich beledigd, die in hun vakgroep reeds op het hoogste loon stonden en nu enkelen boven zich uit zagen stijgen.⁸²⁴

Arbidsduurverkorting leidde tot discussies over de werktijden die voortaan

zouden
vraag of
den. Jan
1919 van
vredenh
reeds tar
te bekijk
geld bij
ketelmak
rief kon

In 191
onrust v
moeilijk
een hog
vonden
Schelde'
vakbewe
in febru
kern kon
van de
maar n
werken.
rialen w
Nieuwe

De nu
Door de
oktober
zoveel
in maart
land-A
al dit
geen bli
in de w
laging v

Hoe
leden h
tegen
nieuw
maar n
ty' beh
de arbi
dan ge
had er
ant de
ze met
zingen
een gr

zouden worden aangehouden, verhoging van de uurlonen tot discussies over de vraag of de tarieven voor aangenomen werk evenredig verhoogd moesten worden. Jan Smit (Van Raalte werd juist opgevolgd door H.C. Wesseling) vond in 1919 van niet. Sommige tarieven werden zelfs verlaagd. Dat bracht nieuwe ontevredenheid en een drukbezochte protestvergadering van de vakbonden. Wie reeds tariefwerk had, was teleurgesteld, terwijl zij die als proefkonijn dienden om te bekijken of een tarief voor een nieuw werkstuk reëel was klaagden dat ze er nu geld bij inschoten. Andere afdelingen, waar maar weinig tariefwerk bestond (de ketelmakers en electriciens bijvoorbeeld), eisten veel meer tariefwerk, want in tarief kon je meer verdienen dan enkel op uurloon.⁸²⁵

In 1919 werden de lonen nog een paar maal verhoogd, wat telkens dezelfde onrust veroorzaakte. Ook de indeling in de nieuwe loongroepen zorgde voor moeilijkheden. Sommigen zagen groepen die altijd evenveel hadden verdiend, in een hogere categorie geplaatst. Anderen (de schilders en klinkers bijvoorbeeld) vonden zich in een te lage categorie ingedeeld. Al met al ontstonden op 'de Schelde' voldoende grieven om krachtens de cao een centrale commissie uit de vakbeweging in te stellen. Deze vergaderde met de directie pas het volgend jaar, in februari 1920. De directie wilde van deze commissie, die de functie van de kern kon ondermijnen, niets weten en begon het welletjes te vinden met de eisen van de arbeiders. De 48-urige werkweek voerde ze in omdat de cao die eiste, maar niet van harte. Eind september 1919 moesten een aantal afdelingen al overwerken. In november werd nieuw overwerk afgekondigd. De aanvoer van materialen was weer op gang gekomen en de vraag naar nieuwe schepen zeer groot. Nieuwe klanten waren te winnen, als de werf vlug leverde.

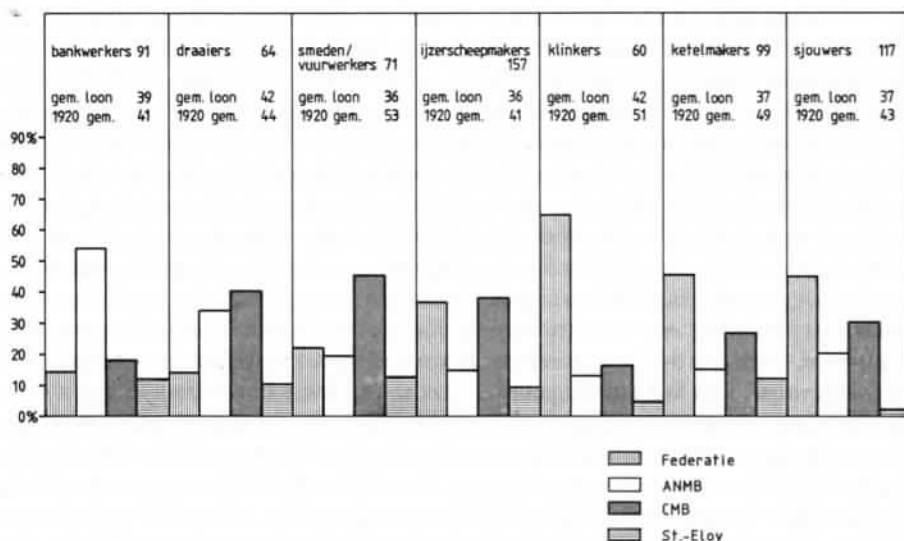
De naoorlogse hausse bereikte in de scheepsbouw in 1920 het hoogtepunt. Door de hausse alleen al probeerden de werkgevers de wet-Aalberse (die eind oktober 1920 inging en een achturedag bij een 45-urige werkweek voorschreef) zoveel mogelijk te ondermijnen door overwerkvergunningen. 'de Schelde' mocht in maart 1921 laten overwerken om de 'Edam' versneld af te bouwen en de 'Holland-Amerika Lijn' als vaste klant binnen te halen. De reactie van de arbeiders op al dit overwerk is niet helemaal duidelijk. Van ongenoegen over overwerk zijn geen blijken van de arbeiders zelf. De hausse duurde tot 1921. Na flinke winsten in de voorgaande twee jaren, moesten de werven nu orders verwerven door verlaging van de kostprijs der schepen: loonsverlaging plus arbeidstijdverlenging.⁸²⁶

Hoe verging het de vakbonden? Eind 1918 schatte directeur Smit dat zij 450 leden hadden, maar hun invloed achtte hij veel groter. Daarom probeerde hij ze tegen te gaan: de 'Scheldekas' deed vanwege de verlette uren rond kerst en nieuwjaar de leden een extra uitkering. De niet aangesloten arbeiders moesten maar zien. Ook werd bij nieuwe arbeiders nagegaan of ze tot de 'ontevreden partij' behoorden. Dat Smit goed gezien had bleek in 1919 bij de verkiezingen voor de arbeidersvertegenwoordiging. 'de Schelde' had van de andere werkgevers gedaan gekregen dat de cao arbeidersvertegenwoordigingen duldde. De directie had er bij de kern zelfs op aangedrongen de vakbonden te bewegen mee te doen aan de arbeidsvertegenwoordiging. 'In Amsterdam willen ze die wel en stemmen ze mee, hetgeen beter is dan bij ons.' Inderdaad deden de bonden met de verkiezingen mee in de hoop meer zeggenschap op de werf te krijgen. Zij behaalden een grote overwinning bij de verkiezingen. Slechts 19 van de 54 gekozen arbeiders

dersvertegenwoordigers waren te oordelen naar het personeelsarchief van 'de Schelde' geen vakbondslid; binnen een jaar was overigens het merendeel van hen bij een bond aangesloten. De kern, die het eigenlijke overleg met de directie voerde, bestond voortaan volledig uit vakbondsleden. De CMB-er H.Ch.V. Sorel werd er voorzitter van, de syndicalist B.S. de Jong secretaris en de ANMB-er Jaap van der Peijl penningmeester. Een enigszins geïrriteerde Jan Smit zag op 1 maart 1919 vijf nieuwe gezichten aan de vergadertafel, want hij had met de oude kern afgesproken dat omwille van de continuïteit de leden drie jaar zitting hadden. Hij wilde de nieuwe kern niet erkennen; slechts drie man hadden vervangen mogen worden. Uiteindelijk moest hij zich echter bij de feiten neerleggen.⁸²⁷

Geheel van harte waren de bonden overigens niet tot deze stap overgegaan. De Federatie vond de kern hoe dan ook een remblok. Deze aarzeling hadden de bonden en arbeidersafgevaardigden in het algemeen. Een jaar later besloten ze na ampele besprekingen de zaken nog een jaar aan te zien. De directie van haar kant probeerde uitholling van de kern door de bonden te voorkomen. Pogingen om wat zij als taken van de kern zag (tarieven, overwerk) naar het overleg met de bonden over te hevelen, verhinderde ze. Het duurde echter niet lang of de nieuwe kern stelde zich bijna net zo op als de oude. In 1923 concludeerde Sorel in eigen CMB-kring, dat de kern niet gemist kon worden.⁸²⁸

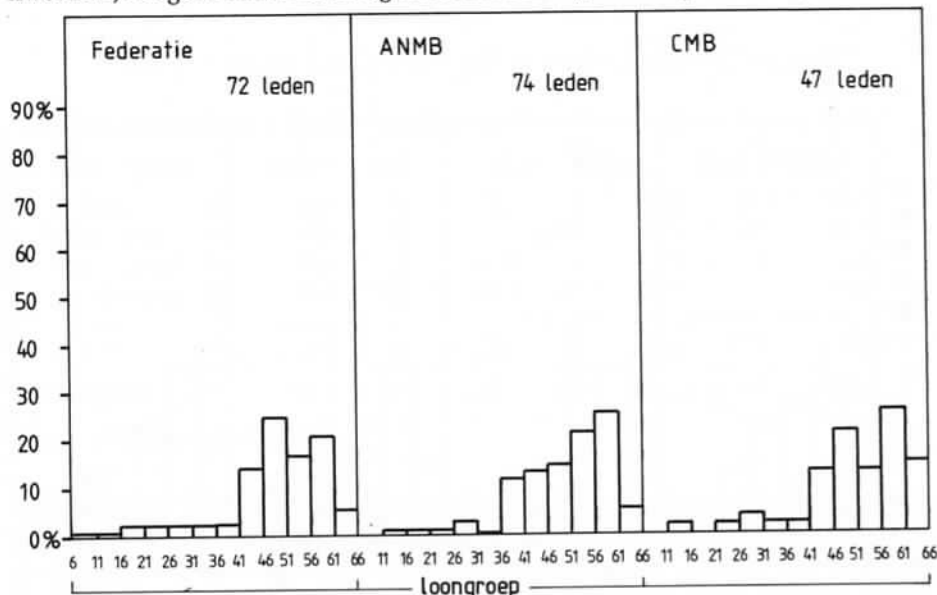
In het vorige hoofdstuk bleek dat de vakbonden door de toenemende onzekerheid en onrust op 'de Schelde' en door de verbeterde werkloosheidsverzekering groeiden. In februari 1919 had de CMB ca. 260 leden, de Federatie 187, de ANMB 149 en 'St Eloy' 67. Volgens eigen opgaven bezat de Federatie in juli 325 leden, welk aantal per 1 september was teruggelopen tot 232. Op dat moment was de Vlissingse afdeling van de Landelijke Federatie de derde in grootte na

Grafiek 11.1. Organisatiegraad Federatie, ANMB en CMB naar loonklasse. Datum: 1 januari 1920. Bron: KMS, personeelsarchief.

Amsterdam (1285 leden) en Rotterdam (540 leden). In het personeelsarchief van 'de Schelde' heb ik nagegaan of het ledenbestand van de bonden onderling verschilde en of het de visie van historici als Melvyn Dubofsky bevestigde, dat de syndicalisten de minste soort arbeiders aantrokken. Uit een steekproef van 700 arbeiders die in juli 1920 op 'de Schelde' werkten blijkt, dat de lonen van de ongeorganiseerde arbeiders gemiddeld (dat gemiddelde bedroeg 40 cent) lager waren dan die van de vakbondsleden. Van de laatsten verdienden de federatieleden het minste: gemiddeld 47 cent. Dat was 2 cent minder dan het gemiddelde van 'St Eloy' en de ANMB en 3 cent minder dan het gemiddelde van de CMB.⁸²⁹

Grafiek 11.1 toont hoe de organisatiegraad naar loonklasse was. Alle bonden samengenomen was deze in de hogere (46 – 61 cent) het beste. De hoogst betaalden voelden minder voor de organisatie, evenals de laagst betaalden, die te jong of te arm waren. De Federatie had de meeste leden in de klasse van 46 tot 51 cent, de andere vakbonden in de klasse van 56 tot 61 cent. Het aandeel van de hoogste looncategorie in het ledenaantal was bij Federatie en ANMB gelijk, terwijl de CMB (van 'St Eloy' was het ledental te klein) duidelijk meer leden in de hoogste loonklasse had dan de beide socialistische bonden. De Federatie had dus aanhang in de hogere en hoogste loongroepen, alleen minder dan de andere bonden. Dit kan worden verklaard uit het aandeel van de vakbonden in de verschillende beroepsgroepen. Het gaat in grafiek 11.2 om 1040 arbeiders, die tussen 1916 en 1920 (ooit) lid waren van een vakbond. Afgebeeld zijn vakken die met meer dan 50 man in deze groep vertegenwoordigd waren. Opgemerkt moet nog worden dat arbeiders die in de periode 1916-1920 van meerdere vakbonden lid waren even zo vaak geteld zijn, maar de invloed hiervan is gering (zie staat 11.3). Uit de grafiek blijkt dat de Federatie weinig leden in de machinefabriek had. De bankwerkers, die gemiddeld het hoogste uurinkomen (uurloon plus tarief) van de fa-

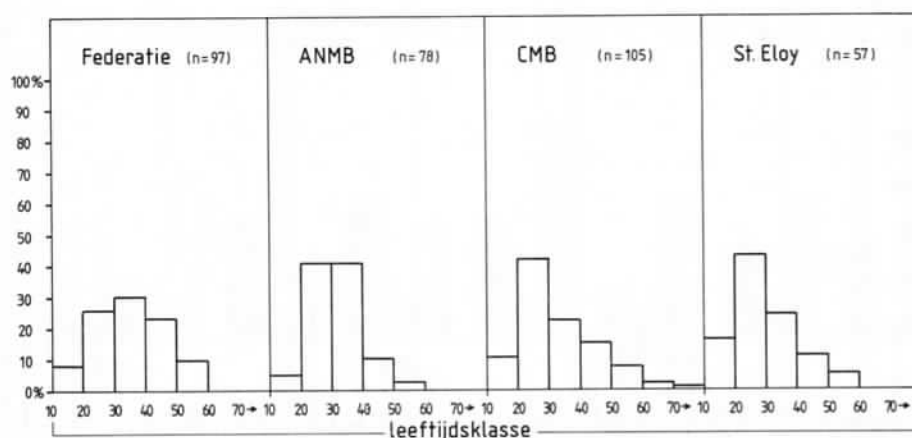

Grafiek 11.2. Vakbondsleden KMS 1916 - 1920. Aandeel vakbonden in enkele beroepsgroepen. Procenten. Bron: KMS, personeelsarchief.

briek hadden, kozen in meerderheid voor de ANMB, de draaiers voor CMB of ANMB. De Federatie was het sterkst in de afdeling scheepsbouw, vooral onder de klinkers. Ook ketelmakers en sjouwers kozen vaak voor de Federatie.⁸³⁰

Deze verschillen zijn voor een deel te verklaren uit de activiteit van de georganiseerde arbeiders in de verschillende vakken. De populariteit van de CMB in de smederij komt ongetwijfeld door mensen als Sorel en J.D. Fregeres, terwijl baas Jan van Dijk de christelijke bond goed gezind was. In de ketelmakerij moet gewezen worden op de traditioneel sterke positie van het vrije socialisme, al waren mensen als Legemate en Joseph van den Berg niet meer van zins lid te worden van een vakbond. In de bankwerkerij werkten de ANMB-ers Jaap van der Peijl en Cornelis Snoep. Maar daar werkte ook jarenlang Janus Marinissen, de populariteit van een vakbond werd dus niet alleen door de activiteit van georganiseerde arbeiders bepaald. Het elite-bewustzijn van de bankwerkers speelde óók een rol. De federatie probeerde hen voortdurend in de gelederen te krijgen, doch *'de heeren in de bankwerkerij'* achtten zich te hoog *'om met een andere werkmán van de fabriek in één organisatie te zijn'*, meende Steven Gabriëls, nu machinist-bankwerker in de reparatieloods. De ANMB, buiten de machinefabriek en met name in de afdeling-scheepsbouw aanmerkelijk minder populair, moet voor bankwerkers en draaiers de kleinste drempel gehad hebben.⁸³¹

De gemêleerde samenstelling van de federatie (met duidelijke inbreng uit de scheepsbouw en ongeschoolde vakken), en haar radicaliteit maakten haar onaantrekkelijk voor de elite van de fabriek. De federatie hield geen rekening met *'stands'*-verschillen. In het bestuur zaten geschoolde arbeiders naast ongeschoolde. De sjouwer B.P. Kastelein was een tijdlang penningmeester. De federatieleden redeneerden vanuit de loonafhankelijkheid van de arbeider. Dat bracht hen zelfs tot de overtuiging dat ook de grootste kloof tussen loonafhankelijken, die tussen

Grafiek 11.3. Vakbondsleden KMS 1916 - 1920. Opbouw naar leeftijd. Procenten. Bron: KMS, personeelsarchief.

de handarbeiders en kantoorpersoneel, overbrugd moest worden. In 1921 stelden ze de landelijke Federatie voor ook propaganda te gaan maken onder het technisch en administratief personeel: *'Het komt ons noodzakelijk voor om de bedrijfsorganisaties zoo volledig mogelijk te doen beantwoorden aan haar roeping, dat de propaganda onder de z.g. intellectueelen flink bevorderd wordt.'* De roeping: van de socialistische maatschappij der syndicalisten zouden de vakorganisaties immers de pijlers worden.⁸³²

Grafiek 11.3 toont hoe de verschillende vakverenigingen qua leeftijd waren samengesteld. Het gaat hier om mensen die niet van een andere vakbond of van de 'Scheldekas' kwamen, maar al lid waren in januari 1916, lid werden zodra ze 18 jaar oud waren of lid waren toen ze in Vlissingen kwamen werken. Ik noem dit categorie 1. Onder categorie 2 vallen die arbeiders die van een andere organisatie overkwamen en ouder waren dan 18 jaar. In categorie 1 dan, week de leeftijdsopbouw van de federatie duidelijk af van die van de andere verenigingen. Bij hen waren de twintigers markant vertegenwoordigd, de leden van de federatie waren daarentegen veel evenwichtiger verdeeld over de verschillende leeftijdsklassen. De groep die tussen 1880 en 1900 aan het werk was gegaan, was bij de federatie het beste vertegenwoordigd. De federatie trok kennelijk moeilijker jongeren aan. De confessionele bonden hadden een duidelijk overwicht van degenen die tussen 1900 en 1910 aan het werk waren gegaan: een aanwijzing dat de verzuiling vooral invloed had op de jongste generatie arbeiders. De ANMB zit tussen federatie en confessionele bonden in: de groep die tussen 1890 en 1900 aan het werk ging is bij haar ook prominent vertegenwoordigd.

De staten 11.1 en 11.2 welke de geboorteplaats van de vakbondsleden onderzoeken, verfijnen de conclusie dat de Federatie niet zo gemakkelijk nieuwe groepen aantrok.

Staat 11.1. Vakbondsleden 1916 - 1920 naar geboorteplaats. Categorie 1.*

plaats	fed a	fed %	anmb a	anmb %	cmb a	cmb %	eloy a	eloy %
Zeeland	84	86.6	61	77.2	93	88.6	26	70.3
Vlissingen	46	47.4	19	24.0	50	47.6	20	54.1
Middelburg	14	14.4	22	27.8	13	12.4	2	5.4
rest Zeeland	24	24.7	20	25.3	30	28.6	4	10.8
rest	13	13.4	18	22.8	12	11.4	11	29.7
TOTAAL	97	100.0	79	100.0	105	100.0	37	100.0

*Bron: KMS-personeelsarchief

In categorie 1 waren aanmerkelijk meer Federatieleden geboren in Vlissingen dan bij de ANMB het geval was, maar in categorie 2 had de ANMB de achterstand flink verkleind. Het merendeel van deze leden kwam uit de 'Scheldekas' (zie staat 11.3). De ANMB raakte tussen 1916 en 1920 kennelijk zijn uitheemse imago kwijt. In beide categorieën had hij overigens veel leden met Middelburg als ge-

MB of
onder

georga-
in de
il baas
et ge-
waren
worden
r Peijl
opula-
seerde
en rol.
ch 'de
rkman
hinist-
n met
r ban-

uit de
onaan-
g met
school-
leden
n zelfs
tussen

571

60 70→

Bron:

Staat 11.2. Vakbondsleden 1916 - 1920 naar geboorteplaats. Categorie 2.*

plaats	fed a	fed %	anmb a	anmb %	cmb a	cmb %	eloy a	eloy %
Zeeland	236	88.1	184	86.4	239	91.2	36	67.9
Vlissingen	134	50.0	98	46.0	110	42.0	27	50.9
Middelburg	26	9.7	36	16.9	31	11.8	3	5.7
rest Zeeland	76	28.4	50	23.5	98	37.4	6	11.3
rest	32	11.9	29	13.6	23	8.7	17	32.1
TOTAAL	268	100.0	213	100.0	262	100.0	53	100.0

* Bron: KMS-personeelsarchief.

boorteplaats, wat eens te meer erop wijst dat Middelburg de sociaal-democratie gunstiger gezind was dan Vlissingen. Na 'St Eloy', dat nogal wat leden had die in Brabant geboren waren, was de ANMB naar geboorteplaats der leden de minst Zeeuwse vakbond. De CMB was de meest Zeeuwse vakbond, met veel leden die in Zeeuwse dorpen en kleine stadjes geboren waren. Zij sloten zich niet ontwor-teld en wel aan bij de federatie, maar bij de bond die het dichtst stond bij hun (geloofs-)opvattingen: de protestants-christelijke.⁸³³

Nieuwe leden haalden de vakbonden vooral uit het reservoir van de 'Schelde-kas', zoals staat 11.3 laat zien:

Staat 11.3. Herkomst nieuwe leden bonden, 1916 - 1920.*

ontvangend	gevend									
	Fed1	Fed2	ANMB1	ANMB2	CMB1	CMB2	StEloy1	StEloy2	Schelde1	Schelde2
Federatie	9	X	1	3	4	9	0	1	249	13
ANMB	2	14	1	X	3	9	2	0	216	2
CMB	4	8	3	4	7	X	0	0	257	4
St Eloy	1	2	0	0	0	0	2	X	55	4
Scheldekas	35	69	7	33	32	119	6	8	218	X
aantal leden bond	97	268	78	213	105	262	37	53	767	283

* Bron: personeelsarchief-KMS. N.B.: de kolommen kunnen niet opgeteld worden. Het is goed mogelijk dat van de leden die bijv. naar de Scheldekas teruggingen diversen zich eerst aansloten bij een andere vakbond.

De overloop tussen de vakbonden was gering. 'St Eloy' was het meest afgesloten van de andere organisaties. Gezien de geboorteplaats van de leden van deze vak-bond en de geringe omvang van de afdeling, lijkt 'St Eloy' voornamelijk aan de kerk gebonden katholieken te hebben aangetrokken. De ANMB behield in de periode 1916-20 veel van haar leden. De bond schommelde in 1920 tussen 164 en 212 leden. Onder de vakbonden kaapte hij de meeste leden bij de concurrentie weg. De federatie raakte daarentegen relatief vrij veel leden kwijt aan andere bonden. Uiteindelijk keerden 9 leden terug. De leden van de federatie hadden

dus niet alle even vaste beginselen. De uitwisseling tussen federatie en CMB enerzijds en het terugvloeien van CMB-leden in de 'Scheldekas' anderzijds, laat zien dat ook veel CMB-leden niet sterk aan de protestantse vakbeweging hechtten. Het is niet de enige overeenkomst tussen beide bonden. Wanneer we ons beperken tot de leden uit categorie 1, dan kan echter gezegd worden dat die van de CMB iets dichter bij de werf stonden: vrijwel alle 32 die naar de 'Scheldekas' terugkeerden deden dat zonder omwegen. Van de 35 federatieleden daarentegen kwamen 2 via de ANMB naar de 'Scheldekas' en 4 via de CMB, terwijl 4 later weer terugkeerden naar de federatie.⁸³⁴

Gezien de in de Federatie gebruikelijke referendums behoorde ongeveer de helft van de leden van de federatie tot de trouwe leden. Een meerderheid daarvan dacht beslist anarchistisch. In 1919 werd met 67 tegen 16 stemmen (19 blanco), besloten dat een vrijgestelde van de Federatie geen lid mocht zijn van de gemeenteraad of de Tweede Kamer. Een jaar later koos een meerderheid de anarchistischer H.C. Eckhard als vrijgestelde boven Chr. Markmann. De leden die ideologisch niet zo sterk in de schoenen stonden zaten om andere redenen in de federatie: de lage contributie, of om op het werk van het gezeur van wel georganiseerden af te zijn. Zij waren de eersten om de federatie te verlaten zodra het syndicalistisch principe grotere opofferingen met zich bracht. De weigering van de eerste landelijke cao was zo'n opoffering. De Federatie wilde die niet tekenen en verbrak daardoor de samenwerking met de andere bonden. De Metaalbond weigerde voortaan met de Federatie te spreken omdat ze onbetrouwbaar was. Zij stond buiten spel bij het overleg tussen werkgevers en werknemers in de metaalindustrie en kon hoogstens via directe actie haar invloed doen gelden, of door voor radicaler standpunten steun bij de arbeiders te vinden. Ze had daarmee wel eens succes, maar werd ten opzichte van de andere bonden minder aantrekkelijk. Ook van het centraal overleg met de directie van 'de Schelde' voor grieven inzake de cao was ze bijvoorbeeld uitgesloten. Men mag aannemen dat deze uitsluiting bijdroeg tot de teruggang van de afdeling, die in 1920 merkbaar werd. Meningsverschillen, waarover later, hebben echter een grotere rol gespeeld.⁸³⁵

In het bouwvak deden zich vergelijkbare problemen voor, al verschilden de verhoudingen tussen kapitaal en arbeid iets. Wel sloot 'Bouwkring' zich aan bij de 'Nederlandsche Aannemersbond', maar nog steeds waren niet alle patroons lid van de vereniging. Juist zij die weinig werk hadden oefenden in 'Bouwkring' bestuursfuncties uit. Dat bevorderde de toeschietelijkheid van de vereniging niet. Door duurte, arbeidstijdverkorting en looneisen waren ook hier de eerste naoorlogse jaren onrustig. De timmerlieden, metselaars en opperlieden waren voornamelijk georganiseerd in de federatie. In juli 1919 had de christelijke bouwvakarbeidersbond 13 leden onder timmerlieden, metselaars en opperlieden, terwijl de federatie in die groepen zo'n 100 leden had. Door beide bonden werd over het algemeen samengewerkt; de reactie op de Troelstra-revolutie bracht daarin weinig verandering. De federatie stond met haar wens alle loonsverschillen tussen timmerlieden, metselaars en opperlieden af te schaffen echter alleen. Ze wilde daarnaast loonsverhoging, arbeidstijdverkorting en extra betaling van overwerk. In april 1919 werd het uurloon op 40 cent gebracht (de gemeente betaalde 45 cent), terwijl bij de metselaars het aangenomen werk werd afgeschaft. Dat was

een grote verandering, die de macht van de bonden demonstreert. Werktijdverkorting (de gemeente liet 45 uur werken) werd door de patroons categorisch afgewezen; ze wilden de arbeiders laten werken zolang als zij dat nodig achtten en zonder extra betaling. De stemming in het bouwvak was als vanouds. Eerst eind juli deed een begin van staking (door de federatie) de patroons toegeven, maar de rust keerde in de Vlissingse bouwvakken niet terug. Eind 1919 polste de federatie de andere bonden over nieuwe eisen.⁸³⁶

Tijdens de agitatie was de verhouding tussen federatie en beide overige bonden veranderd. Bij de NCB-afdeling werd de contra-revolutionaire stemming, misschien onder invloed van het in september 1919 opgerichte vakbondscomité tegen revolutionaire woelingen, sterker. Het had de protestantse bouwvakarbeiders in het voorjaar en in juli al niet lekker gezeten dat de federatie op eigen houtje namens alle organisaties eisen had gesteld. De NCB was echter te zwak om een eigen geluid te laten horen. Eind december besloot de afdeling zich niet meer te laten ringeloren door de syndicalisten. Ze had nu 61 leden (de Souburgse leden en die welke op 'de Schelde' werkten meegerekend), maar het besluit werd ingegeven door het landelijke hoofdbestuur. Ook in de bouw werd namelijk over een landelijke cao onderhandeld. De beide confessionele bonden waren aanzienlijk matiger in hun eisen dan Federatie en NVV-bond. Nu de Vlissingse syndicalisten nieuwe looneisen voorstelden die de landelijke onderhandelingen konden bemoeilijken, leek het de NCB beter dat de Vlissingse leden niet meededen. Het doel van het federatie-voorstel, zei hoofdbestuurder G. Moll, was *'omverwerping van alle bestaande maatschappelijke verhoudingen om op de puinhoopen van voorheen een geheel nieuw Maatschappelijk gebouw op te trekken'*.⁸³⁷

De federatie liet zich niet van de wijs brengen. De grote aannemers van buiten de stad betaalden soms een hoger loon (70 ct per uur en meer). In Domburg en Goes werd meer betaald dan in Vlissingen (60 en 65 cent) en in Vlissingen zelf waren de bouwvakkers voorbij gestreefd door kleermakers, schoenmakers en typografen. Die behoorden in loon duidelijk beneden hen te staan. De prijzen waren bovendien sinds juli nogal gestegen. Daarom bleef de federatie bij haar eis op 1 februari 1920 de achturedag in te voeren met een uurloon van 80 cent (het loon van opperlieden en grondwerkers mocht hoogstens 2 cent lager zijn) plus een aantal andere hervormingen die elders al lang waren ingevoerd. *'U zal mogelijk bezwaar maken, tegen de naar u.i. groote sprongen welke wij thans moeten maken'*, schreef zij 'Bouwkring', *'dit kan echter niet anders, om reden het noodzakelijk wordt, dat dergelijke plaatsen als Vlissingen zich meer en meer uit hun achterstand verheffen en zich aanpassen bij de algemeene regeling'*.⁸³⁸

De christelijke bonden stelden eigen eisen op, die geheim bleven en bescheiden waren dan die van de federatie. Ze moesten pas op 1 maart zijn ingevoerd. Beide eisenpakketten wees 'Bouwkring' af. Men wilde even wachten op de landelijke cao, die in mei wel ingevoerd zou worden. Lonen en werktijden dienden nu niet meer door plaatselijke organisaties maar op het hoogste niveau tussen hoofdbesturen besproken te worden, vonden de patroons. Dat was wel het laatste dat de federatieleden wilden horen. Over de cao-onderhandelingen waren zij niets gerust. Ook de christelijke bonden twijfelden trouwens aan de spoedige invoering van een bevredigende cao. Vóór 13 februari wilden de federatieleden weten of 'Bouwkring' nog wilde onderhandelen.⁸³⁹

De stijfkoppigheid van de patroons, vanouds gevoed door hun conservatisme en de wens de produktiekosten in de hand te houden, werd nog versterkt door de landelijke cao-onderhandelingen. 'Bouwkring' wilde door concessies in Vlissingen niet landelijk de onderhandelingspositie van de patroons ondermijnen. Dat maakte het dreigende conflict anders dan vroegere in de Vlissingse bouw. De strategie van 'Bouwkring' werd nu in het Haagse werkgevershoofdkwartier uitgestippeld. Bij de arbeiders vinden we hetzelfde. De brieven van de christelijke bonden werden op het hoofdbureau van de NCB opgesteld, uitgetypt en ter ondertekening en verder zending gestuurd naar de Vlissingse NCB-afdeling. Alleen de federatie kende aanvankelijk weinig centrale coördinatie. Hoofdbestuurder C.A. de Klerk was net als Jan van Zomeren in 1899 de ervaren adviseur. De federatie voerde primair een plaatselijke strijd. Bij de andere organisaties was deze strijd reeds onderdeel van landelijk beleid.

De omstandigheden waren in het voordeel van de arbeiders. Het drukke seizoen stond voor de deur. De gemoederen laiden bij de federatie hoog op toen het negatieve antwoord van de patroons op 16 februari werd meegedeeld. De eerste opwelling was meteen op 18 februari te staken, maar uiteindelijk werd besloten eerst een *'invloedsrijk persoon'*, men dacht aan de burgemeester, een bemiddelingspoging te laten doen. Doch deze en een uiterste concessie van de federatie om volledige invoering van de eisen op te schorten tot mei hadden geen effect. Secretaris Jan Loois van 'Bouwkring' zei dat armoede ook vroeger had bestaan. Verder dan een loon van 55 cent wilde 'Bouwkring' niet gaan.⁸⁴⁰

Met bijna algemene stemmen besloten de syndicalisten het werk neer te leggen. Op 23 februari gingen minstens 185 bouwvakkers in staking. De federatie kwam tot 201 stakers:

Staat 11.4. Stakers februari 1920 naar organisatie.*

Federatie	130
NVV-bouwarbeiders	29
NCB	1
RK	1
Metaalbewerksfederatie	1
ongeorganiseerd	39

* Bron: *Het Bouwvak*, 26/2/20.

De katholieke en protestantse bouwvakkers besloten in een gezamenlijke vergadering niet mee te doen. Het HB van de NCB had geschreven: *'Wanneer de Land. Federatie de brutaliteit durft te begaan om zonder medewerking van onze organisatie, die op heden over een te groot aantal leden beschikt om zich te laten uitschakelen, een algemeene staking voor het bouwvak te proclameeren, dan is het onze plicht daar vierkant en beslist tegen in te gaan.'* Volgens Moll was de staking een greep naar de macht; ze had *'een politiek kleurtje'*. De christelijke bouwvakkers moesten hun krachten voor de landelijke cao sparen. Leden drongen aan op stemming, maar zij werden bekwaam buiten spel gezet door de

NCB-bestuurder en J.J.D. Scheepers, de katholieke voorzitter van de vergadering. Uiteindelijk zijn enkele leden die toch meestaakten geschorst. De christelijk-georganiseerden kregen het niet gemakkelijk. Werkwilligen werd verder werken onmogelijk gemaakt of ze werden door de bazen van het werk uitgesloten. Zij moesten leven van de (lage) uitkeringen van hun bond. Andere werden telkens door stakers (en politie) onder luid gejoel naar huis gebracht. Op 26 februari lag als gevolg van een en ander het hele Vlissingse bouwvak stil. Zelfs een bouwproject van J.J. Krijger in Middelburg werd stilgelegd. In totaal waren 13 protestantse en 3 katholieke bouwvakkers uitgesloten van het werk.⁸⁴¹

Het conflict was nog niet een dag oud, of de kamer van de arbeid beraadde zich al op een bemiddelingspoging om het conflict niet te laten overslaan naar andere bedrijven. De kamer vond de eisen van de federatie niet onbillijk. Het laatste bod hadden de patroons best kunnen aannemen. In die richting wilde zij bemiddelen, maar ze kon weinig uitrichten, want de staking was al lang geen plaatselijk conflict meer. Om dat duidelijk te maken verschenen op de eerste bemiddelingsvergadering de hoofdbestuurders van de christelijke bonden die de kamer maanden zich buiten het conflict te houden. De federatie kwam enkel met een plaatselijke delegatie geleid door Jan Post sr, weldra 'stakers-Post' geheten ter onderscheiding van de andere Posten. Post was hogelijk verbaasd niet plaatselijke, maar hoofdbestuurders van de christelijke bonden aan tafel te vinden. Uiteindelijk viel het hele bemiddelingsinitiatief in het water door een boycot van 'Bouwkring'.⁸⁴²

Op 1 maart liep ook het ultimatum van de christelijke bonden af zonder dat hun eisen ingewilligd waren. Daar de meeste arbeiders toch reeds waren uitgesloten werd afgesproken niet mee te staken. Hoe voerde de federatie de staking? De patroons die de eisen inwilligden werden aanvankelijk ongemoeid gelaten. In de derde week kwam hieraan een eind. Het werd een taai volgehouden staking, zoals wel vaker in de bouw. Dirk Romijn: *'Toen hebben we gestaakt tot en met en een uitkering was er niet eej; we hadden geen stakingskas. Dus we leefden allemaal zo'n beetje van steunlijsten en degenen die vrijgezel waren, onder anderen ik, kregen niks. Degenen die getrouwd waren kregen van de steunlijsten 5 gulden, soms 3 gulden. Wat er binnenkwam werd verdeeld. We hebben het niet breed gehad natuurlijk, want de meesten zaten zonder centen eej. Dus er moest hier en daar schuld gemaakt worden, bij de winkelier, bij de bakker enzovoorts. Maar opgeven deden we niet.'* Misschien waren de steunbedragen iets hoger, maar zeker is dat de stakers van heel wat minder moesten zien rond te komen dan de fl. 25,- per week waar ze voor weigerden te werken.⁸⁴³

Zo nu en dan kwamen ongeregelde heden voor. Net als in 1899 werden wel ruiten van aannemers ingegooid. Met name toen het schip 'Cacique' voor de rede lag raakten de gemoederen onder de bouwvakkers verhit. Een patroon die juist in het 'Strandhotel' zijn zilveren bruiloft vierde, had een benauwde avond. In het algemeen toonden de stakers echter zelfbeheersing. Er was dan ook genoeg te doen. De federatie had het pand van de N.V. 'Electra' in de Nieuwstraat (nr 22, later afgebroken, nu nr 100) gekocht. Dat werd nu gratis verbouwd. Eind maart was het gereed en konden de stakers er samenkomen. Aanvankelijk heette het 'Ons Huis', later 'Diligentia'. Het werd geëxploiteerd door het PAS.⁸⁴⁴

Intussen gooide 'Bouwkring' olie op het vuur. Net als bij de metaal verdeelde

de ontwerp-cao de gemeenten in inkomensklassen. Middelburg kwam in de vierde klasse, maar Vlissingen werd op verzoek van 'Bouwkring' een klasse lager geplaatst samen met dorpen als 's Heerenhoek, Ovezande en Scherpenisse. Het lijkt alsof de patroons een machtsstrijd streden in plaats van een loonconflict. In ieder geval zagen de syndicalisten dat zo. Woedend schreef Koo Joosse dat zo 'op Vlissingen en hare inwoners een stempel van geringschatting gedrukt' werd. Het meest stak nog dat Middelburg een klasse hoger stond. *'Is zulk een handelwijze der patroons nu niet erg min, is zulks niet in staat om de meest kalme naturen tot opwinding en verzet te brengen, om zoo geringschattend door hen behandeld te worden, als waren we in de samenleving niet anders dan gedulde wezens, voor wie de moeilijke levensomstandigheden goed genoeg zijn'*? Uiteindelijk kwam Vlissingen in de vierde klasse, maar een conflict dat met dergelijke inzet gestreden wordt, is niet snel voorbij.⁸⁴⁵

Aan de hoofdbesturen van de christelijke bonden, vooral van de NCB, heeft het niet gelegen dat de staking lang duurde. Met tegenzin openden zij hun kassen voor de uitgesloten, want alle geld was nodig voor acties rond het landelijk contract. Het hoofdbestuur van de NCB stelde alles in het werk om de leden weer aan het werk te krijgen. Op 19 maart sprak hoofdbestuurder G. Moll met 'Bouwkring', drie weken later opnieuw omdat het, zoals hij de patroons schreef, *'nu meer dan tijd wordt dat wij de Federatie laten zien dat degenen die werken willen hiertoe ook in de gelegenheid gesteld worden'*. Op 9 april, de stad was zeer onrustig door de 'Cacique', antwoordde 'Bouwkring' dat wie werken wilde kon komen. Die avond vergaderde Moll met de uitgesloten. Het HB wilde, zei Moll, *'trachten 't conflict de kop in te drukken. We behooren te toonen tegenover de federatiemannen dat onze leden het gedwongen niets doen moe zijn'*. De eerste dagen zouden moeilijk zijn, maar Moll vond dat als de christelijke arbeiders volhielden *'er spoedig stakers door de nood gedwongen, eveneens het werk zullen hervatten, en al zijn we klein, het is toch onze plicht met kracht tegen de federatie op te trekken op dat in de toekomst wel degelijk rekening met ons gehouden zal worden'*.

De 16 uitgesloten moesten eenparig weer aan de slag. Voorzitter Van Nop-

35. De Nieuwstraat. 'Diligentia' is het zevende huis van rechts (met de vijf ramen boven).

pen gaf gelegenheid tot het stellen van vragen. De notulen: *'Een oogenblik van stilte treedt in, waaruit de Voorz. de conclusie trekt, dat allen het ééns zijn met Vr. Moll en maandag het werk zullen hervatten. Doch nu komen de tongen los en wordt er van vele kanten op gewezen dat 't zeer bezwaarlijk zal wezen, gezien de relletjes met de havenarbeiders en Vr. [M.] Naaktgeboren, welke eenige uren aan 't Strandhotel had gewerkt [in verband met de zilveren bruiloft van de patroon], 't welk hem slecht was gekomen.'* Men besloot te stemmen. Moll verloor met 6-10. Woedend zei hij dat de uitgesloten hun recht op uitkering hadden verspeeld. De timmerman N.J. Vader dacht dat de organisatie dan niet erg zou groeien. Daarop krabbelde Moll terug.⁸⁴⁶

Halverwege april verlaagde de federatie de looneis tot 75 cent, maar dat loste niets op. Eerst toen de christelijke bonden accoord gingen met een landelijke cao die op 1 mei zou ingaan (de beide linkse bonden weigerden), kwam de staking in een stroomversnelling. Door de plaatsing in de vierde klasse kon het loon aanmerkelijk omhoog. De werkgevers boden daarom 69 en 64 cent, de federatie ging accoord en iedereen haalde opgelucht adem. Maar er zat een addertje onder het gras. De federatie stelde voorwaarden: het accoord moest los staan van de landelijke onderhandelingen (zodat de hoofdbestuurders de handen vrij hielden) en een korte looptijd hebben (zodat de Vlissingers niet achterbleven wanneer het landelijk contract grotere verbetering mogelijk maakte). Die voorwaarden zetten alles weer op losse schroeven, want de patroons hadden de Federatie door een overeenkomst in Vlissingen willen vastpinnen op de voorwaarden van het landelijk contract. Ook wilden ze dat het accoord een jaar gold.⁸⁴⁷

Zo stuitte een oplossing alsnog af, doch over de loonkwestie bestond nu overeenstemming. De federatie had in totaal 11 centen toegegeven op haar hoogste eis, 'Bouwkring' 14 centen. Op bijzonder effectieve wijze zette de federatie op de overige punten haar wil door. Woensdag 12 mei besloot ze weer aan het werk te gaan bij die patroons (niet georganiseerd in 'Bouwkring') die op haar voorwaarden ingingen. Tegelijkertijd dreigde ze een produktie-associatie op te richten, die beloofde veel goedkoper te bouwen. Onmiddellijk draaide 'Bouwkring' bij. Op 17 mei gingen de bouwvakkers, na bijna drie maanden staken, weer aan het werk. De overeenkomst liep tot 31 augustus, waardoor Vlissingen in juli gevrijwaard bleef van de uitsluiting in het kader van de onderhandelingen over de landelijke cao. Zo bevestigde de staking nog eens hoezeer het bouwvak in Vlissingen *'een bolwerk van anarchisme'* was, naar G. Moll op de jaarvergadering van de NCB-afdeling moest erkennen.⁸⁴⁸

De staking laat zien dat de plaatselijke arbeidsmarkt een verandering onderging. Van min of meer op zichzelf staande grootheid was Vlissingen een veld op een landelijk schaakbord geworden. Niet beter wordt dit gesymboliseerd dan door de opheffing van de kamers van de arbeid eind 1921. Ook de federatie leek zich in nationale dimensies te integreren. De Jan Post die bij de bemiddelingspoging van de kamer van arbeid in het begin van de staking nog fel van zich had afgebeten tegenover de hoofdbestuurders van de beide christelijke bonden, was uiteindelijk een trouw volgeling van zijn hoofdbestuurder De Klerk. Zodra deze overeenstemming met het centrale bestuur van de patroons had bereikt ging Post overstag.

c. blo
De opl
bloei
alle ter
ging v
samen
Wisse.
ledenta
Militar
de' oo
maal r
honger
1921. I
noot-
Roerg
sale di
actie t
geld d
Het
bloei.
activit
en 90
Dager
afdeli
deze i
de pr
ten, w
meer
ling (
ve op
de af
Gods
tober

c. bloei van vrij-socialistische organisaties

De opbloei van de syndicalistische beweging vormde de basis voor de laatste bloeiperiode van het vrije socialisme in Vlissingen. Maar deze deed zich niet op alle terreinen van de vrij-socialistische beweging voor. De vrije socialistenvereniging verdween bijvoorbeeld. De leden sloten zich in een klein groepje op dat samen kwam bij Mieremet, of aan de Badhuisstraat in de melksalon van Gerard Wisse. De revolutionair-socialistische vrouwenvereniging 'Vooruitgang' liep in ledental terug. Haar vergaderingen waren doorgaans matig bezocht. De 'Anti-Militaristische Propagandaclub' kreeg weinig weerklank. Het feit dat 'de Schelde' ook voor de marine bouwde was een belangrijk obstakel. Slechts een enkele maal roerden de vrije socialisten zich op antimilitaristisch gebied, zoals tijdens de hongerstaking van de dienstweigeraar Herman Groenendaal in de zomer van 1921. In september 1922 hielden ze een kleine demonstratie in het kader van een nooit-meer-oorlogbeweging van de IAMV en tijdens de Franse bezetting van het Roergebied (voorjaar 1923) riepen ze iedereen op zich voor te bereiden op massale dienstweigering en algemene werkstaking. De syndicalisten begonnen wel de actie tegen de vlootwet, in het najaar van 1923, maar al snel werden zij overvleugeld door SDAP en NVV.⁸⁴⁹

Het cultuurleven van de vrij-socialistische beweging kwam echter tot grote bloei. De afdeling van de vrijdenkersvereniging 'De Dageraad' ontplooid veel activiteiten. De afdeling schommelde in de jaren 1920 tot en met 1922 tussen 70 en 90 leden. Vlissingen behoorde tot de vijf grootste afdelingen en was voor 'De Dageraad' van belang als enig steunpunt in Zeeland. In oktober 1920 werd een afdeling in Souburg opgericht, waarin F. van Eenennaam naar voren trad, maar deze is de tien leden nooit te boven gekomen. Vlissingen moest de propaganda in de provincie verzorgen. Daartoe beschikte de afdeling over enkele goede krachten, waaronder J.A. de Hondt, de bibliothecaris van de Openbare leeszaal, steeds meer op de voorgrond kwam. Hij was sinds 1918 tweede voorzitter van de afdeling (voorzitter was Levien van Oorschot). Een overtuigde vrijdenker, die behalve op zijn werk overal intensief propaganda maakte voor zijn overtuiging. Voor de afdeling verzorgde hij cursusvergaderingen over onderwerpen als 'Oorlog en Godsdienst' en 'De 10 geboden beschouwd als goddelijke wetgeving'. Vanaf oktober 1918 ging hij voor 'De Dageraad' op stap. Hij richtte een afdeling-Middel-

36. J.A. de Hondt.

burg op, die overigens evenals de vorige snel weer ter ziele ging. (De afdeling werd in oktober 1924 opnieuw opgericht; ze kwam de eerste jaren niet verder dan 16 leden.) Hij werd in 1919 in het hoofdbestuur gekozen en zelfs in Amsterdam en Rotterdam als spreker uitgenodigd. *'In een zeer eenvoudigen, toch boeienden betoogtrant, diep doordrongen en warm, fijngevoelig gebracht, maakte zijn bespreking indruk'*, heette het in een commentaar uit de laatste stad. In 1923 hield hij op het congres van de vereniging een inleiding over 'De stelling van de vrijdenkers-vereeniging 'De Dageraad' ten opzichte van het lager onderwijs' welke in druk is uitgegeven. Fijngevoeligheid kenmerkte echter niet al zijn artikelen in *De Vrijdenker* het blad van 'De Dageraad'.⁸⁵⁰

Na de oorlog bestond meer en misschien groeiende belangstelling voor geestelijke zaken. Een hernieuwde waardering voor religieuze behoeftes van de mens is onmiskenbaar. Ook 'De Dageraad' laat sporen van die interesse zien, vooral bij voorzitter Jan Hoving. Diens 'positief atheïsme' verhinderde echter niet dat kerkelijke leerstellingen als tevoren ter discussie gesteld werden. De interesse voor Dageraadsvergaderingen steeg ten top wanneer dominee en vrijdenker tegenover elkaar stonden. In Vlissingen werd zo'n debat gehouden op 18 februari 1920 tussen de bekende antimilitaristische dominee N.J.C. Schermerhorn, die kerkelijk wel zeer vrijzinnige opvattingen huldigde (hij had onder meer het geloof aan één God verlaten), en de meer orthodoxe predikant dr Joh. de Groot. Het ging over 'God naar moderne en orthodoxe beschouwing' en vond plaats in 'De Oude Vriendschap'. De belangstelling was zo groot dat de zaal al twee weken van tevoren volkomen uitverkocht was. De Groot, herinnerde Jo van de Berg zich die debataavond, *'was nog een flinke dominee en toen dacht hij dat hij ds Schermerhorn had. Hij zei: 'U doopt toch ook? [volgens formule onder meer in naam van God]' 'Zeker wel, ik geef ze een goede wens mee.' Goeie spreker die ds Schermerhorn, met een zware stem.'* Uiteraard eindigde deze debataavond, zoals de meeste van 'De Dageraad', onbeslist. In 1923 hield de vereniging nogmaals zo'n zeer druk bezochte debatvergadering tussen Jan Hoving en de vrijzinnige predikant Siemlink over de vraag of het godsbegrip in strijd met de wetenschap was. Druk bezoek kregen ook dominees en priesters die uit hun kerk waren getreden, zoals ds Pabon in december 1920 en David de Kok in mei 1922. Discussie met de kerk deed het altijd goed, maar andere activiteiten van 'De Dageraad' liepen minder vlot van stapel. Een jeugdorganisatie kwam in 1921 met moeite van de grond, evenzo verging het een afdeling van de arbeidersvereniging voor lijkverbranding, welke in februari 1922 werd opgericht.⁸⁵¹

Voortdurende aandacht werd geschonken aan de afscheiding van de kerk. De oude Lodewijk Mieremet bleef hiervoor het adres. In groepen kwamen de bedankjes bij de Hervormde Kerk binnen: in december 1920 38, in september 1922 64, in april 1923 48, in januari 1924 30 enzovoort. De kerkafscheiding begon een gevaar voor de kerk als organisatie te vormen. Had de Hervormde Kerk zich voor de oorlog vrijwel beperkt tot administreren, nu ging ze over tot daden. De kerkvoogdij liet de kerkeraad in 1920 weten: *'Door het toenemen van het bedanken van leden uit allerlei kringen [...], wordt de draagkracht der gemeente steeds geringer, wat, bij de voortdurend stijgende uitgaven, tot onoverkomelijke moeilijkheden zou kunnen leiden.'* Ouderlingen gingen degenen die zich wilden afscheiden bezoeken. De beweging voor afscheiding werd echter niet gestopt. Eind

1922 nam ds W.A.B. ten Kate een beroep naar Vlissingen aan. Hij probeerde het verzet van de kerk tegen 'De Dageraad' nieuw leven in te blazen, geschrokken als hij was van het grote aantal afscheidingen. Hij zette zich in voor het hervormde jeugdwerk en op zijn voorstel werden wijkdiakenen en -ouderlingen aangesteld om de opzeggens te bezoeken. Ook het resultaat van deze maatregelen was echter gering.⁸⁵²

De arbeidstijdverkorting bevorderde de beoefening van de schone kunsten, ook door de syndicalisten. In augustus 1917 werd de muziekvereniging 'De Proletaar' heropgericht met 20 leden, doch deze schijnt vrij snel weer ter ziele te zijn gegaan. Tegelijkertijd werd een (gemengd) zangkoor 'Excelsior' opgericht, dat na een half jaar al 60 leden had. Dirigent was M.P. Ventevogel, die in de twintiger jaren allerlei orkesten zou leiden. Voorzitter was Van Oorschot, terwijl de smid Willem de Rooy, werkzaam op 'de Schelde', secretaris was. 'Excelsior' luisterde de bijeenkomsten van de syndicalistische beweging op, maar had ook eigen uitvoeringen. Het gaf ook wel benefietconcerten voor stakers. De uitvoeringen moesten op behoorlijk niveau hebben gestaan. Een verslaggever schreef in april 1919: *'En telkens valt duidelijk op, dat het koor beseft, waarom het zingt, en wat het zegt tot de aanwezigen. Hier wordt niet alleen kunst beoefend, maar aan de zangnummers is tegelijkertijd een stuk propaganda verbonden.'* De vereniging poogde het repertoire uit te breiden met behulp van een op te richten bond of federatie van arbeiderszangverenigingen. Lag Vlissingen niet zo geïsoleerd, schreef De Rooy, dan had 'Excelsior' allang het voortouw genomen. 'Excelsior' streefde ook naar groter samenwerking tussen de verschillende Vlissingse koren en muziekverenigingen, maar daar is het nooit van gekomen. In de herfst van 1918 werd een kinderkoor, 'Jong Leven', opgericht met eveneens Ventevogel als dirigent. Anders dan bij het kinderkoortje dat in 1911 'Ferrers dood' moest zingen, was in de uitvoeringen van 'Jong Leven' weinig van (vrij-)socialisme te merken. Het goed leren zingen als voorwaarde tot het beoefenen van kunst, werd kennelijk belangrijker geacht dan de kinderen vroegtijdig ideologisch aan de beweging te binden. Het koor werkte wel tweemaal aan een meiviering mee. In 1922 gaf het voor het laatst een openbare uitvoering.⁸⁵³

Op het eind van de oorlog verscheen 'Uit het Volk – Voor het Volk' weer ten tonele. Op 15 maart 1918 trad de vereniging voor het eerst op. Al snel zat ze weer in het oude ritme: naast eigen opvoeringen trad ze op tijdens meivieringen, uitvoeringen van 'Excelsior' en voor stakers. Een nieuwe regisseur trad op: Mattheus de Kaart, een zoon van Frits de Kaart. Voor een groot deel bestond het repertoire uit de bekende stukken van voor de oorlog: de fellerie van Inte Onsman ('n Uitgeknepen citroen', 'De heilige dienst'), van Heijermans ('De Machien', 'Allerzielen') en natuurlijk Kamstra's 'De sosejalen komen'. Na 1920 treden antimilitaristische stukken nadrukkelijk op de voorgrond. Daaronder ook nieuwe, zoals 'Hun eenig kind' van Nic. Groot (dat de recensent te moeilijk voor de vereniging vond) en met name 'Toen het oorlog was' van Schermerhorn.

De meeste stukken op het naoorlogse repertoire van UhV-VhV waren van algemeen-socialistische inhoud (35% van de bekende opvoeringen), gevolgd door antimilitaristische (19%). Meestal werd ook over de kerk een kritische noot gekraakt. In de aankondiging van 'Offers', uit te voeren op 24 december 1922, stond bijvoorbeeld: *'Wenscht ge een ware Kerstfeestviering, bezoekt dan deze*

uitvoering en komt luisteren naar het luiden der Kerstklokken (eind 5e bedrijf)'. Op dat moment krijgt vader Burger het bericht dat zijn gedeserteerde zoon Herman gefusilleerd is. De *Vlissingsche Courant* was vol lof. De indruk bij het publiek (reeds een half uur voor aanvang zat de zaal overvol) was eveneens zeer groot. De recensent zag menige traan wegpinken en soms kwam bij velen 'een prop in de keel'. 'Dit was meer dan spel. Het was een volkomen zich inleven in wat de schrijver heeft willen weergeven.' Een herhaling, twee weken later, leverde opnieuw een overvolle zaal op.⁸⁵⁴

Zo kwam de vrij-socialistische beweging na de oorlog tot grote bloei. Op vakbondsgebied vormde ze een geduchte macht, op cultureel gebied nam ze een vooraanstaande plaats in. Het leek alsof de syndicalistische beweging in Vlissingen een grote toekomst tegemoet ging, maar niets was minder waar. Wie zich in 1929 van het syndicalisme in Vlissingen op de hoogte wilde stellen, zou van die bloei weinig terugvinden. Het was op het tweede plan geraakt, een beweging zonder levenskracht. De rest van dit hoofdstuk houdt zich (in min of meer chronologische volgorde) bezig met de complexe oorzaken van deze ineenstorting. De algemene achtergrond daarbij is de omslag van de conjunctuur in 1920-1. In april 1920 werd de sigarenfabriek van Ligthart Schenk gesloten wegens overproductie. Bij de schoenenfabriek van Klijberg werkte men een deel van de normale werktijd en dan nog werden eind 1920 21 van de 71 werklieden ontslagen. Een jaar later waren slechts 15 werklieden over die soms maar 1 dag per week werk hadden. In andere bedrijven kwamen de verworvenheden van 1918 onder druk te staan. Een deel van de winkeliers, aangevoerd door L.F. Dert, wist in juli 1921 de winkelsluiting weer van 9 naar 10 uur 's avonds te brengen. In 1922 volgden andere werkgevers: de drukkerspatroons wilden loonsverlaging, de SMZ voerde daadwerkelijk een loonsverlaging door, het loon van behangers en stoffeerders werd verlaagd en de gasfabriek verving bij gelijkblijvend loon het vierploegenstelsel door een drieploegenstelsel. De recessie drong arbeidersorganisaties in de verdediging.⁸⁵⁵

d. parlementarisme

Maar voor het zover was, hadden de vrije socialisten al hun eerste hindernis moeten nemen. De Pacificatie van 1917, die leidde tot invoering van algemeen mannenkiesrecht en financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, had voor hen grote gevolgen. Niet alleen werd het districtenstelsel vervangen door evenredige vertegenwoordiging, wat een accentverschuiving van lokale belangen naar nationale politiek betekende, maar de aan het kiesrecht gekoppelde stemplicht (later gewijzigd in opkomstplicht) werd een ware test voor het antiparlementarisme. Nog voordat deze plicht in de grondwet was opgenomen protesteerde de 'Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten' (LFRS) in Nederland, nu uitgeefster van *De Toekomst*, al tegen het idee.⁸⁵⁶

Wat moesten de antiparlementairen doen? Daarover waren de meningen verdeeld. De LFRS boycotte de verkiezingen. Ook in Vlissingen ontstond een antiparlementair comité, al was daar geen afdeling van de LFRS. Voor de kamerverkiezingen van 1918 hield het een drukbezochte vergadering met de Zaankanter Joh. Nieuwenhuize die aanspoorde niet te stemmen en ook geen boete te betalen:

'de staat moet ons dan maar een of meer dagen onderhouden'. Besloten werd de stembiljetten retour te zenden naar de burgemeester. Een begeleidende brief verklaarde: *'Stemmen is afstand doen van zijn waardigheid. Een of meer meesters voor een korter of langer tijdperk benoemen, is verloochening van de eigen soevereiniteit. Stemmen is de bedrogene zijn. Een os kiest niet eens zijn eigen slager. Wij willen niet nog minder zijn dan een os.'* In een later schrijven deelde het comité nog mee, dat de veelvuldige afwezigheid van kamerleden en het lage geestelijke peil van het parlementaire werk de principiële reden waren waarom men weigerde te stemmen. Weinig kiezers in Vlissingen hadden echter zo'n ontwikkeld eergevoel. Slechts tien stuurden hun stembiljet terug. Ook landelijk behaalde de beweging geen indrukwekkend resultaat. Veel vrije socialisten hadden geen zin in boetes en brachten een blanco stem uit.⁸⁵⁷

Sommigen stelden zich op het standpunt: als je toch moet stemmen doe het dan goed. Bart de Ligt wilde wel op ds Schermerhorn stemmen. De Zaanse dichter Teun Boot, die veel in *De Toekomst* publiceerde, dacht er net zo over. Andere vrijen, aangevoerd door Harm Kolthek, oud-secretaris van het NAS, vonden ook om een andere reden dat zij hun eigen principiële geluid in de Kamer moesten laten horen. Zij wilden voorkomen dat de SDP van Wijnkoop en Van Ravestein en allerlei nieuwe groeperingen met de stemmen van syndicalisten zouden wegllopen. Met dit argument liet deze groep zich uiteindelijk door Kolthek, die al jaren vraagtekens bij het consequente antiparlementarisme zette, overhalen. De zich uitbreidende sociale politiek van de staat maakte antiparlementarisme zinloos vond Kolthek. De vrij-socialistische arbeidersbeweging moest de daden van de staat controleren. Het NAS moest zich actief gaan bemoeien met sociale wetgeving. Niet alleen negatieve kritiek moest die actie tot inhoud hebben, maar ook positieve eisen, bijvoorbeeld premievrij staatspensioen.⁸⁵⁸

Deze en andere standpunten hadden Kolthek de kop gekost als secretaris van het NAS, maar hij hield aan zijn overtuiging vast. Slechte sociale wetten waren in het nadeel van de arbeidersklasse. Waarom zou je dan niet in het parlement gaan zitten om het verzet tegen die wetten te versterken? Vonden de mensen van *De Toekomst* in de bolsjewistische revolutie juist argumenten voor het antiparlementarisme, Kolthek concludeerde precies het tegenovergestelde. Gebruikten de bolsjewieken niet juist de staatsmacht om de rijken en bezitters hun macht te ontnemen? Wanneer de arbeidersklasse buitenparlementair niet sterk genoeg was om zich te verzetten tegen slechte maatregelen van de staat, dan mocht je in de besluitvormingsorganen van de staat zitting nemen. *'Verwaarloozing van den invloed dien de arbeiders zich door deelname aan de verkiezingen, door het binnendringen in de staatslichamen kunnen verschaffen, is een nadeel toegebracht aan hun eigen strijd.'* Zijn oude anarchistische kameraden zullen hem wel volkomen parlementair gevonden hebben, maar de opvattingen van Kolthek waren gecompliceerder. Zo stond niet politieke strijd om de staatsmacht centraal in zijn strategie, doch alles draaide om de maatschappelijke machtsverhoudingen. Daarvan waren de daden van de staat een uitdrukking. In die zin bleef hij aanhanger van de syndicalistische opvattingen, al kon hij zich op dit punt met wisselende beginselvastheid uiten.⁸⁵⁹

Op 10 februari 1918 werd Koltheks partij als de 'Socialistische Partij' (SP) opgericht. Het verkiezingsprogramma eiste na *'gelijkberechtigdheid'* voor mannen en

vrouwen, afschaffing van het koningschap, van de geheime diplomatie, van leger en vloot (als vervanging algemene volkswapening 'ter verdediging van de sociale gemeenschap') en Indië los van Holland. De eigenlijke maatschappelijke omwenteling werd aan de machtsstrijd tussen de maatschappelijke klassen overgelaten. Sommige Vlissingse vrije socialisten hadden veel haast een afdeling van deze partij op te richten, niet om de SDP dwars te zitten, maar de SDAP. Op 11 mei 1918 werd de afdeling (de zesde van de partij) met 17 leden opgericht. Leven van Oorschoot werd voorzitter, Koo Joosse secretaris en Mattheus de Kaart penningmeester. Hoewel 300 mensen naar Kolthek kwamen luisteren, behaalde de SP bij de kamerverkiezingen dat jaar beduidend minder stemmen dan de SDAP. Deze moest overigens inleveren:

Staat 11.5. Verkiezingen Tweede Kamer, 1918. Vlissingen - Middelburg.*

partij	Vlissingen		Middelburg	
	absoluut	%	%	absoluut
ARP	710	18.69	22.87	881
CHU	239	6.29	5.86	226
RKSP	402	10.58	5.27	203
BCS	108	2.84	1.19	46
Vrije Liberalen	51	1.34	2.18	84
Liberaal Unie	306	8.05	4.57	176
VDB	348	9.16	16.33	629
Economische Bond	436	11.48	6.54	252
SDAP	667	17.56	26.04	1003
SP	147	3.87	0.49	19
SDP	50	1.31	1.53	59

* Bron: VC, 4/7/18. De staat geeft slechts een selectie van de mededingende partijen. Voor beide steden ongeveer 92% van de stemmen. BCS = Bond van Christen-Socialisten.

In Vlissingen behaalde de SP beduidend meer stemmen dan in Middelburg, waar de SDAP het beter deed dan in Vlissingen. (Overigens valt de veel groter aanhang van de VDB in Middelburg op. De basis voor pragmatische sociale hervormingspolitiek was daar nog steeds beduidend groter dan in Vlissingen).⁸⁶⁰

De Vlissingse SP-ers lieten zich niet uit het veld slaan. In 1919 waren er staten- en gemeenteraadsverkiezingen. De afdeling won steeds meer leden. Nieuwe krachten kwamen naar voren, vooral Jac. Baard, een kleurrijke figuur, die al een tijdje meeliep in de arbeidersbeweging. Hij had ooit in Middelburg tot de radicalere leden van de SDAP behoord. Hij was in 1908 uit de partij gestapt vanwege de zaak-De Lange. In 1915 kwam hij naar Vlissingen, waar hij een handeltje begon in 'LEVENSGROOTE CRAYONPORTRETTE', semi-emailportretten op zulke zaken als brochures en dasspelden. Van deze nering kon hij met zijn omvangrijk gezin echter amper rond komen. Even groot als zijn gezin - 'Hij had geloof ik 70 kinderen, die Baard' - was het enthousiasme waarmee Baard zich voor de SP inzette.⁸⁶¹

Aan beide verkiezingen van 1919 deed de SP-afdeling mee. Voor de Staten

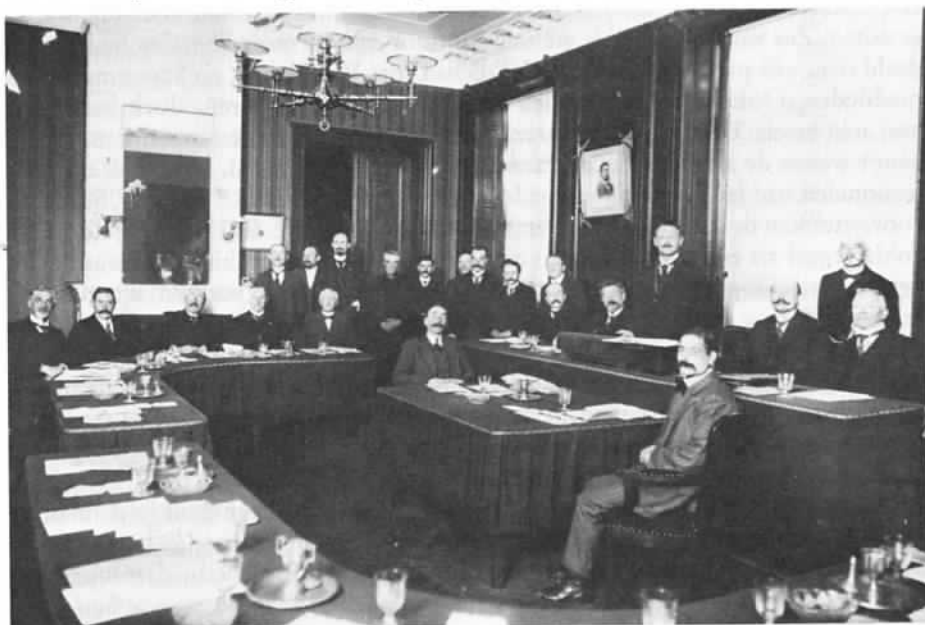
werden Van Oorschot en Koo Joosse kandidaat gesteld, maar niet gekozen. De afdeling had uit geldgebrek zeer weinig propaganda gemaakt, zodat de behaalde 311 stemmen (tegen 619 voor de SDAP) niet eens tegenvielen. Tot haar woede liep de SDAP door deze *'revolutionaire friseurs'* een vijfde statenzetel mis. Haar bestrijding van de SP werd feller, maar kon de groei van de SP-aanhang niet verhinderen. Voor de gemeenteraadsverkiezingen richtte de SP bij Jan Post in de Nieuwstraat een verkiezingsbureau in dat pamfletten over de stad verspreidde. Ook hield zij twee vergaderingen. Vooral de laatste, waar Kolthek de *'burgerlijke'* SDAP aanviel, was druk bezocht. De raadsverkiezingen werden voor de SP een groot succes. Van Oorschot en Baard werden gekozen. Met 477 stemmen was de partij na ARP (712) en SDAP (647 = 3 zetels) de derde partij van de stad. Vlissingen stond op gelijke hoogte met andere plaatsen waar het vrije socialisme sterk was: Zaandam, Enschede en Noordwolde. Alleen in Deventer, waar Kolthek jaren had geageerd, werd een beter resultaat gehaald: 4 zetels. De SDAP-afdeling was bijzonder teleurgesteld. In Middelburg hadden de sociaal-democraten het veel beter gedaan. Daar werd Jan Onderdijk de eerste sociaal-democratische wethouder.⁸⁶²

De uitslag betekende het definitieve afscheid van de negentiende-eeuwse politieke verhoudingen. Het vertrek van Jos. van Raalte symboliseerde (hij weigerde een restzetel te aanvaarden), dat de liberalen definitief van hun voetstuk waren gestoten. Zes van de 19 zetels werden nu door min of meer liberalen bezet, verdeeld over vijf partijen. Slechts de VDB had met Van Niftrik en Staverman twee raadsleden. Ook de confessionelen hadden stemmen verloren, doch behielden hun acht zetels. De socialisten waren met vijf zetels veel sterker geworden. Überhaupt waren de arbeiders in de raad meer vertegenwoordigd, want ook de confessionelen hadden duidelijke arbeiderskandidaten: bij de ARP H.Ch.V. Sorel, de voorzitter van de CMB-afdeling, en bij de katholieken J.E.C. Haast. Bij de CHU gold Hensel als een sociaal gericht man. Door het algemeen kiesrecht was de arbeidersklasse nog belangrijker geworden voor de bestaande partijen, wat niet wil zeggen dat deze confessionele arbeiderskandidaten ook het belang van de arbeiders luid lieten klinken in de raad. Haast was de meest onafhankelijke en radicale onder hen. Hensel werd aanmerkelijk conservatiever toen de gemeentefinanciën noopten tot een zuinig beleid, terwijl Sorel altijd zeer trouw met de (tamelijk conservatieve) ARP-fractie meestemde. Sociaal gezien drukte de kleine burger nu meer zijn stempel op de raad.⁸⁶³

Burgemeester Van Doorn trad af. Hij voelde zich niet meer thuis in de nieuwe situatie *'waarbij meer de aandacht gevestigd wordt op de uiterste linker- en rechterpartijen'*. Hij had moeite met de grote aandacht die de arbeiders opeisten: *'Meer en meer dringt het streven door, om in den raad te spreken en te besluiten, alsof er maar één klasse van ingezetenen is, waarvoor wat gedaan moet worden.'* Op 1 oktober werd hij opgevolgd door de man die wij reeds ontmoet hebben in verband met de burgerwachten: C.A. van Woelderen. Hij werd buiten de voordracht om benoemd en dat terwijl hij zojuist (op 17 augustus) hoofd van de 'Centrale Inlichtingendienst' was geworden. Vlissingen kon zich met deze man geluk wensen, die samen met Arie Smit de meest dynamische burgemeester geweest is die de stad na 1875 gehad heeft. Progressief was Van Woelderen niet, maar hij streefde ernaar ook met de socialisten een goed contact te hebben. Zij

ontvingen hem met enige scepsis, omdat hij geen voorstander was van hoge ambtenarensalarissen. Eenmaal in Vlissingen bleek hij een gemoedelijk iemand met wie te leven viel. De verhouding van de SDAP tot Van Woelderen is echter steeds wisselend gebleven, veel meer dan die van de SP (Van Oorschot).⁸⁶⁴

Baard en Van Oorschot namen resoluut afstand van de handelingen van de oude gemeenteraad. Een woord van dank tot de scheidende Van Doorn werd niet namens hen gesproken. Vooral Baard ging tegen de gebruikelijke vormen in en stoorde zich al helemaal niet aan de gewoonte dat nieuwe raadsleden eerst maar eens hun mond hielden. Wat hield de politiek van de SP in? Beide raadsleden konden zeer emotionele redevoeringen afsteken en beide waren heel radicaal, maar Van Oorschot was de slimste. Andere fracties poogden hem vaak los te weken van Baard. Deze hield ellenlange redevoeringen, uitte soms in het wilde weg beschuldigingen en diende te pas en te onpas voorstellen in. Van Oorschot had voor de verkiezingen beloofd dat de SP aandacht zou besteden aan het onderwijs voor arbeiderskinderen en aan sociale woningbouw, maar duidelijke voornemens hadden de SP-ers nog niet. Pas na de verkiezingsuitslag gingen zij zich bezinnen op hun gemeentepolitiek. De SP had een gemeenteprogram dat aandrang op socialisatie van-bedrijven 'die daarvoor in aanmerking komen'. Deze en op te richten gemeenschapsbedrijven moesten onder toezicht komen

37. De gemeenteraad bij de installatie van burgemeester Van Woelderen. Zittend van links naar rechts W.L. Huson, P. Merckens, J.P. Vermaas, A. Staverman, S.J. Hillinga. Staand van links naar rechts: A.C. van Hal, G.F. Lindeijer, F.L. Hensel, G. v.d. Putte, H.Ch.V. Sorel, J.E.C. Haast, P.F. Auer, J. de Meij, T. Manse. Zittende (en staande) achter de grote bestuurstafel (met kathedr) van links naar rechts: H.J. Tichelman, J.G. van Niftrik jr, C.A. van Woelderen, gemeentesecretaris F. Bisschop, gemeentebode J.H. Appel, M. Laernoës. Aan het notulistentafeltje van links naar rechts: Jac. Baard en L.P. van Oorschot.

van 'arbeidersvakverenigingen'. Baard vond een eigen Vlissings program noodzakelijk. De fractie wilde ook meedoen met de wethoudersbenoemingen. Door de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs was immers niet onbelangrijk wie de portefeuille van onderwijs kreeg. Baard wilde bovendien een progressieve heffing van het schoolgeld.⁸⁶⁵

Voor de echte anarchisten was de opvatting over wethoudersbenoemingen voldoende om de SP-ers tot verwaterde socialisten te bestempelen. Ook in de SP stonden Baard en Van Oorschot alleen, zodat zij bij de wethoudersbenoemingen maar buiten stemming bleven. Zij konden niet de fijnzinnige houding van de SDAP opbrengen, die door op zichzelf te stemmen een indirecte verantwoordelijkheid voor de wethoudersbenoeming nam. Hadden ook beide SP-ers meegestemd, al was het maar op zichzelf, dan was het voor de confessionelen zeer moeilijk geweest een meerderheid te behalen voor hun kandidaten. Nu werd de antirevolutionair Tichelman met behulp van Marten Laernoës opnieuw wethouder. Hij kreeg zelfs de portefeuille van onderwijs. Dat, zo redeneerden de SP-ers, was de schaduwzijde van hun tactiek. In veel opzichten waren ze echter raadsleden als de andere. Ze namen zitting in de raadscommissies (ze werden niet geweerd). Ook namen ze deel aan de informele, en soms zelfs geheime voorvergaderingen, die de raad hield. Ze namen verantwoordelijkheid voor de besluiten van de raad, overigens meer als persoon dan als fractie, want Baard en Van Oorschot stemden vaak verschillend. Baard kwam per slot van rekening uit de sociaal-democratische en Van Oorschot uit de vrij-socialistische beweging.⁸⁶⁶

De tijden verslechterden snel voor hervormingen welke kosten met zich mee brachten. Sociale uitkeringen mochten van de minister vanaf 1920 niet meer uit leningen, maar moesten uit de bestaande middelen betaald worden. Begin 1920 werd het Vlissingsch steuncomité opgeheven als teken dat men weer terug moest naar normale tijden. Een jaar later beëindigde het tijdelijk distributiebureau zijn werkzaamheden. De anti-revolutionairen wilden de sociale voorzieningen uit de oorlog opheffen. Tichelman wilde zelfs de progressieve belasting afschaffen. De beide SP-ers redeneerden daarentegen vanuit arbeidersbelang. Voor financiële problemen van de gemeente hadden zij geen oog, want de arbeidersklasse was zeer verarmd. Daarom deden zij allerlei voorstellen voor de verbetering van de toestand der arbeiders (toeslagen, hoger uitgaven voor klompen (Baard: schoenen)bedeling, onderwijs, en muziekuitsvoeringen) zonder op de kosten te letten. De boel moest maar spaak lopen, meende Van Oorschot, de financiële krapte was immers niet de schuld van de SP. De SDAP-ers noemden dat redeneren als de Russische communisten. Zij streefden het haalbare na en concludeerden dat gezien de beperkte financiële mogelijkheden in Vlissingen de toekomst 'voor groote verbeteringen ongunstig' was. Trouwens er was al veel in de zin van de SDAP verbeterd, vond Lindeijer. Hij wachtte enkel nog op een regeling van de rechtspositie der ambtenaren.⁸⁶⁷

De relaties in de raad tussen SDAP en SP waren wisselend. De ellenlange redevoeringen van Baard irriteerden de SDAP-ers, tot Van Oorschot zochten zij toenadering. Deze was daar niet ongevoelig voor, al was de SDAP hem te dogmatisch en wilde hij de vrijheid van het individu hooghouden. Beide partijen werkten samen bij de uitbouw (een commissie tegen hoge brandstoffenprijzen, een gemeentelijke woningbeurs) of verdediging van sociale instellingen (kindervoe-

ding, klompenverstreking) en om de gemeentepolitiek verder te democratiseren. Allerlei advies- en beheerscommissies werden nog bemand door vertegenwoordigers van de hogere standen. Gemakkelijk lieten deze elites zich hun voorrechten niet ontnemen. De wethoudersbenoemingen moesten in 1919 weer als breekijzer gebruikt worden. Daarop werd Lindeijer lid van het algemeen armbestuur, maar hij mocht van de ARP geen voorzitter worden. Desondanks is de werking van dit lichaam door zijn komst merkbaar verbeterd. Moeilijker ging het bij de commissie van toezicht op het lager onderwijs. Deze probeerde al jaren op alle mogelijke manieren de komst van socialistische leden te verhinderen. Uiteindelijk kon alleen maar de weg voor hen vrijgemaakt worden doordat de commissie in februari 1920 en bloc aftrad. In de nieuwe commissie werden Piet Praag en Levien van Oorschot gekozen.⁸⁶⁸

Bijzonder veel tegenwerking boden de regenten van het gasthuis. Deze krakkemikkige instelling, gevestigd in een oud pand in de Hellebardierstraat, was al jaren aan nieuwe huisvesting toe, maar daar was geen geld voor. Het college van regenten was samengesteld uit de elite van de stad en handelde in benepen conservatisme. Verpleegsters met Arnemuidse naam werden niet aangenomen. De achturendag werd niet ingevoerd, de lonen werden niet verhoogd. SDAP en SP wilden drie arbeidersafgevaardigden in het college opgenomen zien (een SP-er, een SDAP-er en een arbeidersvrouw), doch daar waren de regenten absoluut tegen. Een lang touwtrekken begon, tot de regenten aftraden omdat A.C. de Baare buiten hun aanbeveling om tot regent benoemd was.⁸⁶⁹

In het voorjaar verliet Baard de stad. Hij had geweigerd een huurcontract voor zijn huis te tekenen en stond zwaar in de schuld bij de leverancier van de crayontekeningen die hij verhandelde. Hij vertrok naar Den Haag. Daar liet hij met name in de kring van 'De Dageraad' van zich horen, maar financieel ging het hem onverminderd slecht. Hij werd in juli 1920 opgevolgd door Jan Post sr, in spraakzaamheid het tegendeel van Baard. Vanaf nu rees de ster van Van Oorschot als de verpersoonlijking van de 'Socialistische Partij' in Vlissingen. Hij begon zich meer en meer thuis te voelen in de raad en ontwikkelde zich tot een der beste sprekers in het gezelschap. Wat hij zei getuigde altijd van intelligentie en inzicht (ook in zijn eigen beperkingen). In tegenstelling wat later wel eens beweerd is, wachtte hij zeker niet af wat de SDAP wilde gaan zeggen om dan radicaler te wezen. Voor hem persoonlijk bracht het raadslidmaatschap ook voordelen. Hij werd beheerder van het burgerweeshuis. Maatschappelijk sloeg hij zijn vleugels breed uit in Vlissingen als voorzitter van de centrale oudercommissie. In die functie werd hij een fervent voorvechter van het openbaar onderwijs.⁸⁷⁰

In plaats van verhoging van allerlei toeslagen, begon de werkeloosheid (bouwvakkers, schoenmakers van Klijberg, werklieden van de blikfabriek) de aandacht en de gelden op te eisen. SP en SDAP voerden vrijwel dezelfde politiek. De SDAP had modernere ideeën: ze pleitte voor oprichting van een havenreserve, waarin werkloze havenarbeiders zouden worden opgenomen. Dat was een idee van de jonge Jan A. Berger. De SP had een feller presentatie. Van Oorschot wilde steeds zo gauw mogelijk verschaffing van produktief werk (zoals huizenbouw) tegen het geldende loon, *'omdat voor alles bij ieder mensch de gedachte moet zijn, dat arbeid de noodzakelijke levensbron is'*. In die gedachte zouden ook liberalen zich kunnen vinden. Per 1 januari 1922 werd, nadat ook de VBB erom had

gevraagd
betering
ende pla
Deze we
hadden.
siswerke
Jan Berg
Al we
mentaris
hij meer
raadswet
deel van
tis (WA
straties
een WA
1925 da
onvoldo
verreke
april 19
schot w
pleitte
ten in
namen,
maatsch
maatsch
me. Ook
na een
de werke
het ma
teug.
Van O
moet e
tek w
april
de te
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050

gevraagd, werkverschaffing ingesteld: het dempen van sloten in Tuindorp en verbetering van de Singelweg. Doch deze projecten waren een druppel op de gloeiende plaat. Reeds in augustus 1922 vroeg de VBB opnieuw om werkverschaffing. Deze werd eerst ingesteld nadat werklozen er in oktober voor gedemonstreerd hadden. Ter begeleiding werd door de gemeenteraad een commissie voor de crisiswerkeloosheid ingesteld waar de vakcentrales in vertegenwoordigd waren en Jan Berger het hoogste woord voerde.⁸⁷¹

Al voelde Van Oorschot zich zeer thuis in de raad en was hij allang een 'parlementaristische vrije socialist' geworden, aan de buitenparlementaire actie kende hij meer gewicht toe dan de SDAP. Zeker in het zicht van de nieuwe gemeenteraadsverkiezingen van 1923. De werklozendemonstratie in oktober was onderdeel van het beleid van het NAS geweest. Het had overal werklozen-actie-comités (WAC's) ingesteld en op die tiende oktober waren overal werklozendemonstraties gehouden. Eerst op 10 november werd door het PAS ook in Vlissingen een WAC opgericht. De werkverschaffing mocht van de minister tot 4 maart 1923 duren. Toen die datum aanbrak, hadden met name de havenarbeiders nog onvoldoende werk. Eind april hielden zij een grote demonstratie en stuurden een verzoekschrift naar de raad om voortzetting van de werkverschaffing. Op 27 april 1923 kwam het in behandeling. De tribune zat vol werklozen. Van Oorschot was in zijn element. Met vuur verdedigde hij de werklozen en hun actie en pleitte hij voor hun verzoek. Hij kreeg een enthousiast applaus van het publiek toen hij W.L. Huson vertelde dat de aannemers liever geen Vlissingers in dienst namen, omdat zij *'niet zoo gemakkelijk kneedbaar zijn als de arbeiders van buitenaf. De Vlissingsche arbeiders willen zich niet laten gebruiken als 'uitzuig-object'.*' Van Oorschot stond in de raad alleen. Wethouder Van Niftrik vond demonstraties *'onordelijk'*, maar hij zegde een onderzoek van de mogelijkheden toe. Ook Lindeijer keurde de demonstratie af. De werklozen hadden hun grieven via een vakvereniging naar voren moeten brengen en het PAS had in plaats van de werklozen tot demonstraties aan te zetten de commissie voor crisiswerkeloosheid moeten alarmeren. Hij kwam nogmaals op het idee van een havenreserve terug.⁸⁷²

Van Oorschot was een slimme vos, die heel goed aanvoelde dat hij niet te veel moest ingaan tegen de anti-parlementaire gezindheid van zijn aanhang. De politiek was maar een bijkomstigheid had hij in 1922 op een feestavond van de SP gezegd. In het bijzonder won hij de steun van de achterban door op te komen voor de belangen van de kleine man, zoals in januari 1923 voor plotseling ontslagen schoonmaaksters, weduwen die teveel loon zouden hebben gevraagd. Zo bleek gemakkelijk *'het onderscheid tusschen de hoogdravende mijnheerenpolitiek der S.D.A.P. en de eenvoudige, den arbeiders en -vrouwen aan het hart gaande strijdwijze onzer Partij'*. In de SDAP-fractie zat geen één handarbeider. *'Van kommer en ellende hebben zij [...] geen ervaring. Daarentegen zijn de S.P. ers beide handarbeiders, beide vader van een groot huisgezin.'*⁸⁷³

Als partij hield de SP zich buiten de raad echter nogal stil. Ongeveer eens per jaar sprak Kolthek op een over het algemeen goed bezochte vergadering. Verder hield de partij de aandacht op zich gevestigd door handig in te spelen op tegenstanders. In 1921 vroeg mevrouw Kolthek-Timmer op Prinsjesdag in de Ridderzaal aandacht voor Herman Groenendaal. Kort daarop kreeg ze een briefje uit

Vlissingen: 'Door Vlissingesch Vrouwenschaar zij bericht aan Kolthek-Timmer te Schravendage, dat zij haar houding tegenover onze geliefde Koningin totaal afkeuren en verafschuwen!!! Schaam je wijf!! en stop je kousen en zwijg!!! Jou laagachtend. Duizende Vlissingse Vrouwen.' Uiteraard liet de partij zo'n gelegenheid niet voorbijgaan. Op 10 oktober sprak mevrouw Kolthek over 'Herman Groenendaal en de Koningin' en haar man over 'Het Koningschap als masker en vliegwielt der reactie'. Het Concertgebouw was stampvol met meer dan 700 mensen, waaronder eentje die tijdens de rede van mevr. Kolthek riep 'Leve Koningin Wilhelmina', waarna enig tumult ontstond. Zo groot was de belangstelling voor deze vergadering dat de SP over hetzelfde onderwerp met dezelfde sprekers 14 dagen later een herhaling gaf, die opnieuw zeer druk bezocht was. Later in 1924 en volgende jaren hielden regelmatig terugkerende discussies tussen Van Oorschot en de huiseigenaar A. Botting de aandacht van het publiek levend.⁸⁷⁴

Het optreden van de SP had tot gevolg dat de CPN in Vlissingen nog minder kans kreeg. In 1919 was wel weer een afdeling van deze partij opgericht, maar die was zeer klein. Ze zou in de twintiger jaren aanhang krijgen onder de havenarbeiders (C. Pape, een van hun revolutionaire voormannen, werd toen secretaris van de afdeling; J. de Nooijer was voorzitter), maar toch nooit genoeg stemmen halen voor een raadszetel. Wanneer goede sprekers (Louis de Visser, of Henriëtte Roland Holst) optraden of wanneer de partij inhaakte op een veel besproken onderwerp (het geschil tussen België en Nederland over de Schelde) waren haar vergaderingen zeer druk bezocht. Zo bleef de SP de enige parlementaire stem van de uiterste linkerkant in Vlissingen. De grootte van de afdeling is onbekend (in april 1922 mogelijk 57 leden), maar de landelijke leiding was niet ontevreden. Een enkele maal won men een lid uit het anarchistische kamp, zoals in 1920 Jacob Moerland, tot voor kort colporteur van *De Toekomst*. Begin 1923 sloot zich J.A. de Hondt aan, die voor de kamerverkiezingen van 1922 nog op de lijst van de Vrijdenkerspartij had gestaan. Kapitaalkrachtig was de afdeling geenszins. Zowel bij de kamerverkiezingen van 1922 als bij de staten- en raadsverkiezingen van 1923 had zij een minimaal budget. Terwijl men in 1922 nog eigen affiches had, werd in 1923 alleen maar gekalkt.⁸⁷⁵

Bij de kamerverkiezingen van 1922 mochten voor het eerst de vrouwen naar de stembus. Voor de SP pakte dat slecht uit. Kolthek verdween uit de Kamer. In Vlissingen behaalde de SP slechts 50% stemmen meer dan in 1919. De kiezersaanhang van de SDAP werd meer dan verdubbeld. Bij de statenverkiezingen van 1923 ging de SP (de partij deed alleen in het district Vlissingen mee) nog achteruit. Van de 691 stemmen uit 1922 bleven maar 536 over, de SDAP bleef met 1482 stemmen bijna gelijk. Uit de uitslag van de raadsverkiezingen van 1923 (een maand na de statenverkiezingen) blijkt de SP toch vaster verankerd te zijn geweest in Vlissingen dan de beide vorige uitslagen deden vermoeden. Bovendien bleek het kiezersbestand van de SDAP vluchtiger. Deze verkiezingen waren meer nog dan door de werkloosheidsdiscussies beïnvloed door een ruzie in de VDB. Dokter Staverman was uit de partij gestapt. Hij deed met een eigen lijst mee, met hemzelf als enige kandidaat, en kreeg 1626 stemmen, meer dan enige andere partij in Vlissingen. Van alle partijen had hij gewonnen, behalve van de conservatief-liberale Vrijheidsbond (afdeling in 1921 opgericht) en de SP, die maar liefst 220 stemmen won ten opzicht van de statenverkiezingen. De SDAP verloor tussen

een kwart e

Uit de ve
hun zwaart
van de SD
schot en zi
oude stad
toont aan d
Ook toont

De rol v
Ondanks p
communis
listen, terw

S

partij

ARP

CHU

SGP

Ch

RESE

VDB

Vrijh

SDAP

SP

CPN

VDB

total

* Bron: VC.

De ontwik

fessioenen

veer even

groei m

29,3% m

0,3% m

harder dan

en belang

Ten tij

stagen m

op een m

meten w

menten b

afg? De

afgegeve

afgeve

een kwart en een derde van haar stemmen.

Uit de verkiezingsuitslag blijkt ook dat SP en SDAP in verschillende districten hun zwaartepunt hadden. Het Eiland, district III, was nog steeds het bolwerk van de SDAP, Tuindorp (waar 'Goed Wonen' bouwde) kwam erbij. Van Oorschot en zijn mensen moesten het, naast Tuindorp, meer van de districten in de oude stad hebben. Het feit dat de SP ook in de nieuwbouwwijken goed scoorde toont aan dat verhuizing uit de oude stad niet de politieke overtuiging aantastte. Ook toont het aan dat de SP onder de goed betaalde arbeiders aanhang had.⁸⁷⁶

De rol van de SP deed Vlissingen nog steeds onderscheiden van Middelburg. Ondanks pogingen daartoe kreeg de partij in die stad geen poot aan de grond, de communisten trouwens ook niet. Daar verzorgde de SDAP de stem van de socialisten, terwijl met name de protestantse en liberale partijen er sterker waren.⁸⁷⁷

Staat 11.6. Verkiezingen Tweede Kamer, 1922. Vlissingen - Middelburg.*

partij	Vlissingen		Middelburg	
	absoluut	%	%	absoluut
ARP	1920	20.94	24.17	2174
CHU	1361	14.84	15.73	1415
SGP	41	0.44	1.70	153
Chr.Dem.Partij	133	1.45	0.80	72
RKSP	1062	11.58	6.42	578
VDB	648	7.06	10.94	984
Vrijheidsbond	1155	12.60	11.66	1049
SDAP	1493	16.28	19.13	1721
SP	691	7.53	0.27	25
CPN	166	1.81	1.07	97
V.d.Zwaag	26	0.28	0.04	4
totaal	9166			8993

* Bron: VC, 6/7/22.

De ontwikkelingen tussen 1918 en 1922 zijn interessant. Het aandeel van de confessionelen (de katholieken inclusief en zonder de BCS) nam in Vlissingen ongeveer even veel toe als in Middelburg. Een belangrijk deel van de Middelburgse groei moet gekomen zijn van de socialisten, die hun aandeel zagen dalen van 29.3% tot 20.5%. In Vlissingen daarentegen wonnen de socialisten iets: met 0.3% naar 25.9%. In beide steden liepen de liberalen terug, maar in Vlissingen harder dan in Middelburg (resp. met 10.7% en 7%). Zij betaalden in Vlissingen een belangrijk deel van de groei der confessionelen.

Terwijl landelijk de SP uit de Tweede Kamer verdween, had de partij in Vlissingen een vaste basis, ook na de Kamerverkiezingen van 1925, die voor Kolthek op een nog groter fiasco uitdraaiden. Terwijl de sociaal-democraten en communisten wel stemmen trokken, bestond voor een serieuze libertaire en anti-parlementaire lijn als de zijne geen animo meer. 'Wij zetten dus een punt achter dit bedrijf'. De SP was daarmee opgeheven, maar niet in Vlissingen al mag men zich afvragen wat er nog aan organisatie was. Van Oorschot bleef zich vertegenwoordiger van de 'Socialistische Partij' noemen, ook na de raadsverkiezingen van 1927

toen zijn fractie opnieuw met twee man en zelfs een lichte toename van het stemmenaantal terugkwam in de raad. In feite was Van Oorschot een radicale parlementaire socialist geworden die vanaf 1923 ook meedeed met wethoudersbenoemingen. Gold het in 1923 nog het weren van de allerconservatiefste politiek, in 1927 ging het erom dat de SDAP de wethouderszetel kreeg waarop de partij recht had. Eindelijk waren de sociaal-democraten er nu in geslaagd vier vertegenwoordigers in de raad te krijgen, doch een wethouderszetel werd hun onthouden. De omslag in de houding van Van Oorschot ligt rond 1925. Nadien verweende de nadruk op buitenparlementaire actie, op het zelf-doen. In 1927 heette het in de propaganda dan ook niet meer 'Op voor het libertair socialisme!', maar 'Arbeiders! Stemt morgen als één man op L.P. van Oorschot die als vertegenwoordiger der arbeiders-klassen voor ons streed met volle overgave.'⁸⁷⁸

De opkomstplicht stelde de vrije socialisten voor een probleem waar ze geen goed antwoord op hadden. Experimenten als de Rapaillepartij, waarmee de anarchisten in Holland de verkiezingen belachelijk probeerden te maken, werden in Vlissingen niet gedaan. De SP was positiever, maar zocht voor het opgedrongen parlementarisme geen antwoord in vrij-socialistische richting. Libertair socialisme werd meer en meer een etiket om de vrij-socialistische arbeiders van Vlissingen te paaien en zich te onderscheiden van de SDAP. Zo werkte de SP niet mee aan de instandhouding van het vrije socialisme in Vlissingen.

e. de vakbeweging geen verzekeringsinstituut!

De socioloog Marcel van der Linden acht de opkomst van de welvaartsstaat (verzorgingsstaat) een belangrijke oorzaak voor het verdwijnen van het syndicalisme. De verzorgingsstaat stelde de syndicalisten volgens hem voor drie even dodelijke keuzes:

1. De beweging hield aan haar principes vast. Dan was volkomen marginalisering het gevolg.
2. De beweging ging wel in op de verzorgingsstaat. Dan werd het syndicalisme verloochend.
3. De organisaties hieven zich op, omdat de beide vorige keuzen onacceptabel waren.

Het ontstaan van de verzorgingsstaat was zeker niet de enige oorzaak van het verdwijnen van het syndicalisme in Vlissingen, maar speelde wel een grote rol. Niet alleen deed ze op politiek terrein vrije socialisten via de SP overgaan naar het parlementarisme, door de werkloosheidsverzekering oefende ze op het terrein van de vakbeweging ook grote invloed uit op de syndicalistische vakbeweging.⁸⁷⁹

De verzorgingsstaat werd na de Eerste Wereldoorlog nog uitgebouwd. Bestaande wetten werden verbeterd en uitgebreid (arbeidswet, invaliditeitswet) en nieuwe ingevoerd (ouderdomswet). De economische recessie die in 1920-1 inzette, toonde echter de grenzen aan de verzorgingsstaat. De regering verkleinde eind 1921 de rijksbijdragen aan de werklozenfondsen voor 1922. De gemeenten en vakverenigingen moesten een groter deel van de lasten dragen. Voor de laatste betekende dit contributieverhoging. De weerzin van de syndicalisten tegen de werkloosheidsverzekering groeide. Zij waren reeds in maart 1921 door de minister gemaand de contributie te verhogen. Bij de principiële bezwaren kwam het

argument
stend w
heid n
worden
houden
ders van
'Scheld
verhuu
zou de
januari
landelij
vaardhe
sche me
slechts
Het be
de disc
doch vo
men tel
dan bij
'Scheld
sterke
steun
ratie de
beter wa
Bij de
tieverho
den stem
werkers
heffing
92 tegen
klaarde
ge niet
steeds
Overig
onveran
niet deg
hem ging
noes jr
armbest
geven v
bankwer
1927 een
bestond
In Vli
klooshei
consequ
voor wi

argument dat hoge contributies de leden (juist de beste die toch al kritisch gestemd waren) zouden afschrikken, terwijl de kassen bij aanhoudende werkloosheid toch machteloos waren. Hooze vond, dat het geld beter uitgegeven kon worden aan de revolutionaire propaganda, doch om zoveel mogelijk leden te behouden werd de werkloosheidskas vooralsnog niet opgeheven. Tot de tegenstanders van dit besluit behoorden de Vlissingers. Zij stonden in concurrentie met de 'Scheldekas', die voor minder contributie langer uitkeerde. De steeds ongunstiger verhouding tot de 'Scheldekas' deed het ledental reeds verminderen. Anderzijds zou de opheffing van de werklozenkas ook leden kosten. Het duurde daarom tot januari 1923 voordat de Vlissingers zich vanwege de werkloosheidskas van de landelijke Federatie afscheidden. De regering had toen een volkomen onaanvaardbare regeling opgelegd met een forse contributieverhoging. De syndicalistische metaalbewerkers van Vlissingen gingen door als plaatselijke federatie, die slechts een losse band hield met de Landelijke Federatie.⁸⁸⁰

Het besluit was minder radicaal dan het lijkt. De CMB-afdeling voerde dezelfde discussies. Eind 1922 werd voorgesteld het werklozenfonds maar op te heffen, doch voorzitter Sorel wist dat te voorkomen. Ook bij volgende discussies koos men telkens voor het CMB-fonds omdat de uitkeringen beter geregeld waren dan bij de 'Scheldekas' en omdat het indertijd zoveel moeite had gekost uit de 'Scheldekas' uit te treden. Welbeschouwd deed uiteindelijk de aversie tegen een sterke organisatie met grote kassen de Federatie dus zwak staan toen de rijkssteun aan de werklozenfondsen verminderde. Anders dan de CMB kon de Federatie de hogere contributies niet verkopen met het argument dat de uitkeringen beter waren dan die van de 'Scheldekas'.⁸⁸¹

Bij de Vlissingse bouwvakkers was een groeiende meerderheid tegen contributieverhogingen in het algemeen. De verslechtering in de verzekeringsvoorwaarden stemde hen dan ook nog radicaler tegen de werklozenkas dan de metaalbewerkers. Toen de 'Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders' eind 1921 tot opheffing van de werklozenkas besloot, werd dat besluit in Vlissingen gesteund met 92 tegen 3 stemmen. Zij lieten uitsluitend de portemonnee spreken. In 1923 verklaarde Koo Joosse: *'dat wij altijd voorstanders zijn geweest en indien de bijdrage niet te hoog wordt en de uitkeering niet te laag dan is onze afdeeling nog steeds voorstander'*.⁸⁸²

Overigens was het eergevoel van de geschoolde werkman sinds 1892 vrijwel onveranderd. Jan Post sr merkte op dat in de demonstratie van april 1923 juist niet degenen meeliepen die werkverschaffing het hardst nodig hadden. Volgens hem ging een vakarbeider alleen in uiterste nood erwten lezen. Ook P.G. Laernoës jr vond dat ambachtslieden doorgaans te eergevoelig waren om zich bij een armbestuur aan te melden. Op een lijst van arbeiders die eind 1923 werden opgegeven voor de werkverschaffing komen vaklieden als timmerlieden, draaiers, bankwerkers, niet voor. Daarom werd na lang aandringen van SP en SDAP eind 1927 een commissie voor 'Maatschappelijk Hulpbetoon' ingesteld zoals elders al bestond.⁸⁸³

In Vlissingen beëindigden de syndicalisten hun deelname aan de rijkswerkloosheidsregeling dus zowel om principiële als om praktische redenen. Maar de consequentie was onvermijdelijk dat de beweging minder aantrekkelijk werd voor wie niet het vrije socialisme toegedaan was. Hoeveel leden de beweging

door de gekozen oplossing voor de werkloosheidsproblematiek verloor is misschien niet zo belangrijk als de vaststelling dat de beweging daarna in ieder geval minder makkelijk nieuwe leden won. De door de Vlissingse syndicalisten gekozen weg had inderdaad marginalisering tot gevolg. Het effect daarvan werd versterkt doordat de opkomst van de verzorgingsstaat gepaard ging met centralisatie. Het centrum van het strijdtoneel ging over van het lokale naar het nationale. De arbeidsverhoudingen werden in de laatste jaren van en eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog in allerlei bedrijfstakken meer en meer vanuit centrale beleidsinstanties georganiseerd. De vakbeweging moest zich bij die centralisatie aanpassen. Hoofdbesturen bepaalden in toenemende mate wat plaatselijke bestuurders te accepteren hadden en wat niet. Het bleek bij de bouwvakstaking van 1920.

Daar bleek ook dat de syndicalisten zich poogden aan te passen bij de centralisatie. Plaatselijke verenigingen moesten zich aansluiten bij landelijke verbanden en de landelijke federaties moesten gaan bepalen hoe de plaatselijke organisaties zich te gedragen hadden, betoogde Bernhard Lansink jr[?] reeds in 1918. De leiding van de bouwvakkersfederatie was zelfs verbaasd over het tempo waarin de werkgevers zich centraal organiseerden. Maar niet zodra moest de eerste cao afgesloten worden of de syndicalisten verzetten zich ertegen. In wezen paste zo'n tijdelijke wapenstilstand niet in hun visie op de maatschappelijke strijd. Na de eerste cao in de bouwvakken weigerde de Landelijke Federatie verder mee te doen. Kwam in 1921 weer een uitsluiting, dan nam men liever net als de Italiaanse syndicalisten bedrijven in bezit. Anders dan de Landelijke Federatie van Metaalbewerkeren was die van de bouwvakkers een belangrijke gesprekspartner van de patroons. Daarom leidde het afwijzen van cao's hier niet tot verbreken van de betrekkingen. Eerst de kleine groep echte syndicalisten na 1923 werd door de patroons niet erkend.⁸⁸⁴

Ook bij de overheid vond tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog centralisatie van bevoegdheden plaats. Bij de werkverschaffing bleek hoever zij kon ingrijpen in de lokale verhoudingen. Met hun diepe afkeer van politieke instanties onderhielden de syndicalisten ook een zeer zwak contact met de centrale overheid. Zo manoeuvreerden zij zich in een positie waaruit zij op allerlei fronten slechts langs omwegen, de directe actie, hun invloed konden doen gelden. Doordat ze landelijk min of meer buiten spel stonden werden ze plaatselijk onaantrekkelijk. De andere richtingen in de vakbeweging waren niet tegen centralisatie, zij waren niet tegen overleg met de politiek, noch tegen het parlement. Zij hadden er zelfs mensen die hun belangen behartigden. Zij konden de indruk wekken dat ze meer invloed hadden op de wijze waarop de zaken in Nederland geregeld werden.

f. Berlijn of Moskou?

Opkomstplicht, de verzorgingsstaat en de centralisatie in staat en maatschappij stelden de syndicalisten ernstig op de proef. De laatste externe factor in hun teruggang is de communistische beweging. De belangstelling van de SDP (na de Russische Revolutie omgedoopt in CPN) voor het NAS dateert van na de zeeliedenstaking van 1911. Maar eigenlijk waardeerden Van Ravestein en Wijnkoop het NVV hoger dan het NAS. De leidende figuren in het NAS wantrouwden de

radicale
stemmen
leven ge
landse a
(LFSA, z
van het p
met de C
van de 'I
ste.⁸⁸⁵

In 191
tern. De
lutionair
begonnen
De langd
nalyseer
houding
Ging het
tweede v
sluiting
CPN teg
NAS en
Moskou.
Arbeider
werd.⁸⁸⁶

De dis
maal. Zij
spel stor
scheiden
was de t
in de org
stie voor
dreef led
federatie
Metaalan
beweging.

Die m
Vlissing
Bertus B
ting bij
ties bij
slissing
taalbewe
bouwvak
in de 'La
wij over
heeft'. E
Koo Joo

radicale sociaal-democraten. Wilden die soms in de revolutionaire beweging stemmen winnen? De Russische Revolutie kwam, de Sovjetstaat werd in het leven geroepen. Het succes van de Russische revolutionairen stak ook Nederlandse anarchisten aan. De 'Landelijke Federatie van Sociaal-Anarchisten' (LFSA, zoals de LFRS was gaan heten) erkende de noodzaak van de dictatuur van het proletariaat (maar niet van een partij). Sommige leden wilden samengaan met de CPN en enkelen sloten zich hierbij aan. Bertus Bouwman, bestuurder van de 'Landelijke Federatie van Transportarbeiders', was een van de bekendste.⁸⁸⁵

In 1919 werd de nieuwe communistische internationale opgericht: de Kominintern. De CPN sloot zich aan. Een jaar later volgde een internationale voor revolutionaire vakbonden: de 'Rode Vakverenigings Internationale' (RVI). Daarmee begonnen de moeilijkheden voor het NAS. Moest het zich aansluiten bij de RVI? De langdurige discussie daarover is grotendeels beschreven en ten dele ook geanalyseerd. Ik heb twee opmerkingen. Ten eerste versterkte de inconsequente houding van de communisten de argwaan van de tegenstanders van aansluiting. Ging het er toch niet om het NAS onder de leiding van de CPN te brengen? Ten tweede was de CPN niet de enige geïnteresseerde partij. Voorstanders van aansluiting hebben beweerd dat de SP haar uiterste best deed de invloed van de CPN tegen te werken. Inderdaad was Bernhard Lansink jr, voorzitter van het NAS en een oprichter van de SP, de grootste tegenstander van aansluiting bij Moskou. Hij wilde aansluiting bij Berlijn: bij de (syndicalistische) 'Internationale Arbeiders-Associatie', die vanaf 1920 besproken en in december 1922 opgericht werd.⁸⁸⁶

De discussie duurde van 1920 tot 1923 en ook daarna verstomde zij nooit helemaal. Zij werd zeer intens gevoerd omdat het bestaan zelf van het NAS op het spel stond. De tegenstanders van aansluiting bij Moskou dreigden zich af te scheiden. De emoties laaiden hoog op. Vooral op het congres van december 1922 was de toestand zeer gespannen. 'Nog nooit', schreef een bouwvakker, 'is de geest in de organisaties zoo slecht en onkameraadschappelijk geweest als sinds de kwestie voor of tegen Moskou.' De twist verkleinde de daadkracht van het NAS en dreef leden, het aanhoudend gekrakeel in bladen en op vergaderingen beu, uit de federaties. Daarom vroegen de Vlissingse metaalbewerker in een motie dat *De Metaalarbeider* ophield met de discussies 'er van overtuigd zijnde dat onze vakbeweging er nadeelige gevolgen van ondervindt'.⁸⁸⁷

Die motie dateert van mei 1921. De discussie zou nog twee jaar duren. Ook de Vlissingers ontkwamen er niet aan. De transportarbeiders volgden hun voorman Bertus Bouwman, maar de overige Vlissingse syndicalisten waren tegen aansluiting bij Moskou. Dat blijkt onder meer uit de stemming van de Vlissingse federaties bij bestuursverkiezingen in 1921. Toen in het voorjaar van 1923 de grote beslissing genomen moest worden of men bij het NAS wilde blijven, waren de metaalbewerker vanwege de werklozenkas reeds uit hun Federatie gestapt. De bouwvakkers werden echter door hun bestuurder De Klerk onder druk gezet om in de 'Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders' te blijven. Hij liet weten, 'dat wij overtuigd zijn dat de Communistische Partij met de R.V.I. niets te maken heeft'. Een aantal malen bood hij aan advies te geven, maar het antwoord van Koo Joosse was: 'dat hebben wij niet van noode. Onze referendum biljetten wij-

zen wel uit, dat de bouwvakarbeiders in Vlissingen niets van het Marxistisch gedoe van de Moscoviten moeten hebben. Wij blijven trouw aan de beginselen van het N.A.S. die reeds een twintigtal jaren ons zijn bijgebleven en hopen die nog lange jaren te zullen propageeren.' De Klerk zag in de unanieme keuze van de Vlissingse bouwvakfederatie voor Berlijn het gewroet van de SP-er Koo Joosse. Op 2 juli 1923 scheidden de Vlissingers zich af van het NAS om zich aan te sluiten bij het nieuwe 'Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond' (NSV), dat een week eerder in Utrecht was opgericht.⁸⁸⁸

De Vlissingse bouwvakkers behoorden tot de kleine groep van 19 % die zich van de 'Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders' afscheidde. De overige 81% was kennelijk overtuigd van de oprechtheid van De Klerk, die meermalen had verklaard zo nodig uit te treden uit het NAS als de communisten het beleid gingen bepalen. Het besluit van de Vlissingers viel ook op door de unanimiteit waarmee het genomen werd. Mogelijk werd die veroorzaakt door de associatie (zie paragraaf i), maar mogelijk ook door de controversale SP-CPN. Van de metaalbewerkers in het NAS scheidde zich 83.8% af. In het bestuur van de Federatie zaten overtuigde syndicalisten, vooral Bram Hooze, de vrijgestelde, en August Rosseau, de uit België afkomstige voorzitter. Hooze meende bovendien dat de voorstanders van de RVI in en om de CPN te veel in aanraking waren gekomen met meesters in de rechten en dergelijke en zodoende te veel eigendunk hadden voor de syndicalistische beweging. De Vlissingse syndicalistische metaalarbeiders steunden in meerderheid Hooze en Rosseau. De secretaris van de plaatselijke federatie, de 28-jarige kraandrijver A.M. Hamelink, wees op de Franse CGT die overgenomen was door de communisten enkel om propaganda te maken voor 'het gezagscommunisme', maar de belangen van de organisatie verwaarloosden ze. Half augustus 1923 ging het PAS over naar het NSV, de metaalbewerkers volgden pas in oktober. Niet allen waren overtuigde NSV-aanhangers, bijvoorbeeld Jef Peskens. In 1927 drong hij bij het NAS aan op fusie met het NSV.⁸⁸⁹

Zo verzwakte de discussie Berlijn of Moskou de revolutionaire beweging in Vlissingen. Leden liepen weg, de samenwerking tussen plaatselijke verenigingen werd verbroken, doordat na 1923 de transportarbeiders niet meer bij het PAS aangesloten konden zijn. Landelijk was het NSV een splinterorganisatie. Het vertegenwoordigde 2% van de georganiseerde arbeiders en stond buiten het overleg met werkgevers. Je moest overtuigd syndicalist zijn wilde je bij deze Gideonsbende aansluiten.

g. ideologie IV

In een belangwekkend essay over de snelle ondergang van het Chartisme in Engeland, heeft de Engelse historicus Gareth Stedman Jones gewezen op de rol van taal. In hoeverre zijn de begrippen die een beweging gebruikt toegesneden op de werkelijkheid waarin zij moet handelen? Een criticus heeft terecht opgemerkt dat Jones niet altijd zuiver onderscheidt tussen taal en ideologie. Dit neemt niet weg dat hij de wijze waarop doorgaans sociale bewegingen worden geanalyseerd en verklaard belangrijk heeft aangevuld. Volgens hem zijn de Chartisten er niet in geslaagd de maatschappelijke en politieke veranderingen in het Engeland van de dertiger en vroege veertiger jaren van de vorige eeuw voldoende

in hun taal
ging geleid
gen van m
op een alg
ternatief t
De snelle t
geanalyseer
stand in de
twintiger j
mentarism
met een ste

Veel van
de basis v
was: gron
behoefte v
werd het n
We zochte
[....] bijvo
niet eej. D
ging.' W.A
tijd onder
een keer is
tief. Ik vo
is kan noo

De idee
omlijnd. A
schappij al
listen wild
staat afsch
wikkelde
vlechtinge

Christia
tieve arbe
ders te eis
rond 1920
werkelijkh
de directe
lijking van
lig mocht
cepteren e
de rol van
maar het s
nomie blij
economie
deed de v
zijds de id
ratieve san

in hun taal te verwerken. Dit vooral heeft tot de snelle ondergang van hun beweging geleid: *'Om succesvol te zijn, d.w.z. zich vast te zetten in de veronderstellingen van massa's mensen, moet een bepaald politiek woordgebruik een reële hoop op een algemeen alternatief overbrengen en een geloofwaardige weg om dat alternatief te verwezenlijken, zodat nieuwe leden in zijn termen kunnen denken.'*

De snelle terugval van het syndicalisme (in Vlissingen) kan op vergelijkbare wijze geanalyseerd worden. In Ideologie III is daar een begin mee gemaakt. De stilstand in de ideologische ontwikkeling die daar opgemerkt werd, toonde pas in de twintiger jaren zijn dodelijke gevolgen. Hadden de moeilijkheden rond het parlementarisme, de centralisatie, de verzorgingsstaat of Moskou, niet alle te maken met een steeds dunner wordende band tussen ideologie/ideaal en werkelijkheid?⁸⁹⁰

Veel van de syndicalistische ideologie bleef ook na 1910 ongewijzigd vooral bij de basis van de beweging. Jo van de Berg: *'Het standpunt van de syndicalisten was: grond en produktiemiddelen ten bate van de mensen, de gemeenschap, ten behoeve van iedereen. Dat was het doel. Maar als wij dat hadden gesteld, dan werd het net als bij de dominee eej? Dan was het dogmatiek. Dus dat was niks. We zochten dus de middelen om dat doel te bereiken, al duurde het nog zo lang. [...] bijvoorbeeld de directe actie.'* En werd die veel toegepast? *'Nee, dat kon hier niet eej. Dat kon op 'de Schelde' helemaal niet, daar waren wij de kleinste beweging.'* W.A. Adamse, gewezen zetter van *De Toekomst*, vertelde: *'Er heerste in die tijd onder de echte idealisten een soort idee van 'DAN KOMT DE DAG'. Op een keer is er ineens een ommekeer van broederschap en dan... Zeer, zeer primitief. Ik vond het toen ook mooi hoor, maar het is onmogelijk eej? Iets wat ideaal is kan nooit. [...] Op oudere leeftijd zie je dat in.'*⁸⁹¹

De ideeën over de toekomstmaatschappij waren nog steeds bijzonder vaag omlijnd. Als het maken van plannen of blauwdrukken van een toekomstmaatschappij al geoorloofd was, dan was dat bovendien zeer moeilijk. De vrije socialisten wilden de maatschappij immers radicaal anders inrichten? Ze wilden de staat afschaffen, maar deze nam juist nieuwe taken op zich. Het kapitalisme ontwikkelde zich bovendien tot een geheel dat internationaal meer en meer vervlechtingen kende. De syndicalisten hadden hierop geen passend antwoord.

Christiaan Cornelissen meende dat zij eindelijk in plaats van te kritiseren positieve arbeid moesten verrichten door in de bedrijven zeggenschap voor de arbeiders te eisen om *'industriële democratie'* tot stand te brengen. Dat idee vond rond 1920 wel enige steun bij de Nederlandse syndicalisten, maar toen ze het in werkelijkheid wilden omzetten waren ze al op hun retour. Het ging net als met de directe actie in Vlissingen: de zwakte van de beweging verhinderde verwezenlijking van haar plannen. Cornelissen vond ook dat de beweging niet onverschillig mocht blijven voor de inhoud van nieuwe wetten. Goede wetten moest je accepteren en tegen slechte door buitenparlementaire actie strijden. De veranderen-de rol van de staat verschijnt aan de rand van zijn strategische overwegingen, maar het streven naar een directe wijziging van machtsverhoudingen in de economie blijft de kern. Over de concentratie en internationale vervlechting in de economie spreekt hij zich, althans in nederlandstalige publicaties, niet uit. Dat deed de voorzitter van het NSV, Bernard Lansink jr, wel. Bij hem bleken enerzijds de ideeën sinds A.J. Lansen in 1880 nog niet veel verder ontwikkeld (federatieve samenwerking van lokale groepen, en daarboven van nationale federaties),

anderzijds liet hij van de vrijheid weinig over. 'Systematische en straffe organisatie noodzakelijk' heette de ondertitel van zijn artikel. Was in de twintiger jaren wel een vrijheidlievende oplossing mogelijk, die meer vrijheid beloofde dan de kapitalistische ordening of sociaal-democratische plannen?⁸⁹²

Vanuit politiek oogpunt is een antwoord op deze vraag belangrijk, voor de historische analyse volstaat erop te wijzen dat de syndicalisten toentertijd een vrijheidlievend antwoord op deze vraag schuldig bleven. Aan de basis vierden de oude gedachten nog volop hoogtij. Medezeggenschap werd niet concreet geëist, bijvoorbeeld niet bij de SMZ, waar de 'Landelijke Federatie van Transportarbeiders' zo'n overwicht had. De Vlissingse bouwvakkers dreigden in 1920 niet de bedrijven van de patroons over te nemen, maar ze weg te concurreren met een eigen associatie. Mogelijk verhinderden het revolutionair sentiment en het idee van de algemene werkstaking het zoeken van andere wegen. Hoe dan ook, de oude thema's bleven. Aan de bestaande maatschappij-ordening moest radicaal een einde gemaakt worden. Het antwoord op de vraag 'hoe dan wel?' stemt opvallend overeen met de opvattingen van Lansens uit 1870: als de arbeiders zich maar bewust zijn van hun macht, dan is het met het oude bestel gauw gedaan. De organisatie moest de arbeiders opvoeden voor de vrij-socialistische maatschappij. Uit dat oogpunt loofde Bram Hooze blijken van directe actie, werden redenen gevonden de werkloosheidskassen af te schaffen en stakingskassen klein te houden. Zelfs een voorstel om stakers verplicht te steunen werd daarom door de metaalbewerkers afgestemd: *'omdat wij een maatschappij moeten krijgen, gebaseerd op de solidariteit en moeten wij de arbeiders in die richting opvoeden'*.⁸⁹³

Een beweging, waarin het uiteindelijke (zich verwijderende) doel zo centraal staat, is gedoemd tot geringe omvang wanneer langs andere weg kleinere verbeteringen verkregen kunnen worden of verslechtingen verhinderd. Vergeleken met de tijden van Lansens had de Nederlandse maatschappij zich ontegenzeggelijk in deze richting ontwikkeld. De verzorgingsstaat ving de materiële nood op die standengeest en standenpolitiek onder de nieuwe industriële verhoudingen hadden kunnen veroorzaken. Het algemeen kiesrecht gaf de arbeiders een stem in het parlement, de opkomstplicht dwong hen bijkans hun stem te geven. De verzuiling was de vorm waarin deze politieke democratisering verder in de Nederlandse maatschappij gestalte kreeg. Zowel de politieke democratisering, als de verzuiling integreerden niet alleen de arbeidersklasse in de staat, maar ook de hogere standen. Zij lieten nu sociale politiek toe en in de verzuiling bemoeiden zij zich meer dan voorheen met de arbeiders. De afstand tussen de arbeiders en de 'heeren' werd kleiner (althans er bleken voldoende 'heeren' een sociaal gevoel te hebben) en daarmee werd het 'Feindbild' dat de syndicalisten van ouds hadden van die 'heeren' en de bestaande maatschappij, minder overtuigend. Nog steeds sloten de syndicalisten als vakbewegingsmensen de ogen voor het feit dat de machtsverhoudingen in de maatschappij ingewikkelder waren en werden. Als antimilitaristen streden zij tegen het leger als machtsapparaat, als Dageraadsmensen tegen de verzuiling, maar als vakbondsmensen en als anarchisten verwerkten ze de ervaringen in IAMV en 'De Dageraad' niet in hun strategie.

Als tevoren was de teleurstelling groot dat zoveel arbeiders weigerden hun eigen macht in te zien. De arbeiders (van 'het volk' werd niet meer gesproken) waren daarom zelf de oorzaak van alle ellende. Of elementen in de syndicalisti-

sche beweging zelf haar onaantrekkelijk maakten voor de arbeiders, werd niet onderzocht. Alleen Christiaan Cornelissen deed dat. Hij kwam tot een slotsom die het bankroet van de beweging (niet de principes) verklaarde: *'Wij zijn thans aan de uiterste linkerzijde der arbeidersbeweging te hopeloos verdeeld. Persoonlijk heb ik reeds meermalen als mijn meening uitgesproken, dat het eenige, wat onze kameraden van verschillende richting in ernstige revolutiedagen nog kunnen doen, zal zijn, zich bij de andere linksche richtingen, die zich bereids georganiseerd hebben, aan te sluiten en daàr het federatieve principie tegenover de centralisatie; de individuele vrijheid, locale en gewestelijke autonomie tegenover dictatuur; vrijheid van drukpers, van vereeniging en vergadering tegenover onderdrukking van andersdenkenden te verdedigen. Zelfen constructief werkzaam zijn, zullen we niet kunnen. Den tijd, om die werkzaamheid te propageeren, hebben wij bij onze negatieve bespiegelingen voorbij laten gaan.'*⁷⁸⁹⁴

De syndicalisten waren de zendelingen van een nieuwe maatschappij. Hun activiteiten lieten ze domineren door de eisen van die nieuwe maatschappij. Dat maakte de beweging kwetsbaar in de moeilijkheden van alle dag en zwak in haar benadering van de directe noden van de arbeidersklasse. In wezen schoot de theorie van de syndicalisten tekort voor de eisen die de veranderde maatschappij stelde.

b. het einde van de syndicalistische invloed op 'de Schelde', 1922-1928

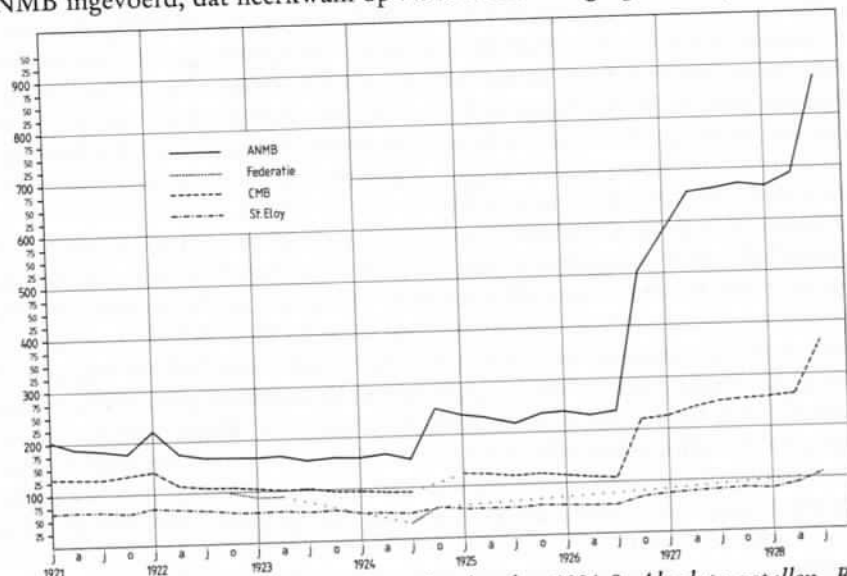
De rijen van de syndicalisten dunden in de twintiger jaren sterk. Grafiek 11.4 laat zien dat de crisis in de scheepsbouw de groei van de vakbonden in Vlissingen hinderde, maar de federatie het meest. In paragraaf c. is de wijze waarop 'de Schelde' die crisis poogde tegen te gaan al voorgesteld. Tot in 1925 ging de werf op de ingeslagen weg door, terwijl door relatief hoge dividenden de aandeelhouders tevreden werden gesteld en bovendien flinke reserves werden opgebouwd:

1. Om klanten tevreden te stellen of boetes te voorkomen (heette het althans) werden opdrachten in hoog tempo uitgevoerd. Daarvoor werd voor sommige afdelingen arbeidstijdverlenging verkregen. Alleen de Federatie was hier mordicus tegen omdat daardoor de achturedag ondermijnd en de werkloosheid vergroot werden. De overige bonden gingen morrend accoord, omdat ook andere werven overwerkvergunningen hadden.⁸⁹⁵
2. In afdelingen waar slapte heerste werd de arbeidstijd verkort en in 1922 werd het aantal arbeiders teruggebracht van 2150 tot 1938. Het jaar daarop daalde dat aantal nog wat. Daarmee bezuinigde de werf om goedkoper te kunnen inschrijven. Zelfs op kleine posten werd beknibbeld: in mei 1923 werd besloten de stellingen voor buitenboords schilderwerk slechts met één plank te maken. De grote bijdrage moest echter van verkleining van de loonsom komen. Door extra personeel werd het toezicht op de werklieden vergroot. Begin 1922 kwam een eerste loonsverlaging tot stand: 10% voor de meerder- en 15% voor de minderjarigen. In de zomer bleef de periodieke verhoging achterwege, per november gingen de lonen weer 3 cent omlaag en een jaar later nogmaals met 5%. De kern en vakbonden berustten.⁸⁹⁶

Van vakbonden die niets dan tegenslagen incasseren lopen de leden weg. Algemeen was de tendens zich uit het vakverenigingsleven terug te trekken. De achturedag schaadde de vakbeweging. Met name de federatie klaagde: de thuisblij-

vers 'geven blijk van medeleven voor de volkstuintjes of in de kippen- en kanarienvogelvereniging, daar maken ze zich warm voor, wat natuurlijk de maatschappelijke wantoestanden niet zal opheffen, maar veeleer bestendigen'. De Federatie wilde daarom een bestuurder in Vlissingen plaatsen, maar had onvoldoende geld. De terugloop van het ledenaantal bracht alle vakverenigingen in een vicieuze cirkel, want hun financiële armslag werd kleiner. De begroting van de CMB-afdeling liep terug van fl. 565 in 1921 naar fl. 360 in 1923. De CMB moest zijn bestuursapparaat reorganiseren, waardoor Vlissingen kwam te vallen onder H. Wetselaar, die vanuit zijn standplaats in Dordrecht zich niet zo actief met huisbezoek kon bemoeien als zijn voorganger Hordijk.⁸⁹⁷

In april 1924 werden de perspectieven voor de werf nog minder. De werktijd van bepaalde groepen arbeiders (klinkers bijvoorbeeld) werd gehalveerd. De directie wilde naar Rotterdams voorbeeld 52 uur laten werken voor 48 uur betaaling: een nieuwe loonsverlaging van ongeveer 13%. In juni besloten ANMB, CMB en 'St Eloy' eindelijk een gemeenschappelijk front te vormen om te voorkomen dat 'de Schelde' landelijk nog meer een loondrukker werd. De bonden konden in het overleg met de 'Metaalbond' slechts een vuist maken wanneer ze op 'de Schelde' invloed hadden. De syndicalisten werden na enige tijd in het samenwerkingsverband opgenomen, op voorwaarde dat ze de gestoken bestekken aanvaardden. De drie andere bonden zouden voorts in het overleg met de Metaalbond ook namens de Federatie moeten kunnen spreken. De samenwerking was echter weinig hecht. In juli konden de bonden al niet een overwerkvergunning tot 56 uur voor 1000 man verhinderen. Toen de werf in het najaar een nieuwe loonsverlaging voorstelde, viel het vakbondsfront uiteen. Arbeiders kwamen massaal naar protestvergaderingen, maar uiteindelijk werd een idee van de ANMB ingevoerd, dat neerkwam op 7.5% loonsverlaging. 'St Eloy' en de Fede-

Grafiek 11.4. Ontwikkeling metaalbewerksbonden 1921-8. Absolute getallen. Bronnen: De Metaalbewerker; De Chr. Metaalbewerker; De Metaalbewerker St. Eloy; De Metaalarbeider; De Syndicalist.

ratie, die beiden de 48-urige werkweek hadden willen behouden (de laatste zonder loonsverlaging), werden terzijde geschoven door beide grote bonden en moesten zich knarsetandend bij de feiten neerleggen.⁸⁹⁸

Uit grafiek 11.4 blijkt dat het ledenaantal van de bonden door de acties groeide. De federatie kwam van 32 op 60 leden. Net als de andere bonden spande zij zich in om meer leden te krijgen. Voor propaganda-feestavonden van de ANMB was echter al weinig belangstelling, laat staan voor de federatie die ieder opriep niet te rusten voordat de rode vlag boven zijn hoofd wapperde. Intussen stapelden bij de werfarbeiders de grieven zich op. In allerlei tariefsystemen werden veranderingen gebracht, meestal verslechteringen. ANMB en CMB drongen wel aan op terugkeer naar de 48-urige werkweek en op loonsverhoging, maar de directie hield zich doof. Temeer toen in het najaar van 1925 beide bonden grote ruzie kregen omdat de CMB een staking aan de werf 'De Nieuwe Waterweg' te Schiedam had gebroken.⁸⁹⁹

De federatie kwam in dit spel niet voor, maar dat wil niet zeggen dat haar rol uitgespeeld was. In de zomer van 1926 bleek zij nog steeds veel te kunnen losmaken. Toen, overal op de werf was voldoende werk, kwamen voor de eerste maal de opgekropte onlustgevoelens tot uitbarsting. Vooral onder de klinkers hadden de grieven zich opgestapeld. Nog steeds waren zij, als in 1899, een op zichzelf staande groep met zelfs een eigen ziekenfondsje. In de hele afdeling-scheepsbouw heerste onvrede over de wijze waarop het aangenomen werk geregeld was, maar voor de klinkers kwam daar nog bij dat het tariefwerk in plaats van wekelijks maandelijks werd afgerekend. Dat gaf de directie meer mogelijkheden het in tarief verdiende inkomen laag te houden. Slechts een enkele klinker bleek met het tarief redelijk te kunnen verdienen. Klachten werden door de kern doorgegeven, maar na twee maanden was daar nog niets aan gedaan.⁹⁰⁰

Op vrijdag 16 juli gingen de nageljongens spontaan in staking. Zij waren het niet eens met de geringe loonsverhoging van 1 cent die zij hadden gekregen en eisten 3 cent per uur. De afdelingschef, J.U. Auer, had hen vervolgens de werf afgejaagd. Zo laag als de nageljongens in aanzien stonden, zo belangrijk was hun werk: het heten van de nagels en zorgen dat deze te bestemder plekke kwamen. Hun werk was van groot belang voor het tempo waarin de klinkploegen konden werken. Nu de nageljongens wegbleven, moesten klinkers en tegenhouders zelf de nagels heten. Dat was teveel gevraagd. Aan hun kritiek op het nieuwe tariefstelsel was nog niets gedaan. Op maandag 19 juli gingen de meeste klinkers in staking. Op den duur kon dat grote gevolgen hebben voor de andere produktie-eenheden van de werf, omdat het afgeleverde werk niet verwerkt werd.

Van vakbonden was geen sprake. Eerst de volgende dag overlegde Van Oorschot, voorzitter van het PAS, met de stakers. Twee dagen later kwam Bram Hooze. Hij voelde het: hier gebeurde iets geheel nieuws. '*Nog nooit van gehoord!*', riep de kop boven het artikel, waarin hij van de eerste staking op 'de Schelde' vertelde. Ook de andere bonden roken lont. De ANMB zond zijn Schiedamse bestuurder F.J.G. van Spanning. De bestuurder van 'St Eloy', Van Abbevé, meende: '*Dit conflict [...] kan beteekenis hebben, als de Arb. zich gaan organiseren.*' De Federatie probeerde de andere bonden in de staking te betrekken. '*Wij doen nooit aan een wilde staking mee*', zei Van Abbevé. Wetselaar viel hem bij. Dit was directe actie, terwijl zoveel andere mogelijkheden open stonden.

Ook de ANMB wilde aanvankelijk de stakers niet steunen, doch moest onder druk van de leden op dat besluit een dag later reeds terugkomen. Van Spanning weigerde echter ten enenmale met de 'eerrover' Hooze te overleggen. De bestuurders zetten vroegere Schiedamse ruzies in Vlissingen voort. De klinkers, die tot dan toe hun eigen boontjes hadden gedopt, besloten beide kijvende heren slechts een adviserende stem te geven. De leiding van de staking kwam bij een commissie van vier eigen kameraden: twee federatieleden en twee ANMB-ers.

De staking kwam op een voor de werf ongunstig moment. Er waren weinig orders en daarom was het zaak de klanten zeer goed te bedienen. 'de Schelde' gaf het conflict in handen van de 'Metaalbond' en die onderhandelde zoals bekend niet met de Federatie. Zo kwamen Danz (voorzitter van de ANMB) en Van Spanning zonder Hooze en Rosseau met de werkgevers rond de tafel. Voor het klinkwerk op de torpedojager 'De Ruyter' wilde de directie onmiddellijk verbeteringen invoeren. Over de andere grieven van de klinkers viel te praten zodra de staking was opgeheven. Op grond hiervan adviseerde Van Spanning de staking op te heffen, eisen op te stellen en de organisaties groot te maken. Het voorstel kreeg ongeveer tweederde meerderheid.⁹⁰¹

Zo verloor de Federatie, doordat ze uitgesloten was van centraal landelijk overleg, invloed. Van directe actie kon niets komen, want de klinkers schaarden zich achter de ANMB. Op donderdag 12 augustus bereikte deze een accoord met 'Metaalbond' en directie over loonsverhogingen, waarbij de nageljongens het minste kregen. Een commissie uit de klinkers zou met de directie het tarief door-nemen. In het geheim beloofden de organisaties, de preciese formuleringen zijn niet bekend, geen looneisen te zullen stellen tussen augustus 1926 en juli 1927. De klinkers en tegenhouders aanvaardden het resultaat, al was inzake hun belangrijkste grief (de maandelijkse uitbetaling van tarief) niets bereikt. Tien federatieleden liepen de vergadering uit. De nageljongens gingen op instigatie van federatieleden meteen weer in staking. De ANMB trok zijn handen van hen af en bedong dat de klinkers geen schade zouden lijden van de staking. De nageljongens werden lid van de Federatie. Hooze stuurde namens hen een lijstje met forse eisen (45 80% verhogingen) naar de directie, maar deze weigerde daarop in te gaan. Zij had immers via de 'Metaalbond' een bevredigende oplossing bereikt met de organisaties? En de 'Metaalbond' liet brieven van de Federatie onbeantwoord. Desondanks staakten de jongens door tot 22 september. Toen gaven ze hun verzet op. Een aantal van hen werd ontslagen, de rest had niets extra's verkregen.⁹⁰²

Toch bracht de actie van de nageljongens alles in beweging op 'de Schelde'. Hooze had niet helemaal ongelijk dat hij aan de hand van deze staking benadrukte wat allemaal kon voortkomen uit directe actie. De hogere lonen voor de klinkers leidden tot scheve gezichten bij andere beroepsgroepen. De hakkers en kokers, die altijd met de klinkers in loon gelijk hadden gestaan, wilden ook loonsverhoging. De electriciens begonnen zich te roeren; velen van hen sloten zich aan bij de ANMB. De drie 'erkende' vakbonden togen aan het werk om een gezamenlijk program van eisen op te stellen. Binnen een maand was de sfeer op de werf totaal veranderd. Weg was de berusting, opeens waren er perspectieven, zag iedereen de mogelijkheid van verbetering. *'Met tegenzin ziet men zijn kinderen ook weer naar de fabriek gaan. Men weet, komt hier geen verandering, dat het*

ook vo
ring ko
seling e
tweede
voor ge
terwijl

Op 1
heel pr
handelo
'Het ka
daan w
hebben
voelbar
singse f
dicalisti
ële lied
bij de s

Met
mijn la
na de k
Van Spa
bezoldi
klok, b
zijn ma
gekrege
stuurde
taalbew

Zijn
mand z
de direc
opbouw
bereikte
begon l
de stad
wonne
'St Eloy
organis
nog ste
zaak z
door on
middel
gen, m
mede t
den an

Toen
ganisee
werfarb

ook voor hen weer een voortdurend armoelijden wordt. En nu gaat die verandering komen', schreef *De Metaalbewerker*. De leden van 'St Eloy' stelden nu plotseling een groot aantal verbeteringen voor. Ze vroegen niets te weinig. In de tweede klasse had de 'Metaalbond' 16 gemeenten geplaatst. Wat de uurlonen voor geschoolden en geoefenden betreft bezette 'de Schelde' de zestiende plaats, terwijl het bedrijf bij de ongeschoolden op de vijftiende plaats stond.⁹⁰³

Op 1 september 1926 werd op een 'reusachtig druk' bezochte vergadering een heel program van eisen aangenomen. Hooze meende dat de drie andere bonden handelden uit angst dat de arbeiders anders zouden overgaan tot directe actie. *'Het kan ons per slot van rekening niets schelen, wie of het doet, als het maar gedaan wordt'*, besloot hij karakteristiek. Achteraf zal hij wellicht ook zelf gezegd hebben dat bij de klinkersstaking van 1926 de syndicalisten voor het laatst een voelbare factor waren op 'de Schelde'. Ze wonnen er leden door, maar de Vlissingse federatie zou toch nooit boven de honderd leden komen. Zo werd de syndicalistische metaalbewerdersvakbeweging in Vlissingen tot een groepje principiële lieden, dat zich in de gang van zaken op 'de Schelde' hoogstens kon voegen bij de strategie die door de andere bonden werd vastgesteld.⁹⁰⁴

Met de klinkersstaking van 1926 was het allemaal begonnen, meende Dirk Romijn later. De groei van de ANMB was echter minder het gevolg van de onrust na de klinkersstaking dan van de bestuurder die de ANMB in de persoon van Van Spanning per 1 juli 1926 in Vlissingen aanstelde. Hij was 39 en al acht jaar in bezoldigde dienst bij de ANMB. Een forse verschijning, met een stem als een klok, brutaal en autoritair, kortom niet gemakkelijk uit het veld te slaan. Door zijn manier van optreden had hij onoverkomelijke moeilijkheden in Schiedam gekregen. In het voorjaar van 1926 nam hij daarom ontslag als bezoldigd bestuurder. Zo was de weg vrij om een oude wens van de Zeeuwse moderne metaalbewerders te vervullen: een eigen vrijgestelde.⁹⁰⁵

Zijn komst was voor de ANMB-afdeling van groot belang. Eindelijk wist iemand zijn mond open te doen en, minstens zo belangrijk, hij kon daarvoor door de directie niet ontslagen worden. Van Spanning kon zich concentreren op de opbouw van de vakbeweging en deed dat met tomeloze energie, want hij wist: je bereikte op 'de Schelde' enkel iets op basis van macht. Eind september 1926 begon hij met een ledenwerfcampagne. Elke avond trokken 25 man in ploegjes de stad door om leden te winnen. In één week werden zo 65 nieuwe leden gewonnen, waaronder 5 van de federatie. Als reactie verdubbelden ook de CMB en 'St Eloy' hun inspanningen. Er ontstond een concurrentieslag om de nog niet georganiseerde arbeider. De syndicalisten hielden zich daar buiten, hen ging het nog steeds niet om de kwantiteit maar om de kwaliteit: *'Arbeiders, die in hoofdzaak zich organiseren uit een oogpunt van 'verzekerd' te willen zijn, worden door ons niet gezocht. [...] Wij vragen in hoofdzaak arbeiders die bereid zijn door middel van onze Syndicalistische beweging te strijden voor de directe verbeteringen, maar bovenal bereid zijn aan de stichting van een socialistische maatschappij mede te werken, aan een samenleving dus, waarin niet langer den eenen mensch den anderen exploiteert en uitbuit.'*⁹⁰⁶

Toen de grote staking aan 'de Schelde' uitbrak waren zo'n 900 arbeiders georganiseerd in de ANMB en slechts 100 in de federatie, maar de mentaliteit van de werf arbeiders was weinig veranderd. De ANMB-leden vormden (afgezien van

het bestuur) geen bijzonder levendige organisatie, maar als ze er moesten wezen stonden ze klaar, met een vastberadenheid die we kennen van vroegere gelegenheden. Na bijna vier maanden staken schreef Hooze: *'Ik kan mij niet herinneren een staking, die zoo gemoedelijk en zoo vastberaden gestreden wordt dan die bij 'de Schelde'. Er wordt niet gemord, noch gekankerend er wordt niet gevraagd komt er nu nog geen einde aan of zus of zoo, de stakers wachten maar geduldig af, of er van de heeren een boodschap komt, die hun bereid en in staat zal stellen den arbeid te hervatten.'*⁹⁹⁰⁷

i. 'Willen is Kunnen': de bouwvakken, 1921 - 1929

In 1921 raakte ook het Vlissingse bouwvak in crisis. Het toenemend 'doe-het-zelfen' verergerde de situatie vooral voor schilders en stukadoors. Bij de grote woningbouwprojecten van 'Gemeenschappelijk Belang' en 'Goed Wonen' wer-

38. Na de grote staking bij 'de Schelde' gingen de syndicalistische metaalbewerker met zijn allen op de foto. J.L. van Leeuwen noemt in 'Kent u ze nog...de Vlissingers, deel 2' de volgende namen: van links naar rechts op de eerste rij staand: W. Mulder, Crucq, D. Boogaard, C. Marijs, Post, Spapé; zittend: [C.P.?] Kats, Meerman, M. van Haveren, Sierevogel, Polderman, P. Poppe, Bram Hooze, W. de Rooij, Brasser, Marinissen (niet Janus), L. Hofman, J. Fliers, Minderhoud, C.P. van Loenen, A. Walraven; op de tweede rij: Macquelin (met hoed), Boogaard, Boogaard, J. Theune, Naerbout, Roelse, Huiszoon, L. de Nooijer, Wiltenburg (met snor), J. Castel, A. Minderhoud, De Waal, J. Ph. Pauli, onbekend, C. Naerebout, S. de Bruijn, A. Theune, J. van Houcke, Bostelaar, Th. Gunther en Van de Vaate; op de derde rij: J. Vogel, M. de Nooijer, Jo van de Berg, W. van de Berg, W. Muller, A. de Klerk (met hoed), Macquelin, G. Ossel, Ardewijn, D. van der Linden, G. Wisse, Ch. Milot, J. Schot, Naerebout, J. Schuurring, L. Barten, G. Riekwel; op de laatste rij: M. van de Berg (met platte pet), W. Ossel, J. Propsma, J. de Nooijer, A. van Rijswijk (met hoed), W. van Gemert, mevrouw Dagelinckx, J. van Houcke en W. de Rooij.

den bov
aanneme
lonen or
genomen
Met die
king van
kers in d

In he
kring k
en niet
sociaties
deren v
langen
Roodve
Voorsta
dat bov
komstn

Op 1
het bou
zo de p
stische
Wouter
ging), e
ningme
varing
woordi
gentia'

WIK
(GGB)
eenste
en arbe
door re
bevoor
voord
taal v
Methu
versch
kapita
Dageli
denig
Het v
Baltic
kon in
groot
milit
Van de
In a

den bovendien veel vreemde arbeiders te werk gesteld, die in vaste dienst bij de aannemers waren. Nu namen de patroons wraak. Bij de cao voor 1922 gingen de lonen omlaag en de leden van de federatie werden als het even kon niet in dienst genomen *'en toen hebben we gedacht: 'als we nu eens voor ons zelf begonnen?'*' Met die gedachte speelden de Vlissingse bouwvakkers al langer, bleek uit de staking van 1920. In het algemeen waren produktie-associaties onder de bouwvakkers in deze jaren populair.⁹⁰⁸

In het NAS waren de meningen verdeeld. Uit communistisch georiënteerde kring kwam de kritiek dat de arbeidersbeweging moest strijden *in* de bedrijven en niet *ernaast*, net als Cornelissen in 1909 had geschreven. Anderen vonden associaties kleinburgerlijk, omdat ze arbeiders tot kleine baasjes maakten. Weer anderen vonden dat associaties loondrukkers konden worden en daardoor de belangen van de overige arbeiders schaden. Daarom moesten ze volgens M.I. Roodveldt, bestuurder van de LfVB, onder controle staan van de vakbeweging. Voorstanders meenden echter dat associaties arbeiders aan werk konden helpen dat bovendien prettiger was en dat associaties een goede leerschool voor de toekomstmaatschappij waren.⁹⁰⁹

Op 11 maart 1922 richtten 18 bouwvakkers uit verschillende onderdelen van het bouwvak een produktie-associatie op, 'Willen is Kunnen' (WIK). Ze wilden zo de patroons overbodig maken en tevens verzekerd zijn van werk. Meer idealistische ideeën lijken echter niet ontbroken te hebben. Voorzitter werd Adriaan Wouterse (die in 1895 al voorzitter was van de eerste timmerliedenvakvereniging), even later opgevolgd door Jan Post sr. Secretaris werd Jan Post jr en penningmeester Dirk Romijn. De belangrijkste figuur was de oude Post. Hij had ervaring als aannemer, maakte de bouwtekeningen en trad op als zakelijk vertegenwoordiger van WIK. Het magazijn was in Lombardstraat 3, een deel van 'Diligentia', dat om de hoek in de Nieuwstraat stond.⁹¹⁰

WIK sloot zich in 1923 bij de vereniging 'Gemeenschappelijk Grondbezit' (GGB) aan waar veel idealistische produktieve associaties lid van waren. In overeenstemming met de eisen van de GGB stelde de associatie zich ten doel: *'grond en arbeidsmiddelen te brengen in gemeenschappelijk bezit en verbruik, waarbij door rechtvaardige organisatie der gemeenschap de bestaande maatschappelijke bevoorrechtiging vermeden en de individuele vrijheid gewaarborgd wordt'*. Maar voorlopig stond WIK voor het meer alledaagse probleem hoe aan aanvangskapitaal te komen. *'Aanv. kapitaal door eigen kracht te verkrijgen'*, berichtte Jan Methöfer, de administrateur van GGB. De Vlissingers losten dit probleem op verschillende manieren op. De timmerman J.F. Berting beschikte over een klein kapitaaltje. Hij schoot geld voor, mogelijk ook Koo Joosse, Jan Post sr en Dries Dagelinckx. Verder moesten de leden van de associatie een aandeel nemen van dertig of zesendertig gulden, dat ze eventueel in termijnen konden volstorten. Het eerste karwei was de verbouwing van de sigarenwinkel van Lagaaij (toen Badhuisstraat 12). De architect van dat project had ruzie met 'Bouwkring' en kon zijn werk alleen door WIK uitgevoerd krijgen. Omdat de associatie echter geen geld had betaalde de architect wekelijks het werkloon en de verwerkte materialen. Op het eind van het jaar kreeg de associatie opdracht om huizen in de Van der Manderestraat te zetten. Jan Post sr leverde de ontwerpen.⁹¹¹

In april 1923 had WIK zeven woningen onderhanden en 15 werkende leden.

De associatie had een omvang, *'waar slechts een enkele patroon hier ter plaatse zich met kan meten'*, doch de moeilijkheden stapelden zich op. WIK werd rechtspersoonlijkheid geweigerd, omdat de leden lid van de onafhankelijke vakbeweging moesten zijn. Eerst *'na lang geschrijf en gepraat'* werd de zaak in juli 1923 geregeld. Intussen droeg Jan Post de risico en kon de associatie geen krediet krijgen bij een bank. Dat werd hard nodig. Wanneer opdrachtgevers talmden met termijnbetalingen had WIK bij de omvang van de werkzaamheden al gauw onvoldoende kasgeld. Romijn probeerde de moeilijkheden te overbruggen door voorschotten op de termijnbetalingen te vragen, maar steeds werd hij met een kluitje in het riet gestuurd. Aan Methöfer legde hij voor de financiën via een bank te laten lopen, maar Methöfer kon slechts zeggen dat alle associaties dit probleem hadden. De Vlissingers moesten het zelf oplossen: *'Post was al bij verschillende banken geweest, onder andere bij 'De Rotterdamsche Bankvereeniging', alleen bij Siegers [van het plaatselijk bankiershuis] niet. 'Daar ga ik niet naar toe', zei hij, 'dat is een kapitalist tot en met.' Ik [Romijn] zeg: 'Nou, dat is het laatste redmiddel, dan ga ik er naar toe.' Ik ben naar Siegers gegaan en die heeft alles aangehoord.'* Hij wilde helpen op voorwaarde dat de termijnen voortaan op de bank werden gestort. *'Nou ik ging natuurlijk accoord. Het was me om dat krediet te doen. Als we maar geld hadden. [...] Toen kwam ik op de vergadering en ik zei: 'Nou, ik heb het voor mekaar. Ik heb bankkrediet, bij Siegers.' 'Dat is toch geen waar', schreeuwden al die anarchisten. Maar ik zei: 'Ja hoor, de eerste waar je niet naar toe zou gaan, daar krijg je geld' En het is allemaal goed gegaan'*¹²

Eind 1923 telde de associatie 32 leden, waarvan 14 werkende. Het was een druk jaar geweest, maar er werd 1500 gulden verlies gemaakt. Waarschijnlijk had men te laag op een aantal projecten ingeschreven. Mogelijk speelde ook minder goede administratie een rol. De associatie had de jonge G. de Rooy J.Dzn, die net zijn diploma had gehaald, tot boekhouder. Theoretische kennis bezat hij, maar voor het opstellen van een balans moest Jan Methöfer uitvoerig advies geven. In 1924 werd 970 gulden winst behaald, maar het aantal opdrachten liep terug. De associatie moest bij de inschrijvingen omhoog. Andere aannemers konden lager inschrijven. Anders dan de Amsterdamse associaties, kreeg WIK van gemeentebestuur en woningbouwverenigingen geen werk in de volkswoningbouw. De associatie moest op eigen kracht op de markt opdrachten binnenhalen. Secretaris Jan Post jr poogde aan goedkoper materialen te komen. Waarschijnlijk overwoogen hij en zijn vader ook om de lonen te verlagen. In elk geval groeide in de tweede helft van 1924 een ruzie tussen de beide Posten en de andere leden van de associatie, aangevoerd door Koo Joosse. In het voorjaar van 1925 kwam het tot een definitieve breuk: de Posten traden uit en begonnen een eigen bedrijf, 'Fa. Post en Zn.'¹³

Het bestuur van de federatie werd nu tevens bestuur van WIK. Jan Post jr werd opgevolgd door J.F. Berting, terwijl de timmerman B.J.N. Schmelzer, penningmeester van de federatie, bedrijfsleider werd. De stemming onder de leden stond op een dieptepunt. Temeer daar 1925 heel slecht was. De leden waren de meeste tijd werkloos of bij een particuliere patroon. Het deed extra pijn wanneer de associatie het laagst inschreef, maar gepasseerd werd door iemand die al eerder werk had uitgevoerd voor de opdrachtgever. Dat jaar werd een verlies geleden

van 250 gulden. De associaties werden gezet op de schrijven om de troons te de afhandig te vervolgde: schen zegg winst van n gewerkt, n

In 1927 Lannoyster Linde in d van de ass Maar de n deelte van voor reken dat de gro de laatste bleef nog f we associa ten, maar hebben ui aannemers

In 1929 de laatste bouwvakk instantie d eind 1921 stische fed den leden omdat de trek verloe pen terug vergeleken uur per da de kwalite door onde voor de ve sloten hun heidsregel reeds enke voorlooppig was niet g het federa van de fed

De lede

van 250 gulden. De associatie sloeg zich door moeilijkheden heen, waar andere associaties in het bouwvak in de problemen kwamen. Opnieuw werden woningen gezet aan de V.d. Manderestraat. In augustus 1926 kon Berting Methöfer schrijven dat voor pessimisme geen reden was, *'zeer tot spijt der bouwvak-patroons te dezer stede, welke ook geen middel onbeproefd laten [...] ons het werk afhandig te maken.'* Intussen had hij begrip gekregen voor die patroons, want hij vervolgde: *'Doch het is ook bij deze klasse een 'struggle for life' zooals de Engelsen zeggen en uit dit oogpunt ook te vergeven.'* Over 1926 werd een kleine winst van 48 gulden behaald, terwijl fl. 19824.29 aan lonen was uitgekeerd. *'Veel gewerkt, maar weinig verdiend'*, meende penningmeester Dirk Romijn.⁹¹⁴

In 1927 werden ook nog vrij grote werken uitgevoerd, zoals huizen aan De Lannooystraat en de Van Dishoeckstraat en een verbouwing van bakkerij-Van der Linde in de Walstraat, maar daarna raakte de klad erin. Het schijnt dat de leden van de associatie begonnen zijn de inmiddels opgebouwde reserves te verdelen. Maar de nekslag moet zijn geweest de bouw van een slagerij in het nieuwe gedeelte van de Scheldestraat, waarvan het meerwerk door administratieve fouten voor rekening van de associatie is gekomen. In november 1929 meldde Berting dat de groep feitelijk niet meer bestond. De associatie had geen geld genoeg om de laatste rekeningen te kunnen voldoen. Na verkoop van het bouw materiaal bleef nog fl. 800 schuld open staan. Volgens Berting was de animo voor een nieuwe associatie *'beneden het vriespunt'*. Hij wilde nog wel eens wat op touw zetten, maar voorlopig niet. *'Bovendien zie ik slechts zelden de leden welke deel hebben uitgemaakt onzer Ass.'* Hij zette met de metselaar Piet Post een eigen aannemersbedrijfje op.⁹¹⁵

In 1929 was de associatie direct verantwoordelijk voor het uiteenspatten van de laatste rest syndicalisten. Maar ook aan de terugval van de syndicalistische bouwvakkersvakbeweging vóór die tijd was de associatie niet vreemd. In eerste instantie deed na 1921 de crisis leden uit de Vlissingse federatie lopen. Van 102 eind 1921 daalde het ledental tot 61 in juni 1923. Daarvan waren in de syndicalistische federatie in november 1925 nog 34 man over. De meeste van de uitgetreden leden bleven ongeorganiseerd. Zij gingen weg om de vele discussies en omdat de federatie tegen de crisis zo weinig kon doen. Maar juist door hun vertrek verloor de federatie haar invloed op de arbeidsmarkt nog meer. De lonen liepen terug van 67 cent (voor timmerlieden en metselaars) in 1922 (al een verlaging vergeleken bij 1921) naar 55 cent in 1924. Werktijden werden verlengd (naar 10 uur per dag in de zomer) en het aangenomen werk deed weer zijn intrede, zodat de kwaliteit van het werken achteruit ging. Groepjes bouwvakkers probeerden door onderbieden het schaarse werk weer voor elkaar weg te kapen. Tekenend voor de veranderende verhoudingen was het feit dat de syndicalisten eind 1925 besloten hun werkloosheidskas toch maar weer aan te sluiten bij de rijkswerkloosheidsregelingen. Een jaar tevoren had Joosse nog gepocht: *'wij hebben het nu reeds enkele jaren zonder contract, en zonder Rijkssteun geklaard en zullen dat voorlopig nog wel doen'*. Naast de crisis waren er de belangen van WIK. Die was niet gebaat bij hoge lonen waar de concurrentie ze verlaagde. Het schijnt dat het federatiebestuur de belangen van WIK zwaarder heeft later wegen dan die van de federatieleden.⁹¹⁶

De leden die wegliepen trokken niet naar de christelijke bond en hoogstens

zeer weinigen naar de NVV-bond. Deze was eind 1921 opgericht met tien leden, nadat Jan Berger werkloze metaalarbeiders uit Middelburg op huisbezoek in Vlissingen had laten gaan. Al snel vielen wat leden af, zodat de afdeling een aantal jaren met 7 man onder het voorzitterschap van H. Kemeling voortsukkelde. Eerst in juni 1925 diende zich het achtste lid aan. In 1926 fuseerde de afdeling met de afdeling-Souburg. De gecombineerde afdeling had in juni 1928 nog steeds slechts 19 leden. De belangstelling van de Vlissingse bouwvakkers voor de moderne vakbeweging bleef voorlopig klein.⁹¹⁷

Vanaf april 1925 bestond in de stad ook nog een afdeling van de 'Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders' (NAS), welke na onophoudelijk werken achter de schermen door C.A. de Klerk met vijf ex-WIK-leden (onder leiding van de opperman Rinus Post) weer was opgericht. Ze bestond aanvankelijk vooral uit opperlieden en één timmerman. De meeste timmerlieden en metselaars bleven er buiten. De federatie groeide naar een hoogtepunt van 40 leden in de zomermaanden van 1929. Zij kreeg wel leden van de syndicalistische federatie. Jan Post jr was onder hen. Bij opheffing van WIK gingen 18 leden naar de Landelijke Federatie, waardoor het aantal timmerlieden en metselaars aanmerkelijk steeg. Dat moet het definitieve einde betekend hebben van de syndicalistische federatie. Uiteindelijk kwam zo ook Koo*Joosse weer terug in de NAS-gelederen waar hij zich midden de twintiger jaren zo energiek tegen had verzet. Tussen 1920 en 1929 hadden de revolutionairen hun positie volkomen verloren. Ze waren in 1929 slechts één van de drie vakbonden en niet eens de grootste. Dat was de zeer gematigde NCB-afdeling, die ze in 1919 nog hadden kunnen ringeloren en in 1920 negeren.⁹¹⁸

39. De Vlissingse Bestuurdersbond in de dertiger jaren. In dit boek komen voor: zittend met foto: Jaap van der Peijl. Aan zijn linkerhand zit Dirk Romijn, links naast hem Janus König en links naast König Piet Praag. Staande op de tweede rij, tweede van links: A. Rorije.

j. SDA
1921 1922
In tegens
leden te
houden,
1927 we
juli 1924
van de v
Het had
daalde to
gestage s
was deze
1927 we
genstand
zetel. De
sterker o
haven- e
meest w
op tot 21
februari
van het
spectief
König w
delingen
Sterk
Visser e
tot 103
ging, zo
maar ov

* Bron:

j. *SDAP en moderne vakbeweging; sociaal-democratie als cultuurbeweging, 1921-1928*

In tegenstelling tot de syndicalisten wisten de sociaal-democraten wel nieuwe leden te trekken. De afdeling had in januari 1920 141 leden, kon dat aantal niet houden, daalde naar een dieptepunt van 111 in oktober 1924, maar had in januari 1927 weer 153 leden. De Middelburgse SDAP-afdeling bleef groter, bereikte in juli 1924 een dieptepunt van 168, maar had in juli 1927 192 leden. Het aandeel van de vrouwen in het ledental van de afdeling Vlissingen schommelde nogal. Het had in januari 1921 een dieptepunt van 30%, steeg vervolgens naar 39% en daalde toen weer naar zo'n 33% (vanaf 1924). Middelburg gaf daarentegen een gestage stijging te zien van 28% in april 1920 tot 36% in 1924. Ook financieel was deze afdeling sterker. Vlissingen verkeerde voortdurend in geldnood. In 1927 werd desondanks A. Rorije tot vierde SDAP-raadslid gekozen. Door de tegenstand van de burgerlijke partijen kreeg de SDAP echter niet een wethouderszetel. De moderne vakbeweging, vooral de ANMB, groeide in Vlissingen veel sterker dan de partij. 'De Centrale bond' maakte flinke vorderingen onder de haven- en transportarbeiders. In maart 1919 telde hij iets meer dan 100 leden, meest werkzaam bij de Provinciale Stoombootdienst. Dat aantal liep eind 1921 op tot 214. Met name de onderafdeling havenarbeiders ging vooruit. Begonnen in februari 1919 met 19 leden vocht zij een venijnig duel uit met de havenarbeiders van het NAS, tot ze halverwege de twintiger jaren de buitenhaven (die meer perspectief bood dan de binnenhaven) controleerde. De metaalbewerker Janus König was de eigenlijke bestuurder van de transportarbeiders. Hij richtte ook afdelingen van 'de Centrale' op in Breskens en Arnemuiden.⁹¹⁹

Sterk groeide ook de afdeling van de ambtenarenbond, waar Jan Berger, K. Visser en A. Rorije actief in waren. Haar ledental nam toe van 29 in oktober 1921 tot 103 op 1 januari 1925. Uiteraard waren er ook wel bonden waar het minder ging, zoals die voor de fabrieksarbeiders of de kleine afdeling van de typografen, maar over het algemeen bleef de VBB behoorlijk op sterkte:

Staat 11.7. VBB, 1919-1928.*

jaar	ledental
1/1/19	559
1/1/20	767
1/12/21	762
1/1/25	819
1/1/26	838
1/1/27	1254
1/1/28	1278

* Bron: VBB, 14/12/20, 3/5/21; VC, 31/3/26, 13/4/27, 8/3/28; B, 24/12/21.

Daarmee bleef de VBB nog beneden zijn mogelijkheden. De Middelburgsche Bestuurdersbond had in 1921 zo'n 1200 leden. Naar verhouding had de VBB op dat moment 2000 leden moeten hebben, vond Berger. In 1928 had de VBB echter evenveel leden als confessionelen en syndicalisten samen. Het was niet meer vanzelfsprekend je aan te sluiten bij de syndicalisten. Eindelijk kon de SDAP door het benadrukken van de band tussen partij en vakbeweging pogen haar aanhang en politieke invloed via de vakbonden te vergroten. De modernen hoefden de syndicalisten niet meer te vrezen en te doen alsof ook bij hen partij en vakbeweging volkomen gescheiden waren. *'Moesten we eertijds wel eens tegenover de Syndicalisten deze meening verkondigen'*, zei De Meij in 1927 tot de tegenstribbelende vakbondsleiders Van der Peijl en König, *'thans zijn we daar al lang over heen'*.⁹²⁰

De groei van de moderne vakbeweging in Vlissingen en het feit dat zij deel was van een grote landelijke beweging maakten een ongekennde bloei van het sociaal-democratisch cultuurleven mogelijk. Dat sloopte de laatste sterkte van de vrije socialist: hùn cultuurleven. Aanvankelijk gingen SDAP en VBB nog op de oude voet voort: aan het eind van de vergaderingen van de SDAP-afdeling werd een leerzame voordracht gehouden, terwijl de VBB ook cursusvergaderingen organiseerde. In het najaar van 1919 werden leesclubs gevormd. In de portefeuilles zaten vooral boeken van de 'Arbeiderspers': *'allemaal eigenlijk zwaarwichtige boeken. Echt dramatische boeken'*.⁹²¹

'De Volksstem' (eind 1920 75 werkende leden en 206 donateurs) voerde grotere toneelstukken uit dan vóór de oorlog. In het voorjaar van 1918 bijvoorbeeld 'Het Licht in de Nacht' van W. Inte Onsmann, dat speelt in de oorlog en meerdere malen werd uitgevoerd. Onder regisseur G. Parent werd een hoog peil gehaald, vond de krant. Ook andere grotere stukken (zoals Dirk Troelstra's 'Het Schootsvel', of zelfs het moeilijke 'De Dageraad' van Heijermans) werden uitgevoerd, maar publiekstrekkingen waren vooral de stukken van Inte Onsmann. In 1922 moest diverse malen 'De zwerver van Prodnetskij' uitgevoerd worden, waarin de schrijver zijn sympathie voor de mensjewiki uitspreekt. In het algemeen was het repertoire van 'De Volksstem' minder uitgesproken dan dat van UhV-VhV. Aanvankelijk was het doel om *'de arbeidersklasse'* enige genotvolle avonden te verschaffen, maar allengs kreeg 'De Volksstem' meer pretenties. De avonden moesten genotvol worden omdat er Kunst gebracht werd. Lieder van Schumann verschenen op het repertoire. In 1921 werd een zangspel uitgevoerd waarvan ook voorzitter Janus König meende, dat er voor de propaganda niets uit te halen viel (het stuk 'Mozes in de klem' had zelfs een anti-semitische inhoud). De koers van de zangvereniging stuitte in eigen kring op weerstanden. Op de dirigent, J. Sturm, werd nogal eens kritiek geleverd. *'De mentaliteit der leden van de Volksstem staat niet op een vooruitstrevend peil staat nog verre van ons af'*, meende vakbondsbestuurder J. Plompe. De vereniging stond zelfs een tijdje vijandig tegenover de SDAP, maar dit kwam waarschijnlijk ook door persoonlijke tegenstellingen. De kritiek op de vereniging was vooral een gevolg van het feit dat 'De Volksstem' niet alleen maar partij-gebonden wilde werken. Sommige leden schijnen zich meer te hebben gevoeld dan de gewone partijleden.⁹²²

Het streven om de arbeiders ware Kunst voor te zetten, vond echter ook steun in de beweging. Berger was er geheel voor gewonnen. Hij kon nu een beroep

doen op
stelden
dens e
werd h
er van
deeld z
Janus
singsch
vatoriu
begrijp
Roland
deren
wie de
le' (AJ
geestel
geen te
Wellich
'De Jar
kunsta
stemm
zevent
voor d
want S
ben.⁹²³

In h
keling
VBB. I
waren
dr Smi
cratisc
ciaal-d
morge
pennir
gieus S
lijke o

De e
ziek,
'Vlissi
gecont
den zo
voor e
trale C
'Insti
richt. I
Het In
uit. H
over a

doen op professionele kunstenaars die zich in dienst van de sociaal-democratie stelden, zoals de acteur Jo Sternheim. In Vlissingen trad hij voor het eerst op tijdens een propagandafeestavond van de SDAP in februari 1921. Een jaar later werd hij teruggehaald om met drie musici een kunstavond te verzorgen. *'Wij zijn er van overtuigd, dat de arbeiders ook op het gebied van kunstgenot nog misdeeld zijn, en daarom wenschen wij hen op dit terrein iets goeds te geven'*, schreef Janus König ter aanbeveling. Het ging om *'werkelijke kunst'*, meende de *Vlissingsche Courant* in een voorbeschouwing: deze kunstenaars hadden een conservatorium-opleiding genoten. Zij wilden de arbeiders kunst, *'en ook voor hen te begrijpen kunst'*, brengen: een fragment uit 'De Opstandelingen' van Henriëtte Roland Holst, stukken van Heijermans, vioolmuziek van Vivaldi en Dvorak, liederen van Wagenaar en Hullebroek. Maar wie al kwam, niet de arbeiders voor wie de avond bedoeld was. Koos Vorrink, leider van de 'Arbeiders Jeugd Centrale' (AJC), hekelde hun desinteresse. Boeken interesseerden hen niet, behoefte aan geestelijk voedsel hadden ze niet. Waar moest het heen met de jeugd? Was het geen teken aan de wand dat 'De Jantjes' tweemaal herhaald had moeten worden? Wellicht had Vorrink gelijk en waren de arbeiderscenten inderdaad opgegaan aan 'De Jantjes', maar zou ook niet het idee een rol gespeeld hebben dat dergelijke kunstavonden niet voor Jan-met-de-pet waren? Er is een merkwaardige overeenstemming met de kunstavonden van de Vereeniging voor Volksvermaken in de zeventiger jaren. Toen kwamen de arbeiders ook niet, omdat het avonden waren voor de hogere standen. Toch kan dat gevoel niet krachtig meer geweest zijn, want Sternheim en de zijnen zouden later ook in Vlissingen grote successen hebben.⁹²³

In het najaar van 1922 werd een 'Centrale Commissie voor Arbeidersontwikkeling' opgericht, bestaande uit 4 vertegenwoordigers van de SDAP en 5 van de VBB. Het was een verdere uitbouw van de cursusavonden van de VBB. Daarop waren vooral medische onderwerpen behandeld door onder meer de schoolarts dr Smitt en de Middelburgse arts C. Orbaan. De bekende Zwolse sociaal-democratische predikant G. Horreüs de Haas had de stelling verdedigd dat in de sociaal-democratie ook plaats was voor christenen. Zo wilde Berger meer zondagmorgenlezingen van de 'Centrale Commissie' vullen. Naast medici werden de penningmeester van de SDAP Willem Drop, remonstrant en actief in het 'Religieus Socialistisch Verbond', en ds Willem Banning uitgenodigd voor de geestelijke ontwikkeling van de leden.

De commissie organiseerde ook kunstavonden: uitvoeringen van klassieke muziek, optredens van Jo Sternheim. Voor de klassieke muziek werd de 'Vlissingsche Orkestvereniging' van Rika Brand-Bekker, eind 1920 opgericht, gecontracteerd. Alle weerstanden tegen uitvoeringen van klassieke muziek werden zodoende overwonnen. Het Concertgebouw was in maart 1924 helemaal vol voor een concert met muziek van Meyerbeer, Rossini, Verdi en Haydn. De 'Centrale Commissie' werd in november 1925 vervangen door een afdeling van het 'Instituut voor Arbeidersontwikkeling' (IvAO), dat jaar door de SDAP opgericht. Bij oprichting waren er al 125 contributie-betalende leden, begin 1928 700. Het Instituut breidde het activiteitenpakket van de 'Centrale Commissie' enorm uit. Het organiseerde cursussen (engels, muzieklessen), informatieve avonden over allerlei onderwerpen, toneelavonden en concerten. Soms bestond bijzonder

veel belangstelling voor de activiteiten.⁹²⁴

Voor de cursussen was de afdeling aangewezen op wie maar in Zeeland (met name Middelburg) competent was en wilde meewerken. Een hoogst enkele maal was dat een partijgenoot (W.S. Unger over Oud-Middelburg). Sommige sprekers lieten blijken niet tot de SDAP te behoren. De VDB-er Herman Sniijders verkondigde bijvoorbeeld aan de hand van 'De Vos Reynaerde' dat wat ook mocht veranderen, de mens steeds dezelfde bleef. Nog sterker dan voor de oorlog werd de bestaande burgerlijke cultuur als norm gezien. In feite deden 'Centrale Commissie' en IvAO arbeiders ook deelhebben aan deze cultuur. Van de activiteiten van beide instellingen ging een verburgerlijkende, althans maatschappelijk integreernde, invloed uit. Ook op godsdienstig terrein probeerden de sociaal-democraten de heersende normen te benaderen. Met nadruk werden vrijzinnig-protestantse sprekers (Drop, de Middelburgse predikant J.P. Cannegieter met wie De Hondt nog had gedebatteerd) uitgenodigd een onderwerp over godsdienst te behandelen. Om aan de vrijdenkers in eigen gelederen tégemoet te komen werd wel eens een vrijdenker uitgenodigd (A.H. Gerhard en Frank van der Goes), maar de organisatoren van de ontwikkelingscursussen (Berger) stimuleerden dat zeker niet. De stelregel dat godsdienst privaatzaak was kwam in praktijk neer op de regel dat verbreiding van de vrije gedachte privaatzaak diende te blijven.⁹²⁵

De Nederlandse sociaal-democratie is op cultureel terrein nooit zo behoudend geweest als de leiding van de klassieke Duitse sociaal-democratie, maar haar houding ten opzichte van de burgerlijke cultuur week niet veel van die van de Duitsers af. De arbeiders moesten niet alleen kennismaken met de geaccepteerde klassieke cultuur, de sociaal-democratie zag zich ook als hoedster daarvan, vooral nu *'wij door den oorlog gekomen zijn in een tijd van morele depressie'* (Berger). Ze had in Vlissingen daarvoor de steun van de burgerlijke pers. *'Het doet aange-naam aan, dat in dezen tijd van vervlakking een eerste poging om meer verdieping te brengen reeds zooveel steun ondervindt,'* oordeelde de *Vlissingsche Courant* over de oprichting van de IvAO-afdeling. De sociaal-democratie vormde een bastion tegen Amerikaanse verloedering, die hand over hand toenam in bioscoop, dans en muziek. De arbeiders moesten de opvoeringen van 'De Volksstem' bezoeken: *'gaat nu eens een enkele keer niet naar de bioscoop, waar ge meestal liefdes- of Wild West dramas ziet of wel de onmogelijke bokspartijen, die meestal den lachlust verwekken, maar eenigen indruk op u niet achterlaten'*. In de muziek werd de degelijke, geaccepteerde klassieke muziek verdedigd. Jan Kuiler uit Middelburg stelde het werk van Beethoven (wiens honderdste sterfdag in 1927 door het IvAO werd herdacht) tegenover de steeds dieper zakkende amusementsmuziek: *'Op een feestje moge zulk een 'strijke' op zijn plaats zijn, toch staat de dansmuziek der oude volken en ook uit onzen eigen vroegeren tijd oneindig veel hoger. En waar die ontaarding overgaat in den door Jazz-bandmuziek geschapen heksenketel met motor[?] en hysterisch gillende fluiten, daar houdt alle beschaving op, daar wordt alle goede kunst gedood en 't minderwaardige in den mensch opgewekt.'* Tegenover die verwilderende invloeden probeerde de sociaal-democratie een dam op te werpen, van het beste dat de geaccepteerde burgerlijke cultuur te bieden had.⁹²⁶

Ook daarbij hielp de professionalisering in het cultuuraanbod der sociaal-democraten. Beroepskunstenaars speelden een steeds groter rol. Sternheim bracht

zijn kennis
Rika Bra
Amsterda
pen wer
Schouwbu
1926 in d
in Dotha
dering vo
J.A. Stur
verdiens
spraak w
deugde n
het kinde
werd. Bij
wisseling

Ook d
raad. De
tragi-kon
gisseur E
1905) op
Gorkum
hier blij
gekromp
volutie' v
op huwel
bood de f
de ideeën
onder cu
kunnen v
wél verto
recensie.
verenigin
voegdhe
De volgen
verenigin
nomen. V
zaak wer
nemen. Z
in januari
Dat was
oordeelde
Raad tot
lijk kon
deze film
je net zo

In de t
Het socia

zijn kennissen mee, via de violist Theo Höfelein (getrouwd met een zuster van Rika Brand-Bekker en medeleider van de kapel Höfelein-Bekker) leerde men de Amsterdamse violist Bram Bleekroode kennen. Professionele toneelgezelschappen werden naar Vlissingen gehaald, als 'het Vlaamsch Volkstoneel'. 'Het Schouwburgtoneel' gaf met onder andere de jonge Ko van Dijk in de zomer van 1926 in de duinen bij Koudekerke een openluchtvoorstelling van Vondels 'Jozef in Dothan'. Het voorbeeld van deze beroepskunstenaars sloeg terug op de waardering voor het werk van de amateurs in eigen gelederen. Met name de kritiek op J.A. Sturm van 'De Volksstem' groeide. Vroeger had het koor onder zijn leiding verdienstelijk gezongen, maar nu klonken meer en meer aanmerkingen. De uitspraak was slecht. Het koor presteerde onder de maat. De technische leiding deugde niet, concludeerde de VBB. Sturm kon gaan en bleef slechts dirigent van het kinderkoor 'De Kleine Stem', waarover trouwens ook nogal eens geruzied werd. Bij 'De Volksstem' werd hij na enige tijd opgevolgd door Bleekroode. Die wisseling schijnt de kwaliteit van het koor flink verhoogd te hebben.⁹²⁷

Ook de film deed zijn intrede bij de sociaal-democraten. Film als Kunst uiteraard. De eerste maal dat het IvAO een film zou vertonen leverde meteen al een tragi-komedie op. Het ging om 'Pantserkruiser Potemkin' van de Russische regisseur Eisenstein. Als bekend gaat de film over de matrozenopstand (in Odessa, 1905) op de kruiser 'Potemkin'. Nu was juist besloten de marine-opleiding van Gorkum naar Vlissingen te verplaatsen. Het gemeentebestuur van Vlissingen was hier blij mee, omdat kort achtereen het garnizoen was opgeheven, de marine ingekrompen en de spoorwegwerkplaats verplaatst. De 'Nationale Bond tegen Revolutie' verzocht b&w de film te verbieden. Burgemeester Van Woelderens was op huwelijksreis en werd vervangen door wethouder Marten Laernoës. Die verbood de film meteen. De matrozen van de marine-opleiding zouden op verkeerde ideeën gebracht kunnen worden. Jan Berger was woedend. Vlissingen leek wel onder curatele van de marine-commandant te staan. Deze had zijn matrozen kunnen verbieden naar de film te gaan. In Middelburg mocht de film trouwens wel vertoond worden. De *Middelburgsche Courant* schreef zelfs een juichende recensie. Het bestuur van de IvAO-afdeling richtte op 13 december 1926 een vereniging op, 'Art. 188 der Gemeentewet' (het artikel dat burgemeesters de bevoegdheid gaf vertoningen te verbieden), die de film voor haar leden zou draaien. De volgende dag had zij al 334 leden en greep de politie in. Dit was een verboden vereniging. Ledenlijsten en contributiegelden (50 ct per lid) werden in beslag genomen. Voorzitter Jan de Meij en secretaris Jan Berger werden verhoord. De zaak werd grotesk. De *Vlissingse Courant* weigerde ingezonden stukken op te nemen. Ze heetten onzakelijk te zijn. De bestuursleden van de vereniging werden in januari 1927 door de rechtbank in Middelburg veroordeeld tot fl. 40 boete. Dat was meer dan het weekinkomen van een arbeider op 'de Schelde'. De veroordeelden gingen in hoger beroep. In de herfst van 1927 oordeelde de Hoge Raad tot cassatie. Korte tijd later werd het vertoningsverbod opgeheven. Eindelijk kon Desmets 'Luxor-Theater' aan het Bellamypark de film vertonen. Als deze film gevaarlijk was, meende de recensent van de *Vlissingse Courant*, kon je net zo goed verbieden te vertellen over de Tachtigjarige Oorlog.⁹²⁸

In de tweede helft van de twintiger jaren ontstond ook een VARA-afdeling. Het sociaal-democratisch cultuurleven veranderde al met al in de eerste tien jaar

na de oorlog aanzienlijk. Meivieringen kregen steeds meer een culturele inhoud en ook de vakbonden poogden door culturele activiteiten de leden beter te vermaken en nieuwe leden aan te trekken. De afdeling van de 'Centrale Bond van transportarbeiders' vierde haar tienjarig bestaan in 1928 met een feestavond, waarop Carolien Lankhout en Bleekroode musicerden en Sternheim voordroeg. De ANMB had enorm succes met (meer vakgerichte) filmavonden in 'Alhambra'.⁹²⁹

Koos Vorrink was landelijk een van de aanvoerders van het 'cultuursocialisme', Jan Berger zijn Vlissingse profeet. Van hem ging het initiatief uit een AJC-afdeling op te richten, doch deze bleef, voor 1928 althans, een zorgenkindje. In 1928 had ze nog steeds slechts twintig leden. Geschikte krachten ontbraken en de belangstelling onder de sociaal-democratische nakomelingschap was gering. De AJC had geen werklozenkas luidde een vroege kritiek. De Vlissingse jeugd stond ver af van de AJC met zijn Duitse volksdansen, die Berger (zelf kon hij niet dansen) en de zijnen zoveel aangenamer waren *'dan het schuivend flirten dat onze jongens en meisjes anders in de dansscholen leeren'*. Dit anti-modernisme sloeg op zich al niet aan bij een jeugd die al gauw meer voelde voor de charleston, bovendien was de AJC een tikkeltje elitair. De verplichte uniformkleding kon niet ieder betalen, bijgevolg was de aanhang minder proletarisch. Maar ook de geest van de leden was elitair, zich afkerend van de degenererende vormen van vrije tijdsbesteding (populaire muziek, dansen, wedstrijd sport) en terugkerend tot de zuiverende eenvoud van de oud-Germaanse cultuur.⁹³⁰

Elitair, zelfs hautain gedrag, was ook volwassen SDAP-ers niet vreemd in de twintiger jaren. Misschien was het een uitvloeisel van hun wens tot erkenning in het stadsleven. De Meij bijvoorbeeld. In zijn handschrift blijkt een groeiend zelfbewustzijn. Respectabel burger te zijn was hem niet onverschillig. Hij werd zelfs lid van een comité dat het veertigjarig jubileum van het 'Leger des Heils' feestelijk wilde herdenken. Hij ging wonen aan de Badhuisstraat, waar hij als administrateur van het 'ziekenfonds 'Walcheren'' zijn kantoor had. Navenant werd zijn

40. Prijsuitreiking na een wedstrijd tijdens de grote staking bij 'de Schelde'. Links met een kruisje boven zijn hoofd: Jan Berger, aan zijn linkerhand (met horlogeketting) De Meij en daarnaast, met de handen over elkaar en de bretels, Van Spanning.

gedrag autoritair af te staan voor zullen tegenwoordig, zo ook V het krulletje o groot econoom ze niet door sociaal-democratie op aanvoerderling van de soc

Het sociaal dat der vrije konden zij n (pas in 1933 van de onth (1931)). Niet taalbewerker se cabaretier eens de Amst len optreden liep terug, na celsior' gaf in 1927 het n nog lang bes ger jaren dee

Het wegv gang van de aan vrouwel danks trad d stem' sloeg U herhaaldelijk ken. Een en 1925 moest het stuk en ramp tijdens heus de Ka april 1926, t lands. Leder geraad', maa gekomen.⁹³¹

k. verzuil In 1932 sch jaren: 'Er is wel de orga sklasse was voor de syn

gedrag autoritair. Toen de Voetbalcombinatie 'Vlissingen' weigerde haar terrein af te staan voor een meeting van de SDAP, dreigde hij de voetballers in de raad te zullen tegenwerken. Jan Berger had dezelfde geforceerde drang naar respectabiliteit, zo ook Van Spanning. Jaap van der Peijl zette altijd met zorg vijf puntjes in het krulletje onder zijn handtekening en kon zo over Keynes schrijven dat je een groot econoom in de Breewaterstraat zou vermoeden. Echt geaccepteerd werden ze niet door de burgerlijke groepen in de Vlissingse maatschappij, omdat ze sociaal-democraat bleven. Maar in de eigen beweging ontstond een situatie die leek op aanvoorders en voetvolk. Het is niet ondenkbaar dat daardoor de ontwikkeling van de sociaal-democratie in Vlissingen ongunstig beïnvloed is.⁹³¹

Het sociaal-democratisch cultuurleven droeg intussen bij tot de ondergang van dat der vrije socialisten. Tegen de professionalisering van de sociaal-democraten konden zij niet op. Ze hadden geen radiovereniging, geen landelijke filmdienst (pas in 1933 werd een filmavond georganiseerd, met onder meer een filmverslag van de onthulling van het Domela Nieuwenhuis-monument in Amsterdam (1931)). Niet Sternheim declameerde bij hen Multatuli, maar de Souburgse metaalbewerker F. van Eenennaam. Vanaf 1924 werd een enkele maal de Rotterdamse cabaretier Gerrit van den Berg (Dumont) gecontracteerd. 'De Dageraad' liet eens de Amsterdamse declamator Gerard Arbous en de acteur Willem v.d. Capellen optreden maar daar bleef het bij. De animo voor de culturele verenigingen liep terug, naarmate de syndicalistische beweging wegzakte. Het zangkoor 'Excelsior' gaf in maart 1924 een schamele laatste uitvoering. Enkele leden richtten in 1927 het mannenkoor 'Ontwaakt' op, dat onder leiding van M.P. Ventevogel, nog lang bestaan heeft, maar altijd klein bleef. Koo Joosse maakte er in de dertiger jaren deel van uit.⁹³²

Het wegvallen van UhV-VhV houdt waarschijnlijk ook verband met de teruggang van de syndicalistische beweging. Vanaf 1923 had de vereniging een tekort aan vrouwelijke leden. Ook ontbrak het aan geschikt nieuw repertoire. Desondanks trad de vereniging bijna vijf maal per jaar op. Vergeleken met 'De Volksstem' sloeg UhV-VhV meer op het oude aambeeld. Stukken die voor de oorlog al herhaaldelijk waren gespeeld kwamen in de twintiger jaren opnieuw op de planken. Een enkele maal behaalde de vereniging daarmee een doorslaand succes. In 1925 moest 'Op Hoop van Zegen' driemaal opgevoerd worden. De keuze van het stuk en de warme belangstelling hielden verband met de Arnemuidse vissersramp tijdens de zomer van 1924. Regie voerde Levien van Oorschot, die Mattheus de Kaart had vervangen. De laatste maal dat de vereniging optrad was op 25 april 1926, toen zij lovende kritieken behaalde met 'Een Herder' van Jan Bruijlands. Leden van de voormalige vereniging traden nog wel eens op voor 'De Dageraad', maar aan het vrij-socialistisch cultuurleven was onverbiddelijk een einde gekomen.⁹³³

k. verzuiling

In 1932 schreef Willem Angenent denkend aan de meivieringen uit de negentiger jaren: *'Er is sindsdien veel veranderd, de arbeiders zijn meer oneens gezind, hoewel de organisaties wel uitgebreid in aantal maar niet in kwaliteit'*. De arbeidersklasse was verdeeld en verzuild. Een belangrijk deel was onbereikbaar geworden voor de syndicalisten en hun strategie. In plaats van zelf het heft in handen te

nemen voegde een toenemend aantal arbeiders zich naar leiders in eigen kring.⁹³⁴

De verzuiling van de Vlissingse arbeidersklasse voltrok zich sinds de tweede helft van de oorlog in hoog tempo. In dit proces deden ook sociaal-democratie en moderne beweging mee. Ook bij hen werden ouders gewaarschuwd, wanneer een kind lid was van een verkeerde (christelijke) vakbond. Een propaganda-maand werd verlengd, om te voorkomen dat de katholieken (die de volgende maand tot propagandamaand hadden uitgeroepen) met de winst gingen strijken. De culturele inspanningen van de moderne beweging waren ten dele een reactie op de 'Vereeniging voor Algemeene Geestelijke Ontwikkeling' (AGO). Deze was in 1919 opgericht door vertegenwoordigers uit alle 'zuilen' om een volksuniversiteit op te zetten maar werd later een vooral door liberalen geleide algemeen-culturele vereniging. In 1928 had zij zo'n 600 leden, voor wie lezingen werden georganiseerd, toneelvoorstellingen, concerten en cursussen. De sociaal-democratie weefde tegen dergelijke concurrenten een web om haar achterban, zoals de andere stromingen om de hunne. In Vlissingen was dat web, de 'rode familie', kleiner dan elders, omdat de voorwaarden onvoldoende aanwezig waren, zie de AJC. Bovendien werd de controle door de politieke leiding, de SDAP, niet zo maar geaccepteerd. Dat bleek uit de moeilijkheden met 'De Volksstem'. Ook de vakbeweging wilde los staan van de partij en bood zelfs verzet tegen een voorstel om voor de gemeenteraad SDAP-kandidaten aan te bevelen. Ze wilde zelfstandig zijn en door al te nauwe politieke banden niet haar groeimogelijkheden beperken.⁹³⁵

De strijd om controle was na 1918 een keten van actie en reactie. De organisaties schoten als paddestoelen uit de grond. Poogden de sociaal-democraten overall vakbonden op te richten, de confessionelen gingen nog furieuzer aan de slag. Troelstra's revolutie was een grote stimulans. Achtereenvolgens werden in anderhalf jaar tijd door de CBB opgericht: een afdeling van de christelijke handels-, kantoor- en winkelbedienden, een afdeling van de 'Bond van christelijke arbeiders in de kledingindustrie', een afdeling van de 'Chr. Bond van voedings- en genotsmiddelenarbeiders', een afdeling van de 'Vereeniging van christelijke dienstboden en huispersoneel', een afdeling van de 'Algemeene Nederlandsche Christelijke Ambtenaarsbond', een afdeling van de christelijke padvinders (onder hopman P.G. Laernoës jr), een afdeling van de 'Nederlandsche Christelijke Opzichters- en Tekenaarsbond', een afdeling van de 'Christelijke Fabrieks- en Transportarbeidersbond' en daarmee was het eind nog niet in zicht.⁹³⁶

Na 1918 raakten de confessionele verzuilers tegen elkaar verzuild. Naast en tegen de protestanten poogden de katholieken zich nog nadrukkelijker dan tevoren te verenigen in katholieke organisaties en de stem van het katholieke volksdeel te doen horen. *De Volksbanier*, het blad van de 'R.K. Volksbond', rekende in 1918 uit dat de Vlissingse afdeling slechts 4% van de katholieke bevolking tot lid had en dat maar 9% op de katholieken had gestemd. Vlissingen scoorde van de gemeentes met 20.000 tot 100.000 zielen verreweg het slechtst. Het aantal katholieke organisaties steeg daarop, maar minder stormachtig dan de protestantse. Er ontstonden een afdeling van de 'R.K. Bond van handels-, kantoor- en winkelbedienden', een van de 'R.K. Kleermakersbond', een woningbouwvereniging 'St. Joseph'. Met name de jeugd werd benaderd: een 'St Martha-vereeniging' moest meisjes beschermen tegen de gevaren die godsdienst en zedelijkheid bedreigen;

een jeug
tehuis v
katholie
nisaties
katholie
je van c
opgerich
Mijn
dienstig
te zijn g
voren g
lieke) bl
vakvere
schoone
hebben
geval z
derd, o
weten.
maal lie
hoorde
dames
portem
opgeno
grutter
gering
De C
uit hun
hechtst
hield z
dat hij
stantse
verder.
den, m
Men w
het str
Het je
jongeli
jeugd
lig was
kinder
lidmat
moelli
aan he
Bela
twint
huis g
christ

een jeugdorganisatie ontstond; in hotel 'De Hoop' in de Nieuwstraat werd een tehuis voor katholieke dienstboden ingericht. Geheel in lijn met het streven de katholieken af te schermen van andersdenkenden stapten de katholieke vakorganisaties in januari 1919 uit de 'Christelijke BesturenBond'. Overigens waren de katholieken niet de enigen die zich verzelfstandigden. In 1920 werd een afdelinkje van de Nederlandsche Luthersche Werkliedenvereniging 'Maarten Luther' opgericht.⁹³⁷

Mijn indruk is dat de bekeringsactiviteit van de kerken op zedelijk en godsdienstig terrein gelijke tred hield. De katholieken en gereformeerden lijkten feller te zijn geweest dan de hervormden. De Vincentiusvereniging poogde meer dan te voren gemengde huwelijken te voorkomen, het lezen van verkeerde (niet-katholieke) bladen te verhinderen en het lidmaatschap van verkeerde (niet-katholieke) vakverenigingen te stoppen. Wie niet armlastig was of vaak verhuisde bleef verschoond van deze aandacht. Die kon trouwens erg opdringerig zijn, want *'al hebben wij geen succes bij man of vrouw, bij de kinderen kan dit soms wel het geval zijn.'* Soms werd een gezin langer dan een jaar met grote regelmaat benaderd, ook als overduidelijk was dat het niets van de Vincentiusvereniging wilde weten. De Hervormde Diakonie toonde aanmerkelijk minder ijver. Een enkele maal liet zij bedeeden, waarvan de partner tot een ander kerkgenootschap behoorde of niets aan de kerk deed, bewerken door de inwendige zending van de dames Terwoert, maar in het algemeen hield zij vooral het oog gevestigd op de portemonnee. Je werd financieel uitvoerig doorgelicht, alvorens bij de bedeeden opgenomen te worden. Als het even kon werd je eerst doorverwezen naar de grutterij van medediaken A. ('dikke') Polderman, die erwten liet verlesen. Weigering kon leiden tot intrekking van de steun.⁹³⁸

De CBB riep in 1920 de hulp van de kerken in om verkeerd georganiseerd uit hun organisaties los te weken, immers de christelijke vakbonden waren *'den hechtsten steun [...] van godsdienst en wettig gezag'*. De hervormde kerkeraad hield zich echter afzijdig. Eerst ds W.A.B. ten Kate deed iets in die richting. Niet dat hij anders-georganiseerd benaderde, maar hij bemoeide zich met de protestantse vakbeweging en trad vaak voor haar op. De gereformeerden gingen veel verder. Mogelijk kwam dit doordat arbeiders bij hen een volwaardiger rol speelden, maar zeker ook doordat de lidmaten meer in de gaten gehouden werden. Men waakte voor strikte handhaving van de zondagsrust (niet dansen, niet naar het strand, niet kamperen), de kerkeraad trad op tegen gemengde huwelijken. Het jeugdwerk was veel beter verzorgd dan bij de hervormden: er waren wel vier jongeliedenverenigingen en de kerk bemoeide zich nadrukkelijk met hen. Zes jeugdouders waren verantwoordelijk voor het jeugdwerk. Wie, onverschillig waarom, vloekte werd aangesproken. Zelfs werd de gemeente aangemaand het kindertal op peil te houden. Nee, de gereformeerde kerk lette er wel op, dat de lidmaten niet verkeerd georganiseerd waren. Ook al kon je om je broodwinning moeilijk anders, zoals havenarbeiders, ze trad hard op. Desnoods werd deelname aan het avondmaal ontzegd, wat een enkeling in een groot dilemma bracht.⁹³⁹

Belangrijke katalysatoren in het verzuilingsproces in Vlissingen waren in de twintiger jaren de ziekenhuiskwestie (moet een nieuw openbaar gemeenteziekenhuis gebouwd worden, moet men 'St Joseph' steunen of moet er een protestants-christelijk ziekenhuis komen zoals uiteindelijk gebeurd is) en de gelijkstelling

van het christelijk met het openbaar onderwijs. Wat dit laatste betreft leidde de nationale Pacificatie van 1917 lokaal tot oorlog, ook in Vlissingen. Een derde factor was, als vanouds, de strijd tegen socialisme en vrije gedachte. Op tal van vergaderingen werd gewaarschuwd tegen het socialisme. Vooral in verkiezingstijd werd het 'Feindbild' van de socialisten scherp getekend, zij het met accentverschillen tussen protestant en katholiek. De katholieken probeerden tevens hen onwelgevallige manifestaties te verhinderen, vooral wanneer de katholieke kerk of het christelijk geloof dreigde te worden aangevallen. In 1921 vroegen 'Katholieke Sociale Actie' en 'R.K. Vrouwenbond' (tevergeefs) een uitvoering van 'Allerzielen' door Herman Heijermans en zijn toneelgezelschap te verbieden. In 1923 dwongen de pastoor en een kapelaan de exploitanten van grote zalen hun lokalen aan 'De Dageraad' te weigeren. Kort tevoren had Anton Constandse gesproken over 'God is het kwaad' en nu zou de ex-pater J. van Gemert komen met 'Is de paus onfeilbaar?'. Voor de optredens zelf had dergelijke agitatie een averechts effect, want het publiek werd alleen maar nieuwsgieriger. In de doopsgezinde kerk kwamen tweemaal 400 mensen naar Van Gemert luisteren, maar 'De Dageraad' werd door de zaalafdriving ernstig in zijn werkzaamheden geschaad. Net als UhV-VhV en 'Excelsior' trouwens. Met een beroep op de vrijheid van meningsuiting en het recht van vergadering wist Van Oorschot de gemeente te bewegen de leegstaande kazerne Willem III voor bijeenkomsten open te stellen. Later ging de exploitatie over in handen van de moderne vakbeweging. Eind 1924 schijnt door protestanten een speciale commissie te zijn opgericht om 'De Dageraad' te bestrijden, die in december dr Stegenga uit Amsterdam liet optreden over 'Is het redelijk aan God te geloven?'. Enkel informatieve vragen mochten gesteld worden.⁹⁴⁰

De protestanten beperkten zich echter vooral tot pogingen hun kudde van niet-confessionelen af te houden. Dat betekende óók concurreren met de sociaal-democraten op het gebied van vakbeweging en cultuur. De protestanten fleurden hun vergaderingen nu duidelijk meer op, er kwamen voordrachten en familieavonden. Aanvankelijk richtten zij zich ook op de vereniging voor AGO en hielden naast en tegenover die vereniging hun eigen ontwikkelingsavonden. Een christelijke studieclub onder leiding van ds Joh. de Groot stelde zich ten doel '*de actuele vragen bij het licht Gods te onderzoeken*'. Scherper tegenover de vereniging voor AGO werd in 1920 van gereformeerde zijde het christelijk comité voor winterlezingen opgericht. Deze lezingen hadden doorgaans stichtelijke onderwerpen niet alleen tegen vrijdenkers, maar ook tegen spiritisten en theosofen. Naarmate de ontwikkelingsavonden van de sociaal-democraten beter liepen, richtte men zich daarop. Als het even kon organiseerde men na 1925 bijeenkomsten op IvAO-avonden. Het succes van het IvAO werd er niet minder door. Veel christelijke arbeiders bezochten de avonden van het IvAO, die per slot van rekening vaker algemeen vormend dan socialistisch waren. Vanwege dit succes werd begin 1928 een eigen 'christelijke vereniging voor ontwikkeling, kunst en wetenschap' opgericht, met dezelfde programma's als het IvAO.⁹⁴¹

Er waren in Vlissingen duidelijke grenzen aan al dit pogen. Zelfs bij de gereformeerden poogden mensen zich aan de controle te onttrekken. Gebrek aan schoenen werd wel als argument gebruikt om niet naar de kerk te hoeven, terwijl een ander extra doof was wanneer men met haar een geestelijk gesprek wilde

aanknopen. B
heid van de le
meeste missch
stichtelijke inv
besloten in he
Landmeter pa
dienstigheid z
christelijk mo
Vlissingen led
al te ver door
komen, als er
ders zich nog
op de werkvle
waren opgegre
en aansluiting
den van een ch
van de organis
zuil bijeen te l
kader van de
taire koers van
bond' werd te
um' regelmatig
ale beweging.⁹⁴²

De vrije soc
Ten eerste wel
Zij lieten hun
de verzuiling.
king van 1928
De laatste zou
brek. Hooze n
tegen het kapi
Hij stelde een
een staking zij
hoor.⁹⁴³

Ten tweede
Hondt op 64-j
kring van 'De
lies te boven. M
van 'De Dager
had een eigen a
Zeeuws-Vlaand
rationalistische
besloten. Maar
pedeerd door v
openbaar onde
sectescholen. T
moest zijn visie

aanknopen. Bij de christelijke vakbeweging lijkt in het algemeen de godsdienstigheid van de leden niet opvallend toegenomen gedurende de twintiger jaren. Het meeste misschien nog bij de bouwvakkers, waar van de Souburgse leden een stichtelijke invloed uitging. Op voorstel van het Souburgse lid Flipse werd zelfs besloten in het gebed de werkgevers te gedenken, wat zijn Vlissingse collega J. de Landmeter paarden voor de zwijnen vond. Bij de metaalbewerker was de godsdienstigheid zwakker. *'De bijbel? Die hielden we een beetje erbuiten hoor.'* Al te christelijk moest de *Christelijke Metaalbewerker* niet worden, dan dreigden in Vlissingen leden op te stappen. Ook wilden de CMB-ers daar de verzuiling niet al te ver doordrijven. Waarom moest er een christelijk comité voor beroepskeuze komen, als er al een neutraal comité was? Men kan vragen waarom deze arbeiders zich nog bij christelijke organisaties aansloten. Afgezien van eventuele druk op de werkvloer stonden deze echter dicht bij de traditie waarin die arbeiders waren opgegroeid. Wanneer we aannemen dat je niet te organiseren normaal was en aansluiting bij de socialistische beweging een hele beslissing, dan was lid worden van een christelijke organisatie de kleinste stap. En je had toch de voordelen van de organisatie. De hogere standen moesten daarnaast concessies doen om de zuil bijeen te houden. Ook in Vlissingen vinden we eind 1924 initiatieven in het kader van de democratische 'St Michaels-actie', die zich keerde tegen de autoritaire koers van de RKSP. De in 1919 opgerichte afdeling van de 'R.K. Vrouwenbond' werd te *'autocratisch'* gevonden. In protestantse kring drong 'Patrimonium' regelmatig bij de politieke partijen aan op kandidaten uit de christelijk-sociale beweging.⁹⁴²

De vrije socialisten probeerden de verzuiling op twee manieren tegen te gaan. Ten eerste weken ze niet voor haar in hun verhouding tot de overige arbeiders. Zij lieten hun strijd tegen het Kapitaal en zijn handlangers niet beïnvloeden door de verzuiling. Karakteristiek was het voorstel van Hooze toen na de grote staking van 1928 bij 'de Schelde' een fikse ruzie ontstond tussen ANMB en CMB. De laatste zou volgens de eerste de staking hebben opgegeven vanwege geldgebrek. Hooze meende daarom dat de eigenlijke vijand van de arbeiders in de strijd tegen het kapitaal niet de kapitalist, maar de financieel zwakste organisatie was. Hij stelde een gemeenschappelijk fonds voor, zodat een noodlijdende bond bij een staking zijn uitkeringen kon voortzetten, doch hij vond met dat idee geen gehoor.⁹⁴³

Ten tweede bestreed 'De Dageraad' de verzuiling. In april 1924 overleed De Hondt op 64-jarige leeftijd. Hij werd door velen betreurd, ook buiten de directe kring van 'De Dageraad', maar de Vlissingse vrijdenkersbeweging kwam dit verlies te boven. Met 65-70 leden bleef de Vlissingse afdeling op drie na de grootste van 'De Dageraad'. Achter de schermen werkte de loods-ambtenaar C. Reus. Hij had een eigen auto, waardoor de afdeling-Vlissingen ook op Zuid-Beveland en in Zeeuws-Vlaanderen propaganda kon maken. De afdeling wilde in 1925 een eigen rationalistische school oprichten, waar het Dageraads-congres in 1924 toe had besloten. Maar dit plan, waarvoor al 60 kinderen waren opgegeven, werd getorpedeerd door voorzitter Levien van Oorschot. Hij was een fervent ijveraar voor openbaar onderwijs en vond bijzondere scholen voor kinderen van vrijdenkers sectescholen. Trouwens De Hondt was er ook tegen geweest. Van Oorschot moest zijn visie uitvoeren in *De Vrijdenker* en op het Dageraadscongres van 1926

verdedigen. De actie tot afscheiding van de kerk werd voortgezet. Bezoek van de afvalligen door kerkeraadsleden had weinig resultaat, zoals we zagen. Toch kon de Dageraadsafdeling door geldgebrek niet zo de vleugels uitslaan als zij wenste. De meeste plannen voor het opsieren van vergaderingen moesten worden opgegeven. De landelijke vrijdenkersbeweging had op dat punt ook weinig te bieden. Na 1924 waren tevens geen predikanten of vertegenwoordigers van de kerken te vinden die nog met de vrijdenkers in debat wilden. Voor de ontwikkeling van de leden bleef 'De Dageraad' echter belangrijk. Jo van de Berg leerde er het denken van Freud kennen.⁴⁴

L. slot

'Het volk' waarop A.J. Lansen vanaf 1870 zijn strategie had gebouwd, bestond niet meer in 1928. Door de invoering van het algemeen kiesrecht hadden alle arbeiders de stem gekregen, waar Lansen en de zijnen in 1880 nog tevergeefs om hadden gevraagd. Sinds 1918 werden ze zelfs min of meer verplicht hun stem te geven. In 1870 had een grote kloof de vierde stand gescheiden van de hogere. De omvang van die kloof en het grote onbegrip van de hogere standen voor de noden (soms nieuwe door de opkomst van de moderne industriële produktiewijze) van de werkman drongen tot de radicaliteit waarmee deze werklieden hun toestand wilden veranderen. De verzorgingsstaat kwam hen na verloop van tijd in hun tekort enigermate te hulp. Opkomst en financiering van de verzorgingsstaat werden mogelijk gemaakt door vermindering van de politieke macht en belastingtechnische bevoorrechtiging van hen die tot 1887 in het parlement de alléénheerschappij hadden gehad. De Nederlandse maatschappij ontwikkelde zich naar een nieuw geheel. De standen hadden veel van hun belang ingeboet. De werklieden mochten hun stem in de politiek laten horen. In de verzuiling waren ze nu minder afgescheiden van de hogere lagen. In de tijd van Lansen was zelfstandig-

41. Van Oorschot zoals de tekenaar hem zag tijdens het congres van 'De Dageraad' waarop hij zich voor zijn afwijkende mening over rationalistisch onderwijs moest verdedigen.

heid de
richting
mele van
de twint
mele hu
beiders
van haat
beider e
het zelfs

De de
derlands
gingssta
Zij had
democr
met de
tot gevo
deelde
naarmat
bovendi
landelijk

Een b
lijke wil
der wer
gezien v
ontwik
van de
was juis
sociale
de staat
werd ni
gen hun
standig
ren en
gelijk d
welslag
zulk een
blemen
van de
vraag w
decentr
beantw
in zijn
woorde
de verz
verval
een pro
revolut

heid de eis waaraan de werkmán trachtte te voldoen. Die eis sloot aan bij de inrichting van de maatschappij. Wie hulp nodig had was aangewezen op de informele van familie en medemens en of de formele van de bedelingsinstellingen. In de twintiger jaren werden de arbeiders omgeven door sociale wetten die de formele hulp aanzienlijk uitbreidden, maar tevens de onafhankelijkheid van de arbeiders jegens de staat aantastten. De verzorgingsstaat verminderde gevoelens van haat, gaf op allerlei terrein een mogelijkheid tot hulp waar de individuele arbeider en zijn kring of de particuliere liefdadigheid te kort schoten. Zij brak zo het zelfstandigheidsstreven van de arbeider af.

De democratisering (op zich een reactie op de sociale beweging) van de Nederlandse politiek bevorderde in belangrijke mate de opkomst van de verzorgingsstaat en gaf zo de arbeiders een reden om zich met die politiek te bemoeien. Zij hadden er belangen te verdedigen en uit te breiden. Maar omgekeerd had de democratisering ook tot gevolg dat de politieke partijen en groeperingen zich met de arbeiders gingen bemoeien. Democratisering had een concurrentiestrijd tot gevolg om de controle over de arbeidersklasse, een strijd die deze klasse verdeelde en verzuilde. De strijd om controle over de arbeiders werd intensiever naarmate meer van hen het stemrecht kregen. In Vlissingen werd de verzuiling bovendien versterkt doordat plaatselijke groeperingen opgenomen werden in landelijke verbanden en onder hun leiding kwamen.

Een beweging als de syndicalistische, die haar taktiek bouwde op de gezamenlijke wil en daad van de arbeiders zelf werd zo op allerlei manieren van de bodem der werkelijkheid gedrongen. Zij verloor terrein in plaats van het te winnen. Afgezien van de stemdwang, die de beweging zeer in verlegenheid bracht, leidde ontwikkeling van de Nederlandse politiek ertoe dat het syndicalistische maximum van de economie die de politiek bepaalde steeds moeilijker te volgen was. Het was juist, maar te grof omdat het het veranderde karakter van de staat als óók een sociale staat onvoldoende verwerkte. In hoeverre de economische verhoudingen de staat een bepaalde speelruimte gaven waarin deze zelfstandig kon handelen, werd niet onderzocht. Ook werd niet bekeken waarom anderen voor hervormingen hun toevlucht juist tot de staat namen in plaats van te vertrouwen op zelfstandig handelende individuen of groepen. De syndicalisten waren revolutionairen en niet geïnteresseerd in hervormingen. Ze waren maximalisten. Ze hadden gelijk dat de bewustmaking van de mens een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van de nieuwe maatschappij was, maar een beweging die zich werpt op zulk een lange mars door de mensheid blijft onvermijdelijk klein. Dergelijke problemen werden in hun consequenties onvoldoende doordacht. Ook ten aanzien van de ontwikkeling der economie bleef de syndicalistische theorie achter. De vraag wat bijvoorbeeld de concentratie in de industrie te betekenen had voor de decentrale syndicalistische theorie werd in Nederland niet of zeer onvoldoende beantwoord. Arthur Lehning heeft als een der weinigen het vraagstuk aangeduid in zijn grote rede over anarcho-syndicalisme, maar daarin tegelijkertijd de juiste woorden gesproken: *'Meer en meer dringt de opvatting door, dat de reden van de verzwakking van de anarchistische beweging, die in tal van landen aan een verval van deze beweging gelijk is, moet geweten worden aan het ontbreken van een programma, dat aangeeft, hoe de verwerkelijking van het anarchisme na de revolutie zou moeten worden bewerkstelligd.'*²⁹⁴⁵

De ontwikkeling van de economie maakte het moeilijker deze in syndicalistische zin te vernieuwen, zoals de snelle centralisatie in de Nederlandse maatschappij de verwezenlijking van de federalistische opvattingen van de syndicalisten moeilijker maakte. Integendeel eerder kwamen deze in de eigen beweging onder druk.

Hoe verging het de Vlissingse syndicalisten verder? De metaalbewerkerfederatie bleef de enige bij het NSV aangesloten organisatie. Waarschijnlijk behield ze in de dertiger jaren ondanks de crisis, die op 'de Schelde' hard toesloeg, haar leden, maar het leven was eruit. Een enkele keer probeerde ze nieuwe leden te winnen want *'Vlissingen mag niet als een stelletje slappe ouwe kereltjes worden beschouwd'*. De beide overige revolutionaire, bij het NAS aangesloten vakbonden verging het niet beter. De federatie van bouwvakarbeiders zakte terug naar 30 leden eind 1936. Ook zij probeerde nieuwe leden te winnen, maar merkte al gauw hoe moeilijk dat was. De meeste bouwvakkers waren georganiseerd. In 1936 schreef Joosse: *'Je krijgt je eigen leden nog niet eens op een vergadering, laat staan anders of ongeorganiseerd'*. Het bouwvak leed zwaar onder de crisis. De federatie roerde zich ten aanzien van de werkverschaffing. Soms werkte zij daarvoor samen met de federatie van transportarbeiders, die desastreus achteruit liep. Van de 170 leden uit 1925 waren op 1 januari 1930 73 en op 1 december 1936 nog slechts 14 man over. Samen met de bouwvakkers vormden ze vanaf februari 1931 een nieuw PAS. Dat probeerde diverse malen de situatie van de werklozen te verbeteren, maar kreeg weinig respons bij de SDAP, die vanaf 1931 met De Meij en na diens tragische dood Rorije eindelijk een wethouder (o.a. van sociale zaken) had. Daarnaast werd het PAS verzwakt door ruzie tussen bouwvakkers en transportarbeiders. In 1935 dreigden de laatsten zelfs het samenwerkingsverband te verlaten.⁹⁴⁶

Politiek verging het de revolutionairen niet beter. In 1929 en 1931 probeerde Henk Sneevliet een afdeling van de 'Revolutionair Socialistische Partij' op te richten, maar hij kreeg enkel steun van Rinus Post. De overige Vlissingse revolutionairen bleven liever plaatselijk werken. Levien van Oorschoot kwam na enige aarzeling in 1931 opnieuw met een eigen lijst. Hij behaalde 612 stemmen, waarmee hij als enige revolutionaire socialist in de raad gekozen werd. Maar hoe revolutionair was hij nog? Sneevliet poogde hem in te lijven bij de RSP doch ving bot. Zoon Geert probeerde hem naar de OSP over te halen, de radicale verschoepelingen uit de SDAP. In Vlissingen werd een OSP-afdeling opgericht die in korte tijd 42 leden had, maar Van Oorschoot behoorde ook daar niet toe. Hij stapte in 1935 over naar de SDAP. Janus Marinissen viel hem heftig aan in *De Vrije Socialist* en deelde pamfletten uit waarin verteld werd *'hoe de Ezau van Oorschoot het socialisme verloochent'*. Jacob J. Joosse voegde zich bij de RSAP, samenwerkingsverband van RSP en OSP, maar behaalde bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1935 een treurige uitslag.⁹⁴⁷

In mei 1940 bezetten de Duitsers Vlissingen. Een van de eerste gebouwen die ze binnendrongen moet 'Diligentia' zijn geweest. Bij de penningmeester van de syndicalistische metaalbewerker, Willem de Rooy, haalden ze de ledenlijst van de metaalbewerkerfederatie weg. De kas was voordien al overhandigd aan Lud Madlener, de opvolger van Bram Hooze. In 1942 werd 'Diligentia' verkocht aan

een loodgieter.
Koo Joosse tr
calisten waren
het syndicalis

een loodgietersbedrijf en werd vervolgens door een bombardement verwoest. Koo Joosse trok naar Amsterdam, waar hij in de hongerwinter overleed. Syndicalisten waren na de oorlog terug te vinden in de 'Eenheids Vakcentrale', maar het syndicalisme was definitief uit Vlissingen verdwenen.⁹⁴⁸